

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Bakalářská práce

Ladislav Futtera

Obraz českého dávnověku v historiografii a krásné literatuře

19. století

Image of the Czech Prehistory in Historiography and Fiction
of the 19th Century

Praha 2014

Vedoucí práce: doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.

Poděkování:

Na tomto místě si dovoluji poděkovat v první řadě vedoucí své práce, doc. PhDr. Haně Šmahelové, CSc., za vstřícný přístup, podporu, kterou mi věnovala během celého procesu příprav této práce, i za poskytnutí množství cenných a inspirativních rad a připomínek. Za kontrolu latinských citátů vděčím PhDr. Janu Zdichyncovi, PhD. z Ústavu českých dějin FF UK. V neposlední řadě děkuji svým rodičům za všestrannou pomoc, již se mi při psaní práce dostalo, a především za jejich nekonečnou trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 21. července 2014

.....

Ladislav Futtera

Klíčová slova:

Česká literatura 19. století, česko-německé vztahy v 19. století, historiografie, historismus, nacionalismus, německá literatura 19. století, osvícenství.

Key words:

Czech literature of the 19th century, Czech and German relations in the 19th century, historiography, historicism, nationalism, German literature of the 19th century, Enlightenment

Abstrakt

Práce se soustředí na postihnutí vývojových tendencí zobrazování českého dávnověku v beletrii a jejich pojmání v historiografii. Pojem český dávnověk je zde chápán jako okruh českých pověstí s důrazem na postavu kněžny Libuše. Práce je časově vymezena na straně jedné osvícenskou kritikou *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan z pera Gelasia Dobnera a sporem o pravost *Rukopisů královédvorského a zelenohorského* v 80. letech 19. století na straně druhé. V obou případech se jedná o události, jež měly za následek přehodnocení vztahu k postavám a příběhům českého dávnověku v soudobé společnosti.

Po úvodním vymezení problematiky se první kapitola věnuje Dobnerově kritice Hájkovy kroniky, která proměnila vztah k českému dávnověku v historiografii českých zemí, a filosofii Johanna Gottfrieda Herdera, jež otevřela cestu k ustanovení moderních národů na principu jazyka. Národní společenství se následně etablovala právě na základě vlastních dějin a příběhů o vlastním počátku.

Následující kapitoly sledují zpracování látek z českého dávnověku v literatuře německé, u autorů německého jazyka z českých zemí a v literatuře české. Pozornost je zaměřena na podobnosti, interakce, rozdíly a vývoj obrazu českého dávnověku v těchto literaturách. Sledována je i cesta k národnímu mýtu u obou jazykových společenstev, jehož přijetí mělo za následek vytlačení tematiky českého dávnověku z literatury německého jazyka.

Abstract

This thesis concentrates on the capturing of the development trends of events of the representation of the Czech prehistory in the fiction and of its conception in the historiography. The term 'Czech prehistory' is approached in terms of the Czech tales, with emphasis laid on the character of Princess Libuše. The span of the thesis reaches from the Enlightenment critic of Václav Hájek z Libočan's *Kronika česká (Czech chronicle)* by Gelasius Dobner to the argument about the authenticity of the *Rukopis královédvorský (Manuscript from Dvůr Králové)* and the *Rukopis zelenohorský (Manuscript from Zelená hora)* in the 1880s. Both cases resulted in reassessment of the relation to the stories from the Czech prehistory by the contemporary society.

The first chapter, after introducing the topic, deals with critique of the Václav Hájek's Chronicle by Gelasius Dobner, which changed the relation to the Czech prehistory in the historiography of the Czech countries, and the philosophy of Johann Gottfried Herder, which opened the way to the establishment of the modern nations, based on the language. The national communities were afterwards established based on their history and the stories about their origin.

The next chapters pursue the adaptation of the material about the Czech prehistory in the German literature, by the German-speaking authors originating from the Czech countries as well as in the Czech literature. The emphasis is put on analogies, interactions, differences and the progress of the description of the Czech prehistory, together with the journey of the both language societies to the national myth. The acceptance of the myth led to the extracting of the theme of the Czech prehistory from the literature written in German language.

Obsah

Seznam použitých zkratek.....	8
1. Úvod.....	9
1.1 Stav poznání.....	10
1.2 Historický rámec a metodologie	13
1.3 Struktura práce	17
2. Konec paradigmatu	19
2.1 Gelasius Dobner čili Finis Hayecii	20
2.2 Johann Gottfried Herder čili Geburt der Nation.....	25
3. Libussa	31
3.1 Lidová pohádka Němců (Herder a Musäus)	31
3.2 Romantik nerozumí lidu a lid nerozumí romantikovi (Brentano).....	36
3.3 Nečasová hra rakouského patriota (Grillparzer)	42
4. Libuše a české země.....	49
4.1 Meine Landsleute.....	49
4.2 Český sen o Libuši	58
5. Cesta k národnímu mýtu	67
5.1 Mezi nalezením a ztracením Rukopisů.....	67
5.2 Dem deutschen Volke	73
6. Závěr.....	76
7. Seznam pramenů a použité literatury	81
7.1 Literární prameny.....	81
7.2 Filmový pramen	83
7.3 Sekundární literatura.....	83
8. Seznam obrazových příloh.....	87
Obrazové přílohy.....	I

Seznam použitých zkratk

RK	Rukopis královédvorský
RKZ	Rukopisy královédvorský a zelenohorský
RZ	Rukopis zelenohorský

Ale Slované čeští, usazení pod samým Arkturem a oddaní uctívání model, žili jako kůň neovládaný uzdou, bez zákona, bez knížete nebo vládce a bez města, potulující se roztroušeně jako nerozumná zvířata, toliko širý kraj obývali. Konečně když byli postiženi zhoubným morem, obrátili se, jak pověst vypravuje, k nějaké hadačce se žádostí o dobrou radu a o věštecký výrok. A když jej obdrželi, založili hrad a dali mu jméno Praha.
Kristiánova legenda (přel. Jaroslav Ludvíkovský)

1. Úvod

Bakalářská práce se zabývá obrazem dávnověku, tedy otázkou vztahu k (vlastním) dějinám a způsobu jeho zobrazování. Především se musíme ptát, jak se projevoval vztah k minulosti jako určitý širší ideový postoj a jakými změnami procházel jednak v oblasti historiografie, jednak v beletrii, která zpracovávala historické látky a pověsti. V případě českých zemí hrála důležitou roli i skutečnost, že se jednalo o krajinu dvou zemských jazyků (Landessprache), dvou etnických společenstev, z nichž se vyvinuly dva národy – Češi a Němci. Vzhledem k tomu, že příběhy z českého dávnověku byly vyprávěním o počátcích české země, je logické, že se k těmto příběhům vztahovali autoři obou jazyků.

V práci si proto všímám obrazu českého dávnověku v literatuře české, českoněmecké a německé. Největší pozornost je při tom věnována zvláště německojazyčným zpracováním látky, přičemž obraz příběhů z českého dávnověku v českojazyčné literatuře je volen na výběrovém materiálu s cílem poukázat na hlavní podobnosti a rozdíly mezi pojetím téhož tématu v kultuře českého a německého jazyka a na základní vývojové tendence zpracování látky. V případě otázky národního mýtu je naopak hlavní pozornost věnována české kultuře. Pro dotvoření celistvého obrazu je však stručně zmíněno i konkurenční pojetí současně vytvářeného národního mýtu německého. Takovéto rozvržení látky je vedeno snahou zohlednit i většinou dosti opomíjené, paralelně vznikající, ale svým pojetím v podstatě konkurenční zpracování české látky v německojazyčném prostředí.

Samotnému výkladu budiž předsunuto několik poznámek. Vysvětlení si především zaslouží pojem dávnověk z titulu práce. Míněny jim jsou nejstarší příběhy z dějin Čech, jež byly ve sledovaném období chápány jako přechodné pásmo na pomezí historie a pověsti, které se posléze stanou českým národním mýtem. Tomuto vymezení zhruba odpovídá kapitola *Báječné dějiny české v Dějinách národu českého* Františka Palackého, tedy doba od

příchodu praotce Čecha do Čech po první přemyslovská knížata.¹ Vzhledem k rozsahu látky se však tato práce zaměřuje na zpracování látky o Libuši, neboť k příběhu vymezeným zhruba Krokovou smrtí a dívčí válkou se vztahuje většina literárních děl s tematikou českého dávnověku. Navíc právě Libuše se stane ústřední postavou českého národního mýtu.

Pokud jde o vztah v názvu rovněž zmíněné historiografie a krásné literatury, těžiště výkladu leží na zpracování beletristickém. Ovšem s podmínkou, že obraz látky v historiografii je chápán jako nutný předpoklad k této beletrizaci příběhů považovaných za historické. Největší pozornost je věnována kritice *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan Gelasiem Dobnerem, jež se bezprostředně týkala českého dávnověku, a vlastně tak předznamenala přesun látky z oblasti historie do světa pověstí.

Pozornost si zaslouží i časové vymezení. Těžiště výkladu z hlediska sledovaných pramenů leží v 19. století. Pro postižení hlubších souvislostí a vývojových tendencí je však nutno zohlednit širší kontext a předchozí vývoj. Výklad je tak vymezen událostmi, jež ve svém důsledku vedly k zásadnímu přehodnocení vnímání látek z českého dávnověku. Na počátku stojí zmíněná Dobnerova kritika Hájkovy kroniky a obrat k jazyku a k vyprávěním v pověstech, pohádkách a lidových písních v pracích Johanna Gottfrieda Herdera. Výklad je pak ukončen uvedením Smetanovy opery *Libuše*, jímž vyvrcholila cesta příběhu k podobě posvátného národního mýtu. Do téže doby však spadá i nová vlna kritiky *Rukopisu královédvorského* a *Rukopisu zelenohorského* (dále: RKZ) ze strany Aloise Vojtěcha Šembery, Antonína Vaška a realistů kolem Tomáše Masaryka, která ve svém důsledku vedla k zpochybnění historicity Libuše.

1.1 Stav poznání

Ač je postava Libuše a okruh pověstí s ní spjatý významným, v období národního obrození vpravdě symptomatickým motivem české kultury a literatury, mnoho odborných prací si vývoje jejího obrazu v literatuře nevšímá. S vědomím dosud nedostatečného soustavného prozkoumání vývoje látky k tématu přistoupil roku 1969 František Graus v obsáhlé studii *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu v Československém časopise historickém*.² Graus sleduje vývoj pověsti od nejstaršího „historicky zachyceného ‚vystoupení‘ pověsti“ v Kristiánově legendě po kritiku *Rukopisů* ze strany realistů. Jak podotýká, jeho cílem není podat vyčerpávající přehled děl o Libuši, nýbrž chce postihnout „obecný ráz

¹ Srov. František PALACKÝ, *Dějiny národu českého I*, Praha 1968, s. 110–115.

² František GRAUS, *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu*. In: *Československý časopis historický* 17/6, 1969, s. 817–844.

rozvoje pověsti“.³ Příhodná doba vzniku práce Grausovi umožnila odpoutat se od dobových schémat, což se projevuje v kritice Aloise Jiráska a *Starých pověstí českých* i Jiráskova novodobého vykladače Zdeňka Nejedlého. Do výkladu je okrajově zahrnuta i německá literatura, chybí však zmínka o literatuře českoněmecké. Těžiště Grausovy jinak velice přínosné práce však bohužel leží v období středověku, jemuž se Graus profesně věnoval.

Základní teze této studie poté Graus, již v německém exilu, použil v monografii *Lebendige Vergangenheit* z roku 1975, jež si všímala vývoje vztahování se k látkám z vlastního dávnověku v prostředí francouzském, německém a českém.⁴

Na dobu 19. století se soustředí studie Vladimíra Macury *Sen o Libuši* otištěná roku 1998 v knize *Český sen*. V Macurově případě se jedná o sémiotickou analýzu postavy Libuše jako součásti českého národního mýtu. Studie je vybudována na zdůraznění kontrastu mezi českým národním mýtem, jaký zrodil *Rukopis zelenohorský* (dále: RZ), s důrazem na Smetanovu operu, a mezi německojazyčnými zpracováními, jež vychází z tradice Václava Hájka z Libočan. Macura se zvláště snaží upozornit na rozdíl mezi patetičností Libuše české a světskostí Libuše německé.⁵

Zpracování látky v německé literatuře byla v literární vědě naposledy věnována zvýšená pozornost na přelomu 19. a 20. století v období nového neoromantického zájmu o pohádku a pověst. V duchu pozitivistického shromažďování co největšího množství pramenů je vedena monografie původem rumunského germanisty Emanoila Grigorowitzy *Libussa in der deutschen Dichtung* z roku 1901.⁶

Grigorowitzovu práci rozsahem, penzem komentovaných pramenů i opravou některých chyb, jichž se Grigorowitza dopustil, překonala monografie pražského germanisty Arnošta Krause *Stará historie česká v německé literatuře*. Práce si klade za cíl podat úplný přehled beletristických prací s tematikou „staré historie české“ v literatuře německého jazyka, tj. kromě autorů z německých zemí jsou komentována i díla českoněmecká. Starou historii Kraus dovádí až k obrazu Přemysla Otakara II., pro „český dávnověk“, jak jej vymezuje tato práce, jsou tak relevantní první čtyři kapitoly (*Marbod, Sámo, Čech, Krok; Libuše; Dívčí válka; Vévodové pohanští*).⁷ Krausova monografie, příklad pozitivistické metody v dobrém smyslu, je nejúplnějším a nejsystematičtějším zpracováním obrazu českého

³ Ibidem, s. 818.

⁴ František GRAUS, *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*, Köln-Wien 1975, zvl. s. 89–108.

⁵ Vladimír MACURA, *Sen o Libuši*. In: Týž, *Český sen*, Praha 1998, s. 88–96.

⁶ Emanoil GRIGOROWITZA, *Libussa in der deutschen Dichtung*, Berlin 1901.

⁷ Arnošt KRAUS, *Stará historie česká v německé literatuře*, Praha 1902, s. 1–183.

dávnověku v německé literatuře. O aktuálnosti práce svědčí i její nedávné vydání v německém překladu.⁸

Politický a historický vývoj ve 20. století zapříčinil, že zájem o českoněmeckou literaturu a zpracování českých látek v německé kultuře se v literární vědě obnovil až po roce 1989. Stručný přehled česko-německých literárních styků, včetně zpracování látek z českého dávnověku v českoněmecké literatuře, přináší první svazek *Přehledných dějin vztahů české a německo-české literatury v 19. století* Josefa Peřiny.⁹ Práce je zamýšlena jako studijní příručka, což vede k velice stručnému i značně výběrovému hodnocení pramenů.

V posledním čtvrtstoletí vznikly také tři studie zaměřující se na autory německojazyčných zpracování českých pověstí. Na české prvky v díle Franze Grillparzera se zaměřuje práce Lorenze Mikoletzkého *Franz Grillparzer und (die) Böhmen*.¹⁰ Životopis Karla Egona Eberta, který se netýká pouze jeho literární tvorby, podává článek Zdeňka Hojdy *Básník Vlasty, ředitel koněspřežky a osmačtyřicátník Karl Egon Ebert 1801–1882* otištěný roku 2001 v *Dějínách a současnosti*.¹¹ V rámci širšího tematického celku *Český mýtus* věnovala roku 1999 revue *Souvislosti* jeden okruh Clemensi Brentanovi a jeho hře *Die Gründung Prags*. Úryvkům z Brentanova dramatu a pasáži o tomto díle z monografie Arnošta Krause byla předřazena studie literárního historika Martina C. Putny *Ztracený německý mýtus o Čechách*, jenž kromě Brentanovy hry zmiňoval i širší souvislosti německojazyčných zpracování látky o Libuši.¹²

Martin C. Putna hovoří v souvislosti s Brentanem a Čechami o „nepotkání“.¹³ Tento pojem by bylo možné vztáhnout i na celý obraz českého dávnověku v německém jazyce, alespoň pokud jde o překlady do češtiny. V době před nacionalizací mýtu překlady z němčiny česká společnost nepotřebovala, němčina byla přirozenou součástí kulturní výbavy, a tak po celé 19. století se jedinými překlady prací s motivy z českého dávnověku z němčiny do češtiny stal předzpěv epické básně *Wlasta* Karla Egona Eberta na stránkách *Časopisu Společnosti vlastenského museum w Čechách* (čili *Musejníku*) v překladu Václava Hanky roku 1828.¹⁴

⁸ Arnošt KRAUS, *Alte Geschichte Böhmens in der deutschen Literatur*, St. Ingbert 1999.

⁹ Josef PEŘINA, *Přehledné dějiny vztahů české a německo-české literatury v 19. století I (1780–1848)*, Ústí nad Labem 1996

¹⁰ Lorenz MIKOLETZKY, *Franz Grillparzer und (die) Böhmen*. In: *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*, 3. Folge, 18. Band, 1991–1992, s. 317–328.

¹¹ Zdeněk HOJDA, *Básník Vlasty, ředitel koněspřežky a osmačtyřicátník Karl Egon Ebert 1801–1882*, *Dějiny a současnost* 23/6, 2001, s. 19–21; 54.

¹² Martin C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus o Čechách*, *Souvislosti* 18/2, 2007, s. 192–195.

¹³ *Ibidem*, s. 193.

¹⁴ Karl Egon EBERT, *Zlomky z epické básně Wlasta*, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*, 2/3, 1828, s. 39–44.

Větší míru překladu přinesla až v podstatě uměle doba krátce po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, která znamenala v české kultuře významný obrat do historie. Na vědomí historické tradice, jež mělo posílit národní uvědomí v nelehkých dobách, apelovaly také sborníky textů zahraničních spisovatelů o Čechách, které edičně připravoval germanista, pražský Němec Vincy Schwarz. Do knihy s příznačným titulem *Věčné Čechy* z roku 1940, jež se zaměřovala na ukázky z německé literatury, byly zahrnuty úryvky z Brentanova dramatu *Die Gründung Prags*, ze hry Franze Grillparzera *Libussa* a Herderova báseň *Die Fürstentafel*. Vše v překladu Pavla Eisnera, který se ale musel skrývat pod pseudonymem.¹⁵ Téhož roku Vincy Schwarz vydal obdobně koncipovaný sborník věnovaný textům zahraničních spisovatelů o Praze s titulem *Město vidím veliké*. Do něj zařadil zkrácený překlad stati Clemense Brentana z časopisu *Kronos*, v níž líčí dojmy, jakými na něj zapůsobila Praha, jež mu následně posloužily za inspiraci při sepisování dramatu *Die Gründung Prags*.¹⁶ Brentanovy texty z obou sborníků byly přetištěny až roku 1999 v již zmíněném časopise *Souvislosti*.

Motivy z divadelních her Clemense Brentana a Franze Grillparzera použil ve filmu *Kněžna Libuše (The Pagan Queen)* vzniknuvším roku 2009 v americko-české koprodukci americký režisér německého původu Constantin Werner. Film se soustředí na konflikt muže a ženy, patriarchátu nahrazujícího starší matriarchát.¹⁷ Vzhledem k řadě technických nedokonalostí, jimiž film trpí, ale i vzhledem k nezvyklému způsobu zobrazení kněžny Libuše, které těží z německé tradice, dílo v českých zemích zcela propadlo.¹⁸

1.2 Historický rámeček a metodologie

Vývoj dějepisectví v průběhu 18. století zásadním způsobem ovlivnily myšlenky osvícenství. V prostředí německém, odkud primárně přejímalo podněty české prostředí, nebyla osvícenská historiografie natolik svázána s osvícenskou filosofií, jako tomu bylo v anglické a francouzské oblasti. Osvícenci, kteří se soustředili na současnost a racionální uspořádání soudobé společnosti, vnímali minulost jako nutný předpoklad k současnému dění. V duchu představy o neustálém pokroku měla být současnost vrcholem historického vývoje. V tomto v podstatě ahistorickém schématu již chybí renesanční obdiv k minulosti, reprezentované

¹⁵ Vincy SCHWARZ (ed.), *Věčné Čechy. Obrazy a vidiny z českých dějin v německé poezii*, Praha 1940, s. 15; 24–39.

¹⁶ Vincy SCHWARZ (ed.), *Město vidím veliké. Cizinci o Praze*, Praha 1940, s. 180–182.

¹⁷ *Kněžna Libuše* (režie Constantin WERNER, 1999, 99 minut)

¹⁸ Srov. recenzi filmu Vojtěch RYNDA, *Kněžna Libuše: Vidím film strašlivý...* Dostupné z URL: http://www.lidovky.cz/knezna-libuse-vidim-film-straslivy-duw-kultura.aspx?c=A091016_155948_in_kultura_jk [Citováno 12. 7. 2014].

dokonalostí řecké antiky.¹⁹ Němečtí autoři převzali zvláště z francouzského prostředí dílčí podněty, jež bylo možné dále rozvíjet. Jednalo se především o metodu, jež v duchu anglického empirismu zpochybňovala ustálenou tradici a autoritu a místo ní zdůrazňovala význam a závaznost důkazů a logických závěrů, jejichž použití mělo historii metodologicky přiblížit přírodním vědám. Ústředním termínem německého osvícenství se stala kritika.²⁰ Joachim Winckelmann po vzoru Voltaira zapojil historické hledisko do uměnovědy. Celkově se osvícenské dějepisectví rozcházelo s tradicí kronikářství, popisného hromadění pramenů s nedostatečnou kritikou a interpretací.²¹

V německém prostředí ale příliš nerezonoval osvícenský universalismus, proti němuž bylo postaveno měřítko dějin národa, respektive země. Vzhledem k rozdrobenosti německého jazykového území stál proti univerzálnímu všelidskému zaměření osvícenské filosofie a historiografie zřetel „*k národně propagačnímu poslání dějepisectví*“.²² Poznání vlastní historie mělo posílit patriotismus.

Syntézu hlediska všelidského i národního představuje filosofie Johanna Gottfrieda Herdera. Na straně jedné se v duchu universalismu pokouší o výklad dějin lidstva, avšak toto lidstvo vnímá jako množinu jednotlivých národů. Ač si jsou všichni lidé rovni, je nutno zohledňovat rozdílnost přírodních podmínek a doby, do níž se narodili.²³ Takové hledisko zdůrazňuje rovnoprávnost malých zemských národů, jež se nebyly schopny prosadit na úkor etablovaných národních a státních celků. Rovnocenné postavení jazyků má za následek také rovnocenné postavení národů a jejich literatur. Jestliže jsou si jednotlivé jazyky, národy a literatury rovny, zažila (nebo ještě zažije) každá národní literatura svůj zlatý věk. Proto je zapotřebí zaměřit pozornost na jednotlivé literatury a jejich literární památky. Ne však již na básnictví vysoké, učenecké, tvořené dle humanisticko-barokní tradice v latinském jazyce, nýbrž v jazycích národních. A samotná idea Herderova historismu a osvícenský zájem o filosofii dějin v sobě předpokládá zájem o nejstarší literární památky, především lidovou slovesnost a mytologii, neboť právě v literatuře se dle jeho mínění zrcadlí mravy starých národů.²⁴

¹⁹ František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, 3. vyd., Praha 2009, s. 133–142.

²⁰ Ehrhard BAHR, *Aufklärung*. In: Ehrhard BAHR (ed.), *Geschichte der deutschen Literatur 2. Von der Aufklärung bis zum Vormärz*, 2. vyd. Tübingen-Basel 1998, s. 1–132, zde s. 19.

²¹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 134.

²² *Ibidem*, s. 141

²³ Srov. Albert PRAŽÁK, *Herder a Češi*. In: Johann Gottfried HERDER, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, s. III–XXXIII, zde s. VII–IX.

²⁴ Peter-André ALT, *Aufklärung*, Stuttgart-Weimar 1996, s. 314–316.

K posílení své legitimacy se tyto národy obracejí do minulosti, roste zájem o staré památky, jež mají dokládat jejich kulturní vyspělost.²⁵ V této souvislosti je nutno zmínit obecně osvícenský konec nekritického obdivu k antické dokonalosti. Tento odvrát od antiky umožňuje rozvoj národních literatur na evropském kontinentě, jež dosud svazovaly francouzské klasicistní deskriptivní poetiky.²⁶

Do minulosti se neobrací jen Němci, ale i společnosti, jejichž kolektivní identita se teprve ustavuje, za příklad může posloužit Švýcarsko, tak i tradiční státní národy, jejichž státnost byla zpochybněna. Do této kategorie spadá především rozvoj polského dějepisectví v době dělení Polska,²⁷ ale i české země, jež byly v důsledku centralizačních tendencí v habsburském soustátí začleněny do širšího celku rakouských dědičných zemí. Proto se tak české osvícenské dějepisectví vyznačuje jednak obecnou tendencí nahradit autoritu pravdou a empirickými důkazy, jednak pak zdůrazněním národního hlediska dějin.²⁸

Na předchozích řádcích byl několikrát zmíněn termín národ a patriotismus. Od sklonku 18. století získávají termín patriotismu a představa vlasti nové významy. Ve vzájemné symbióze se prolínají zemské, monarchistické i nacionální aspekty identity, jež spoluvytvářejí koncept vlastenectví.²⁹ Třebaže v této době byla hledána symbióza mezi oběma zemskými jazyky v českých zemích, češtinou a němčinou, stále větší roli v konceptu vlastenectví hrála role jazyka.³⁰ Základ k tomuto posunu dal rovněž vývoj v německých zemích. V průběhu 18. století začal německý jazyk vytlačovat dosud vládnoucí latinu z univerzitní tradice a francouzštinu z pozice dorozumivacího kódu v prostředí šlechty. Tendence k etablování němčiny jako jazyka literatury rozvinul Johann Gottfried Herder.³¹ V Herderově pojetí není jazyk pouze základním projevem lidského rozumu, ale právě jazyky odlišují různé národy a jazyk vytváří jejich identitu (podrobněji se Herderovým úvahám věnuje následující kapitola).

Na principu jazyka bylo možné budovat národní identitu. Národní vědomí bylo však nutno ukotvit vztahem k vlastním dějinám a vědomím vlastní historicity. Raná národní hnutí tak využívala kult dávnověkosti, vycházející rovněž z Herderova díla, který se snoubil se

²⁵ Hana ŠMAHELOVÁ, *V síti dějin literatury národního obrození*, Praha 2011, s. 167.

²⁶ E. BAHR, *Aufklärung*, s. 54–55.

²⁷ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 141–142.

²⁸ Walter SCHAMSCHULA, *Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (1740–1800)*, München 1973, s. 114.

²⁹ H. ŠMAHELOVÁ, *V síti dějin*, s. 64.

³⁰ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 63.

³¹ E. BAHR, *Aufklärung*, s. 20–21.

zájmem o prstonárodní poezii.³² Lidová poezie byla chápána jako potenciální pramen národní literatury, který uchoval původní, nezkažený obraz světa.

Nastíněné tendence se rozvinuly v době romantismu. Počátek vrcholného romantismu se v německých zemích překrývá s napoleonskými válkami. Ve válečném konfliktu apelovaly strany protinapoleonské koalice i na vlastenecké cítění vojáků. Vzorem českých vojáků se v dobové propagandě stal Jan Žižka, vykreslený po dlouhých staletí jako postava pozitivní a následováníhodná.³³ Na své studenty apeloval Johann Gottlieb Fichte v cyklu přednášek *Reden an die deutsche Nation*. V těchto úvahách se zamýšlel na rozdíly mezi jednotlivými národy a dále prohluboval důraz na jazyk a na jeho původnost. Ve vyzdvihnutí němčiny zdůraznil jednotící pohled na Němce rozdrobené do množství miniaturních státeků, vymezením se vůči cizímu (zde vůči nepřátelské Francii) položil také základ bojovného nacionalismu potřebujícímu ke svému etablování obraz nepřítele.³⁴

Tyto teze se zrcadlí v prohloubení zájmu o dávnověk, o nejstarší literární památky, jež dokládají původnost jazyka, starobylost národní literatury, a tedy i národa samého.³⁵ Takovýto koncept dávnověkosti ve svém jádru obsahuje i prvky rivality mezi jednotlivými etnickými skupinami,³⁶ jež se projevují zdůrazňováním národních hodnot a národních dějin v dílech, s nimiž je představa dávnověku spjata.³⁷ Otevírá se zde cesta k vytváření národních mýtů soustředěných právě kolem vyprávění spjatých s vlastním dávnověkem a vlastní historičností, s jejichž pomocí je možné vyzdvihnout právě ony národní hodnoty. Lhostejno, zda se jedná o pojem cti v *Písni o Nibelunzích*, nebo o slovanskou demokratičnost, jakou zobrazuje RZ.³⁸

Následující kapitoly, jež si všímají zpracování příběhů z českého dávnověku v 19. století, jsou zasazeny do tohoto historického rámce. S využitím literatury komentované výše a pomocí analýzy pramenů se snažím naznačit způsoby, jakými bylo možné se k této látce vztáhnout v literaturách rozdílných jazyků, a jak se obraz látky v jednotlivých literaturách vyvíjel právě ve vztahu k výše nastíněnému historickému vývoji. Větší pozornost je kladena zvláště na kontext, dobovou poetiku, ale i na vývoj českého a německého národního hnutí, jež se v recepci látky zrcadlí, tedy různé formy vlastenectví, které se v uchopení tématu projevují. Z tohoto pohledu mě zajímá otázka motivace, s jakou čeští, především pak i němečtí autoři

³² H. ŠMAHELOVÁ, *V síti dějin*, s. 168–169.

³³ Jirí RAK, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 55–56.

³⁴ Břetislav HORYNA, *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*, Praha 2005, s. 38–42.

³⁵ Klaus PETER, *Romantik*. In: Ehrhard BAHR (ed.), *Geschichte der deutschen Literatur 2. Von der Aufklärung bis zum Vormärz*, 2. vyd. Tübingen-Basel 1998, s. 341–430, zde s. 376–377.

³⁶ H. ŠMAHELOVÁ, *V síti dějin*, s. 169.

³⁷ K. PETER, *Romantik*, s. 376–382.

³⁸ F. GRAUS, *Lebendige Vergangenheit*, s. 267–289.

k látce přistupovali, jaké byly jejich předlohy, jak a zda látku dále dotvářeli a přetvářeli. Pokud je to možné, připojují i informace o ohlasu díla jak v prostředí německém, tak i českém.

1.3 Struktura práce

První kapitola se zabývá dvěma fenomény a dvěma osobnostmi, jež předznamenávají nástup nové epochy v období osvícenství a jež se úzce vztahují právě k zájmu o český dávnověk. Jedná se o Gelasia Dobnera, jehož vystoupení, kritika Hájkovy kroniky a následný spor o Hájka jsou tradičně interpretovány jako počátek moderního českého dějepiscectví. Na Dobnerově kritice Hájka je však pro tuto práci zajímavý zvláště vztah k českému dávnověku. Odmítnutí historicity praotce Čecha zpochybněním kapitoly *O pojítí a počátku národa českého* vedlo k zpochybnění tohoto počátku, který bylo nutno redefinovat. V kapitole je kromě stručného představení sporu o *Kroniku českou* nastíněn další vývoj vztahu k českému dávnověku, a tedy především k Hájkově kronice v české historiografii přelomu 18. a 19. století až do Františka Palackého. Druhým zmiňovaným fenoménem je Johann Gottfried Herder a jeho filosofie. Nastíněn je především Herderův vztah k jazyku a ocenění nejstarších literárních památek a dějin jednotlivých jazykových společenstev. Právě na základě Herderových myšlenek je možné interpretovat zvýšený zájem o látku z českého dávnověku v krásné literatuře.

Druhá, ústřední kapitola si všímá zobrazení látek českého dávnověku, zvláště pak pověsti o Libuši a dívčí válce v německé literatuře mimo české země. Pozornost je věnována prvnímu zpracování látky v moderní německé literatuře, básni *Die Fürstentafel* Johanna Gottfrieda Herdera a pohádce *Libussa* zařazené do cyklu *Volksmärchen der Deutschen* Johanna Karla Augusta Musäa, v jejichž díle je pověst o Libuši uvedena do německé literatury v duchu pozdně osvícenského sběratelství a zpracovávání látek lidové provenience. Syžet zásadním způsobem rozvinuli a obohatili Clemens Brentano v dramatu *Die Gründung Prags* a Franz Grillparzer hrou *Libussa*, jež zájem o látku z českého dávnověku v německé literatuře uzavírá. Pozornost je věnována tomu, jakým způsobem je látka rozvíjena, na její pozici v kontextu tvorby jednotlivých autorů i z hlediska dobového literárního provozu. Současně je zohledněna i proměna nazírání německých literátů na českou látku.

Následující kapitola jako pandán k obrazu českého dávnověku v literatuře německé představuje tuto látku ve zpracování autorů z českých zemí jak českého, tak německého jazyka. Analyzovány jsou předlohy a vzájemné ovlivňování jednotlivých zpracování, jež jsou zasazena do širšího dobového kontextu. Zatímco díla českoněmecká jsou sledována až za

polovinu 19. století, kdy tematizace českého dávnověku v českoněmecké literatuře mizí, neboť všechna tato zpracování pojí idea českého zemského patriotismu, českojazyčná díla jsou představena pouze po „objevení“ RKZ.

Právě *Rukopisy* vedou k přetvoření příběhu o Libuši v český národní mýtus, čemuž se věnuje poslední kapitola předcházející závěrečnému shrnutí. Kromě proměny zobrazování látky a představení její úlohy při formování moderního českého národa, jež vrcholí slavnostním otevřením Národního divadla, je pozornost věnována i situaci v literatuře německé a paralelnímu vytváření německého národního mýtu v podobě recepce *Písně o Nibelunzích*.

Léta od narození Syna Božího šestistého čtyřicátého čtvrtého (a od stvoření světa již bylo pět tisíc osm set čtyřicet a tři), za dnův Konstantina Třetího, císaře konstantinopolitánského vedlé počtu dvacátého a čtvrtého, za Jana, toho jména Čtvrtého, biskupa římského v počtu sedmdesátého čtvrtého, knížata charvátská Čech a Lech přibráli jsou se s svými do země Bohemské a přijeli až pod jeden veliký vrch a tu se posadivše, sobě i svým dětem i dobytčům, aby odpočinití učinili, zemi ohledavše, že jest úrodná, znamenali.

Václav Hájek z Libočan: Kronika česká

2. Konec paradigmatu

Jeden z nejinspirativnějších textů českého medievisty Dušana Třeštíka se nevěnuje středověkému dění, nýbrž článek s příznačným názvem *Konec paradigmatu* dokazuje, že postmoderní historiografie (a v druhém plánu i celá společnost) stojí na rozhraní dvou epoch. Neodvratně končí nadvláda paradigmatu, které v 2. polovině 18. století postulovalo osvícenství.³⁹ Třeštík se ptá, z jakého myšlenkového okruhu bude čerpat nové ústřední paradigma. Tuto otázku je ale možné otočit. Místo konce osvícenského paradigmatu se však zaměříme na jeho počátek, kdy se muselo prosadit na úkor dosavadního paradigmatu barokního (či, řečeno s Jacquesem Le Goffem, nahradit končící středověk⁴⁰). S touto strukturální změnou úzce souvisí i změna uvažování o nejstarších dějinách a mytickém počátku jednotlivých národů (a ne náhodou se právě slovo národ stane v nové epoše jedním z ústředních termínů).

Bylo by však chybou předpokládat náhlou proměnu myšlení. Ač se po pádu Bastilly a vývoji v revoluční Francii, od kdy se počítá s definitivním prosazením nového paradigmatu, zdálo, že opět nastává „doba vymknutá z kloubů“, jež se starým režimem pohřbívá i staré časy, již doba napoleonská a ještě výrazněji období restaurace znamenalo revizi překotných politických změn. Nejvýznamnější myslitelé a literáti sklonku 18. věku v středoevropském prostoru, Immanuel Kant a Johann Wolfgang Goethe, odmítli představu revoluce jako hybatele dějin a přiklonili se k evolučnímu výkladu dějin lidstva. Po jistém váhání se k nim tváří v tvář jakobínskému teroru v revoluční Francii připojil i Friedrich Schiller.⁴¹ Jak naznačí

³⁹ Dušan TŘEŠTÍK, *Konec paradigmatu*. In: *K poctě Jaroslava Marka*. Praha 1996, s. 247–255.

⁴⁰ Jacques Le Goff vymezuje tzv. dlouhý středověk, jenž přetrvává až do 19. století. Srov. Jacques LE GOFF, *Středověká imaginace*, Praha 1998, zvl. s. 31–33.

⁴¹ Srov. Wolfgang WITTKOWSKI, *Weimarer Klassik*. In: Ehrhard BAHR (ed.), *Geschichte der deutschen Literatur 2. Von der Aufklärung bis zum Vormärz*, 2. vyd., Tübingen-Basel 1998, s. 133–268, zde s. 193–208.

tato i následující kapitoly, rovněž způsob nazírání na český dávnověk procházel změnami velice povolnými a vzdor pokusům o redefinici základních pojmů a narativů spojených s tímto tématem zůstávalo až do hloubi 19. století vlivné tradiční barokní vyprávění.⁴² I na skloněk osvícenské epochy tak můžeme uplatnit teze rozvinuté v kolektivní monografii *České literární romantično*, jež si v návaznosti na myšlenky filosofa Ladislava Hejdánka všímá, kdy se v literární tvorbě počínají objevovat prvky typické pro poetiku romantismu, kdy tato díla získávají dominantní postavení v soudobé produkci, odkdy jsou vytlačována jinou poetikou a kdy definitivně mizí.⁴³

Jestliže si tato kapitola všímá dvou pro naše téma nejrelevantnějších vystoupení, jež narušovala dosavadní řád a ustálené představy o vztahu k nejstarším dějinám, kritiku *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan od Gelasia Dobnera a historismus s vyzdvihnutím významu národních jazyků ve filosofickém díla Johanna Gottfrieda Herdera, je třeba mít na paměti, že širší reflexe a dopad jejich díla následoval až po létech, ba desetiletích. I když Gelasius Dobner zpochybnil spolehlivost Hájka jako historického pramene již na počátku 60. let 18. století, široké důvěře v jeho dílo učinil přítrž až František Palacký.

2.1 Gelasius Dobner čili Finis Hayecii

V roce 1761 spatřila světlo světa útlá, ani ne dvousetstránková brožura s dobově typicky předlouhým titulem *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum, e Bohemica editione latine redditi et notis illustrati a P. Victorino a S. Cruce e Scholis Pii, nunc plurimis animadversionibus historico-chronologico-criticis nec non diplomatibus, literis publicis, re genealogica, nummaria variique generis antiquis aeri incisis monumentis aucti a P. Gelasio a S. Catharina, ejusdem instituti sacerdote, pars I. seu Prodromus, quo Hayecii proemium de origine gentis Bohemicae pertractatur*.⁴⁴ Jednalo se o první díl komentáře k dlouho připravovanému vydání latinského překladu *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan⁴⁵ z pera prefekta pražského piaristického gymnázia Gelasia Dobnera.⁴⁶ V tomto úvodním svazku se Dobner, věren v titulu ohlašovanému chronologickému aspektu, zaměřil na nejstarší dějiny

⁴² F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 147–151.

⁴³ Srov. Dalibor TUREČEK et al., *České literární romantično*, Brno 2012, zvl. kap. 3., *Synopticko-pulzační model českého literárního romantična*, s. 92–142.

⁴⁴ Milan KUDĚLKA, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964, s. 4.

⁴⁵ Překlad včetně doplňujících komentářů připravoval již ve 20. letech 18. století jiný člen piaristického řádu Viktorin od svatého Kříže. Po jeho smrti roku 1730 byly přípravy edice na více než dvě desetiletí přerušeny. Ibidem.

⁴⁶ Dobner sám se díla, jemuž se posléze věnoval takřka po zbytek života (poslední svazek *Annales* vyšel roku 1786, avšak komentář je dotazen pouze k roku 1198), ujal až po četném naléhání a výzvách ze strany českých stavů. Ibidem.

Čechů, tj. na pouhých úvodních deset stran Hájkovy kroniky.⁴⁷ Citáty z českých středověkých kronik i tvrzením, že slovanské etnikum nemělo mít dosud vytvořenou skupinu velmožů (jež by bylo zapotřebí následovat), dokládá, že historie o Čechovi a dalších praotcích je pouhou fikcí vedenou etymologizačními snahami.⁴⁸

Pomiňme nyní, že jako náhradu za praotce Čecha spatřuje Dobner původ kmene Čechů v sarmatských Ziších sídlících při Černém moři.⁴⁹ Podobným směrem a způsobem hledali (a nalézali) pravlast Čechů a dalších slovanských kmenů o více než půlstoletí později mimo jiné Pavel Josef Šafařík či Jan Kollár.⁵⁰ Dobnerova práce nebyla přelomová ani po stránce metodologické. Požadavkem přísného odlišení pravdy od výmyslu: „*Nec habent, quod tumultuentur aliqui, me novam historiam patriae architectari, me fidem omnium veterum evertere, omnia in dubium vocare, receptasque tot saeculis theses enervare. Quin ea mea praecipua semper fuit eritque cura, ut historias nostras ad vetustissimorum ipsorumque fontium relata exigam, ut veterum probatorumque authorum fidem tuear, confirmem, minime evertam; ut, quod officium praecipuum historici est, verum a falso discernam,*“⁵¹ se, i po stránce formulační, výrazně neliší od pojetí barokního dějepisce, jakým byl Bohuslav Balbín. V metodě vršení dokladů se viditelně zrcadlí dědictví bollandistů. Oldřich Králík hovoří o Dobnerovi doslova: „*Dobner v podstatě stojí na konci epochy a je typem shromažďovatelským.*“⁵²

Přínejmenším z hlediska metody můžeme sice Dobnera zařadit do starého světa, avšak z jiného úhlu pohledu se jeho vystoupení stalo mezníkem v dějinách dějepisectví v českých zemích. Především zaútočil na hodnověrnost Hájkovy kroniky, jež se dosud těšila značné autoritě. Byť s výhradami a opravami se o její vývody opírali barokní historiografové jako Bohuslav Balbín či Jan František Beckovský, čtivý jazyk z ní učinil oblíbenou lidovou četbu.⁵³ Dobner nebyl v žádném případě první, kdo přijímal *Kroniku českou* s výhradami, zpochybnění se již dříve dočkal i praotec Čech, avšak Dobnerova práce vynikala zevrubností a šíří kritiky (jíž mu až vytýkal Dobrovský). Dobner nastoupil cestu k „*delirare desiit*“, jak se

⁴⁷ Srov. Gelasius DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum I*, Praha 1761 a Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, Praha 2013, s. 22–30.

⁴⁸ Gelasius DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales*, zvl. s. 34–52.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 55.

⁵⁰ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 231–234.

⁵¹ Gelasius DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum II*, Praha 1763, s. 6.

⁵² Oldřich KRÁLÍK, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner. Příspěvek k dějinám osvícenské kritiky*. In: Bohuslav HAVRÁNEK – Julius DOLANSKÝ (edd.), *Josef Dobrovský 1753–1793. Sborník studií k dvoustému výročí narození*, Praha 1953, s. 361–412, zde s. 409.

⁵³ Jan LINKA, *Kronika česká jako obhajoba řádu*. In: Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, Praha 2013, s. 1383–1428, zde s. 1384–1385.

vyjádřil Dobnerův současník, německý historik August Ludwig Schlözer,⁵⁴ jež vyvrcholila snad až příliš příkrým „*koncem hájkování*“ Františka Palackého.⁵⁵

Přesto by bylo chybou tvrdit, že by *Kronika česká* ze dne na den přišla o svůj vliv, zvláště v lidovém prostředí. Konkurenta získala až v *Nové kronice české* Františka Martina Pelcla z let 1791 – 1796, jež byla již psána z pozic rodícího se jazykového vlastenectví.⁵⁶ I na působení Pelclově je možné ilustrovat proměnu společnosti. Zatímco barokní i osvícenský učenec adresuje své dílo dalším učencům (což stvrzuje užívání *linguy francy – latiny*), Pelcl je již rozkročen mezi rolí učenice píšícího pro učence (jim jsou adresována díla psaná ještě latinsky a německy) a popularizátora dějin.

Přetrvávající popularitu Hájkovy kroniky dokládá nespočet jejích opisů kolujících na přelomu 18. a 19. století mezi obrozenci i její vydání, připravené pravděpodobně Josefem Lindou, z let 1819–1823.⁵⁷ Je zřejmé, že tak kronika sloužila nárůstu poptávky po poznání českých dějin, jaká panovala mezi obrozenci. A vliv neztrácela *Kronika česká* ani v zahraničí jako prostředek poznání českých dějin zvnějšku. Roku 1718 byla vydána (již potřetí) v německém překladu a samozřejmě za Dobnerovy redakce v latinské verzi z let 1761–1782.⁵⁸ O definitivní odstranění Václava Hájka z Libočan z veřejného prostoru se postaral až František Palacký, dle nějž „*celý dějezpyt a dějepis český nezná většího škůdce nad muže tohoto, který dav se do spisování obšírné kroniky české, jal se s neslýchanou nestoudností nejen vymýšleti a nadrobno líčiti dle zdání svého příběhy nebývalé, ale i podkládati jim za prameny spisy rovněž smyšlené a od nikoho, ani od spisovatele samého nevidané. A toto veliké pásmo lží a klamů chytře ukrytých, za kterého my na místě spisovatelově stydět se musíme, podáno jest národu našemu za pravou kroniku roku 1541 a za takovou přijato i přijímá se bohužel ode mnohých až podnes!*“⁵⁹ I z Palackého slov je však zřejmé, jaký vliv kronika měla ještě v jeho době.

Kromě lidového prostředí ale Dobnerovy teze nedošly jednoznačného přijetí ani v historiografii. František Pubitschka, oficiální historiograf Království českého (a jinak též oponent Dobnerův), v prvním svazku své syntézy českých dějin *Chronologische Geschichte Böhmens* z roku 1770 přiznává nejistotu, avšak netroufá si praotce Čecha prohlásit za fiktivní postavu.⁶⁰

⁵⁴ M. KUDĚLKA, *Spor*, s. 3.

⁵⁵ F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 69.

⁵⁶ Josef JOHANIDES, *František Martin Pelcl*, Praha 1981, s. 159–163.

⁵⁷ J. LINKA, *Kronika*, s. 1384.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 67–68.

⁶⁰ Franciscus PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens. Erster Theil*, Leipzig-Prag 1770, s. 115–184.

Gelasius Dobner ale kromě zpochybnění důvěryhodnosti jedné kroniky tím, že zpochybnil kapitolu nazvanou *O pojítí a počátku národa českého*, zproblematizoval právě ono pojítí a počátek, tedy pevné úběžníky, v nichž byl český národ dosud ukotven.⁶¹ Otázka o počátku, původu, *de originibus*, zaujímala centrální postavení v psaní historií již po několik staletí. Tak jako začínala každá humanistická městská kronika výkladem o etymologii názvu místa, jež se druhy pojilo s (často mytizovaným) příběhem fundace, odvozovaly historie šlechtických rodů původ těchto rodin v co nejhlubším dávnověku.⁶² Argument historičnosti, starodávnosti práv, výsad a privilegií, neztrácel na síle od raného středověku. Svůj počátek, pevný bod, k němuž se bylo možno v případě potřeby vztáhnout, měly šlechtické a vladařské rody, města, území, státní celky a konečně i rodící se moderní národy. Příběh o počátku, zakladatelský mýtus (jenž byl ale přijímán jako pravdivé vyprávění tvořící součást kolektivní identity) byl nyní zpochybněn. Hrozilo, že jistotu vystřídá nejistota.

I proto následovala vlna odmítavých reakcí a kritik namířených proti Dobnerovi. Praotce Čecha hájili jezuita Václav Duchovský a František Pubitschka.⁶³ Nejhlasitěji se ale do sporu zapojil polský magnát Józef Alexander Jabłonowski, na jehož popud vypsal roku 1765 Gdaňská učená společnost Gesellschaft der Naturforscher konkurs na práci řešící otázku, kdy přišel praotec Lech do Polska. Jabłonowski se následně nedokázal smířit s tím, že první cena byla přiřknuta historikovi Augustu Ludwigu Schlözerovi, jenž – vycházející z Dobnerova *Prodromu* – dokazoval, že Lech do Polska nikdy nepřišel, neboť ani tento praotec nikdy nežil. Jabłonowski nejprve Schlözera přiměl, aby svou práci přepracoval a následně vydatně podporoval Pubitschku v tažení proti Dobnerovi.⁶⁴

Je však třeba poznamenat, že Dobnerovy vývody se bezprostředně dočkaly i řady pozitivních ohlasů v českém, polském, ba i německém prostředí.⁶⁵ Stejně tak nelze vlnu kritiky Dobnera motivovat pouze obavou z narušení zakladatelského mýtu. Třebaže marxistická historiografie měla tendenci tento aspekt přeceňovat,⁶⁶ roli ve sporu jistě hrálo i Dobnerovo tvrzení (odvolávající se na byzantského historika Procopia) o demokratické formě vlády u Slovanů, neboť: „*Slavinorum nationes non ab uno aliquo homine reguntur, sed ab antiquo plebeja, communique libertate vivunt, et res omnes, quae vel utiles, vel difficiles sunt,*

⁶¹ Pojem národa se začíná v tomto období posouvat směrem k duchovnímu spojení s rodnou zemí, která kromě šlechty cílí i na lidové vrstvy. František KUTNAR, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003, s. 67–69.

⁶² Srov. např. Jirí KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, *Kronika mladoboleslavská*, Mladá Boleslav 1935, s. 1.

⁶³ M. KUDĚLKA, *Spor*, s. 10–43.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 27–29.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 7–8.

⁶⁶ Jako rozpor mezi oceněním demokratické či absolutistické formy vlády spor o Hájkovu kroniku interpretují M. KUDĚLKA, *Spor*, s. 48–53 a F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 150.

*in commune consilium deducunt.*⁶⁷ Dobnerovi oponenti naopak představu původu národa odvozenou od osoby praotce ztotožňovali s představou ideálního panovníka. Tomu by nasvědčovala zvláště Pubitschkova argumentace, jež se točila právě kolem údajného slovanského demokratického zřízení.⁶⁸

Vzdor tomuto zdůvodnění je dle mého mínění nutno hlavní příčinu sporu o Hájkovu kroniku a praotce Čecha spatřovat právě v uchopení a vztáhnutí se k českému dávnověku jako pevnému dějinnému úběžníku, k němuž je možno se odvolat, lhostejno zda z pozice zemského či jazykového vlastenectví. V podstatě tak lze opakovat tezi Josefa Hanuše, který hovoří rovnou o „*vlasteneckém šovinismu*“.⁶⁹ Již v první (a nejostřejší) polemice s Dobnerem, *Lucifer lucens non urens, lustrans ac illustrans omissa et commissa in Prodromo Annalium Hayekianorum*, sepsané sekretářem pražské arcibiskupské konzistoře Václavem Prokopem Duchovským roku 1765, se v dedikaci na české vlastence obrací „*stará a pravá Čechie*“, rozhořčujíc se na ztotožnění s Zechy: „*Pro Czechio meo Tartarica lues Zecchi quidam obstupescenda novitate subtrudantur? non ego sustinere, vos etiam minime ferre debetis: non enim dedecus hoc me unam exanimat; ex parte vos ferit; communis est confusio nostra, communis causa. [...] Adeste igitur germinans sanguis meus illustres Slavi, et in confusione mea vestram agnoscite! vindicate contemptum vestrum, sie meum non vultis.*“⁷⁰ Dle Milana Kudělky jsou tato slova „*snad nejhoroucnějším vlasteneckým projevem z 18. století a v lecčems předčí i Balbínovu Obranu*“,⁷¹ leč v širokou známost nevstoupila, neboť záhy po vydání byl *Lucifer* na příkaz pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovského zkonfiskován.

Poslední polemický spis s Dobnerovým odmítnutím věrohodnosti Hájkovy kroniky spadá až do roku 1784. Autor, příborský piarista Ludvík Bertrand Grulich, dal textu s názvem *Czechii primi Bohemorum ducis ex Campis Elysiis epistola ad Gelasium Dobnerum* formu obsáhlé básně v hexametrech. Dobnerovi se opět vyčítá provinění na vlasteneckém citění. Zatímco v *Luciferovi* je Čechie alegorií vlasti, Království českého, nyní, o pouhá dvě desetiletí později, má již Grulich na mysli výhradně jazykové vlastenectví. Nedostatek Dobnerova vlasteneckého citění totiž spatřuje v jeho původu v pražské německé řemeslnické

⁶⁷ G. DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales*, s. 55.

⁶⁸ M. KUDĚLKA, *Spor*, s. 40.

⁶⁹ Josef HANUŠ, *Počátky kritického dějepytu v Čechách. Několik kapitol z dějin českého obrození*. Praha 1910, s. 42.

⁷⁰ Citováno dle: M. KUDĚLKA, *Spor*, s. 11.

⁷¹ *Ibidem*.

rodině. Dobner si tak vysloužil označení jako: „*Czechus nullus, Czechus abortivus, Czechomastyx, Suevoczechus, Sueva propago*.“⁷²

Na sporu o Hájkovu kroniku a praotce Čecha tak lze ilustrovat význam, jaký mělo zobrazení dávnověku pro vytváření kolektivní identity společnosti. Potenciální narušení historického ukotvení tohoto společnosti okamžitě vyvolalo vlnu vzrušených reakcí. Zároveň je patrné, jakým způsobem se toto společnost redefinuje v souvislosti s tím, jak se základním spojovacím elementem stále výrazněji stává jazyk. Od nářku „*staré a pravé Čechie*“ vývoj velice rychle směřuje k obviněním Gelasia Dobnera z národního odrodilství.

2.2 Johann Gottfried Herder čili *Geburt der Nation*

Končí-li předchozí oddíl zdůrazněním jazyka jako středobodu kolektivní identity, je zapotřebí uvést na scénu autora obratu k zájmu o jazyk, filosofa, teoretika hnutí Sturm und Drang, Goethova a Schillerova přítele Johanna Gottfrieda Herdera. Herderovo dílo nikdy nedospělo v syntetizující shrnutí,⁷³ avšak získalo nesmírný vliv. Jan Patočka jeho tvorbu charakterizoval roku 1941 následovně:

*„Jest mezi nejhorlivějšími kazateli nového evangelia, které hlásá překonání starého, zmechanisovaného, zvroucňím života, zároveň však vším kladným obsahem svého myšlení a nazírání je tak hluboce zavázán celkovému proudění a usilování doby, kterou chce překonat, jako nikdo jiný. Celá jeho osobnost je takto ustrojena: plna velkolepých projektů, velkorysých myšlenek, objímajících veškerenstvo vesmíru i dějin, s druhé strany s význačnou potřebou přijímatí kulturní látku zvenčí, zpracovávatí dodaný materiál, orientovatí se v posledních novinkách lidského vědění a konání – obojí pak sjednoceno v syntesu spíše skvělou než myšlenkově pevnou, mluvící k srdci čtenáře právě tak nebo ještě více, než k strážlivě kritickému rozumu.“*⁷⁴

Celé Herderovo dílo je opravdu prostoupené optimistickým ideálem humanity, v jeho tvorbě nalezneme mnohem víc vlivů podobně naladěného osvícence Lessinga než přísného systematika Kanta. Na druhou stranu tvrzení, že jeho myšlenky hovoří spíše k srdci než k rozumu, nelze vnímat pejorativně (ostatně ani Patočka je jistě pejorativně nemyslel). Právě díky svému nadšení se stal nesmírně inspirativní osobností. Stačí jmenovat proudy a skupiny, jež ovlivnil a které se k němu hlásily: Sturm und Drang; obrozenci, rankovské dějepiscectví a v podstatě všechny humanitní vědy, jež povýšil na piedestal, označiv je za základní prvek

⁷² Ibidem, s. 42.

⁷³ Monumentálně rozvržené dílo *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* zůstalo čtyřsvazkovým torzem.

⁷⁴ Jan PATOČKA, *J. G. Herder a jeho filosofie humanity*. In: Johann Gottfried HERDER, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, s. 451–463, zde s. 451.

humanity. Avšak centrálním tématem jeho díla je otázka jazyka a jazyků, u nichž se snažil doložit jejich rovnocennost. Tato argumentace je vlastně obranným manévrem, snahou emancipovat národní jazyky (a z pohledu Herderova zvláště němčinu) a překonat dosavadní tezi o nepřekonatelném ideálu (řecké) antiky, jíž je třeba se co nejvíce přiblížit jako vzoru dokonalosti.

Úlohu, jakou Herder přisuzuje jazyku, lze nejlépe ilustrovat na stati *O původu řeči* (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*), koncipované roku 1770 jako odpověď na soutěž vyhlášenou berlínskou Akademií.⁷⁵ Název sám napovídá, že autor se zde zamýšlel nad počátkem lidského jazyka, ale i nad jeho významem a rolí. Zřetelně se projevuje vliv francouzských racionalistů, encyklopedistů, s nimiž se Herder přátelil. Autor totiž jednoznačně odmítá myšlenku božského původu řeči: „*Člověk nabyvší vědomí, které je pro něho příznačné, za předpokladu svobodného působení tohoto vědomí (reflexe) vynalezl řeč.*“⁷⁶ Rozhodující pro objev jazyka bylo tedy vědomí, měli bychom zdůraznit svobodné, poněvadž tuto reflexi člověk prokazuje „*...jestliže síla jeho duše působí tak svobodně, že v moři, které duši prostřednictvím všech smyslů proplavuje, dovede oddělit vlnu, zadržet ji, obrátit k ní pozornost a být si vědom toho, že ji zaznamenává.*“⁷⁷ Zde se dostává k jádru, co činí člověka člověkem. Vycházejí ze starší myšlenky Descartovy humanity jako schopnosti člověka vztahovat se k něčemu, doplňuje *svobodně*. Právě rozumovými pochody se člověk odlišuje od zvířat a tím se stává svobodným, nezávislým na přírodě, z níž vzešel („*Člověk je bytost svobodná ve svých skutcích*“⁷⁸). Aby však mohly být rozum, abstrakce a úvahy používány, je nutné mít nějaký znak. A tímto znakem je právě řeč. Řeč, jíž se uskutečňuje rozum, který člověka vyvazuje z pout přírody. Z tohoto sylogismu vyplývá, že je to řeč, jejímž prostřednictvím člověk nabývá svobody. Mohli bychom parafrázovat Descarta slovy „*Myslím a mluvím, tedy jsem*“, ostatně, oč jiná je Herderova myšlenka: „*Řeč je vskutku pro náš rod příznačným rysem vnějším, kdežto rysem vnitřním je rozum.*“⁷⁹

Dosud jsem o Herderovi hovořil jako o racionalistovi, dítěti epochy, jež se čítankově definuje jako „*Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit*“,⁸⁰ ale dosud je ještě příliš brzy na to, aby se prosadilo „*Entzauberung der Welt*“.⁸¹ Naopak,

⁷⁵ Ernst BAUR, *Johann Gottfried Herder*, Stuttgart 1960, s. 35.

⁷⁶ Johann Gottfried HERDER, *Uměním k lidskosti*, Praha 2006, s. 31.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem, s. 67.

⁷⁹ Ibidem, s. 39.

⁸⁰ Takto definuje roku 1784 období osvícenství Immanuel Kant v časopise *Berlinische Monatsschrift*. P.-A. ALT, *Aufklärung*, s. 1.

⁸¹ Tímto termínem shrnuje na sklonku 19. století sociolog Max Weber proces sekularizace, jehož počátky ale leží právě v epoše osvícenství.

Herderův přístup není příliš dalek Leibnizovi, jenž podává velice racionální výklad světa s nejvyšší substancí Bohem.⁸² Herder k okolnostem vzniku řeči poznamenává: „...*lidé si musili svou řeč – byť s vyšším přispěním – stále ještě vlastními silami vynalézt sami.*“⁸³ Tento zásah vyšší moci chápe v panteistickém duchu jako učení prostřednictvím vnímání božské přírody, z jejíhož pozorování pocházejí nejstarší slova v jazycích.

Zde je třeba zdůraznit, že Herder přistupuje ke všem jazykům jako k sobě rovným, odvolává se na jazyky orientální, ba i indiánské či řeči afrických kmenů. Tímto přístupem notně předběhl dobu a dal v podstatě základ srovnávací jazykovědě, jež se plně rozvinula o století později.⁸⁴ Zároveň se nepřímou dostáváme i k Herderovi jakožto ideovému podníiteli národně-emancipačních snah (ostatně právě jazyk je zde chápán jako základní hledisko příslušnosti k národu). Z rovnocenného postavení jazyků přirozeně vyplývá rovněž rovnocenné postavení jednotlivých národů a jejich literatur. Proto je zapotřebí zaměřit pozornost na jednotlivé literatury a literární památky tvořené již v jazycích národních. V duchu Herderova historismu a osvícenského zájmu o filosofii dějin je logické, že obzvláštní zájem má být věnován právě nejstarším literárním památkám.⁸⁵

Herdera zajímá samotná otázka vzniku básnictví. Dle něj hraje prvotní roli obraz, představa o věcech, jež nás obklopují. Tato představa vznikla za spolupůsobení vnímání, člověk si neustále vytváří obrazy, alegorizuje nejen lidské myšlení, ale i řeč, jež je s ním nerozlučně spjata. Vnášení vlastního individuálního způsobu vnímání na vytvořený obraz, jedná-li se o umění, nazývá básní. Jak vidno, báseň by tedy měla být jakousi subjektivní představou o světě. Toto Herder ve stati *O obraze, básnictví a bajce (Über Bild, Dichtung und Fabel)* dokazuje na mytologii jakožto nejstarším příkladem básnické tvorby, jíž označuje za filosofování o přírodních zákonech. Pokračuje ve své představě vývoje mytologie od forem hrubých k libějším a z ní pak k básnictví v současném smyslu slova. Po tomto teoretickém úvodu následuje rozbor ezopské bajky. Tento žánr si Herder nevybral náhodou, jednak na ni lze aplikovat předchozí poznatky (bajka jakožto báseň s mravním ponaučením odpovídá představě prastarého původu poezie), navíc je víc než zřejmý vliv Lessinga, který se bajkou podrobně zabíral jak po stránce teoretické, tak praktické.

Stat' však Herder zakončuje provoláním, v němž vyzývá, aby všechny národy a jazyky pořídily sbírky bajek.⁸⁶ Již na jiném místě upozorňuje, že bajka se přednáší různě, podle

⁸² Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Vernunftprinzipien der Natur und der Gnade. Monadologie*, Hamburg (s. d.), s. 15.

⁸³ J. G. HERDER, *Uměním*, s. 35.

⁸⁴ Srov. Hadumod BUßMANN, *HOPI*. In: Táž, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, 2. vyd., Stuttgart 1990, s. 315.

⁸⁵ P.-A. ALT, *Aufklärung*, s. 314–316.

⁸⁶ J. G. HERDER, *Uměním*, s. 151.

přirozenosti každého národa a individuality. Opět jsou zde patrné Herderovy představy o národech lišících se jazykem, avšak odlišnost jazyka způsobuje i odlišnost mentality a vnímání. Právě v těchto slovech se projevuje Herderův zájem o ústní lidovou slovesnost, jíž sám sbíral a k jejímuž sběru vyzýval. Byl si totiž vědom, že stojí v čase velkých změn, s plíživou industrializací byla spojena vyšší urbanizace i proměna lidové kultury.⁸⁷ Významnou roli sehrálo i jeho přesvědčení, které zachytil ve stati *O vlivu básnictví na mravy národů ve starověku a v novověku (Über die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker in alten und neuen Zeiten)*. Poezie byla především u Řeků, Hebrejců a severských národů pokládána za božskou, básník tvořil z božího vnuknutí (metafora políbení Músou). Jeho dílo bylo považováno za pokladnici života, veskrze pravdivé, pravdivější než okolní skutečnost (Arisotelés staví ve své *Poetice* básnictví výš než dějepisectví⁸⁸). Vzepětí básnictví představoval i středověk a jeho náboženské písně. Naopak veliký úpadek začal dle Herdera za renesance. Tehdy byli objeveni a napodobováni antičtí autoři, za cenu nápodoby však básnictví ztratilo svobodu a volného tvůrčího ducha: „*Nesmírně zjemnělo, vyčerpalo všechny druhy podání a mravních naučení, vliv má malý a napříště už malý zůstane; slouží příjemně kratochvíli.*“⁸⁹ Oficiální básnictví ztratilo onen punc božskosti, proto Herder zaměřil pozornost na lidovou píseň, v níž spatřoval uchování původních znaků pravé poezie. Právě v lidové písni (ale i v pohádce) vidí pozůstatek minulosti.

Přitom právě v básnictví se dle Herdera zrcadlí mravy a přirozenost jednotlivých národů. V duchu osvícenského mýtu o ztraceném šťastném věku si představuje ušlechtilost severských válečníků, jejichž mravy jsou zachyceny v jejich básnických skladbách, kdy básnictví působilo „*na silné, ušlechtilé, cudné, poctivé mravy našich otců*“.⁹⁰ Třebaže si není zcela jist autentičností skladeb tzv. Ossiana, rozhodně tvrdí: „*Ať již je Ossian prastarý, nebo je pouze sestavený a skloubený ze starých zpěvů – oč je v něm měkčí duše!*“⁹¹

Případ „nalezení“ Ossianových skladeb dokládá, že Herder nebyl první, kdo se začal zajímat o lidovou slovesnost. Jeho hlas se spíše řadí do širšího proudu, který vystihuje duch doby, přesto právě jeho myšlenky podnítily širší zájem o lidové básnictví. Herder stojí na samém počátku folkloristiky, pro niž byly příznivé nálady plynulého přechodu mezi osvícenstvím a raným romantismem se zájmem o vše starobylé. Jen v Německu přelomu 18. a 19. století jmenujme sběratele pohádek a mytologie Johanna Karla Augusta Musäa (prostor mu bude věnován v následující kapitole), Ludwiga Bechsteina a především nejznámější bratry

⁸⁷ Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005, s. 31.

⁸⁸ ARISTOTELEŠ, *Poetika*. Praha 1962, s. 45.

⁸⁹ J. G. HERDER, *Uměním*, s. 151.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 235.

⁹¹ *Ibidem*, s. 236.

Grimmy. Lidové písně shromažďovali Achim von Arnim a Clemens Brentano a koneckonců sám Herder se kromě sběru lidové poezie věnoval skládání dle lidových vzorů. Na druhou stranu bylo romantické sbírání ústní lidové slovesnosti spjaté s velkou mírou idealizace, především se sběr soustředil na „lid“, tj. vesničany. Potulní herci, kejklíři či jarmareční zpěváci stáli mimo zájem sběratelů. Ale i tento selský „lid“ byl pouhým konstruktem. Sběr (ale i jeho myšlenkový základ) byl spojen s představou nezkaženého venkovského člověka stojícího mimo překotný vývoj uchovávaného tradice z dávnověku.⁹²

Podobně jako v případě Dobnerovy kritiky Hájkovy kroniky nelze ani v případě Herderových tezí hovořit o zásadním zvratu. Rovněž Herder měl řadu předchůdců. Rozvoj národních jazyků i učenecský zájem o ně nastává již v období humanismu, kdy produkci děl v národních jazycích výrazně napomáhají vynález knihtisku i boj o duši mezi reformací a katolickou reformou.⁹³

Stejně tak zájem o lidovou slovesnost nebyl náhlou novinkou. Od pozdního středověku probíhal výměnný řetězec mezi lidovou slovesností a „vysokou“ literaturou. Původní látky folklóru byly přepracovány pro dvorské publikum do podoby rytířských románů. V době „podzimu středověku“ se těchto látek, jejichž masivnímu šíření napomáhá knihtisk, chápe stále sílící měšťanské publikum. Vzniká žánr v 19. století nepřesně pojmenovaný knížka lidového čtení (Volksbuch).⁹⁴ Ovšem až během raněnovověké periody se v souvislosti s rostoucí gramotností jejich čtenářem stane opravdu „lid“⁹⁵. Ve shodě s tezí Josefa Petráňe přebírá nižší společenská skupina podobu reprezentace skupiny vyšší s fázovým posunem, kdy je tato reprezentace vyšší společenskou skupinou již opouštěna.⁹⁶

Lidový čtenář se projevuje jako značně konzervativní, v českém prostředí se knížky lidového čtení v takřka nezměněné podobě udržují až do přelomu 18. a 19. století, kdy je začne cíleně, avšak dosud nenápadně využívat Václav Matěj Kramerius k obrozenecké agitaci (zavádění českých motivů – např. *Rybrcol*, omezování fantastična, realističtější líčení),⁹⁷

⁹² P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 53.

⁹³ Vyhýbám se užívání tradičního, ale překonaného a nepřesného termínu protireformace, který zdůrazňuje zaměření proti protestantské reformě, pojem katolická reforma lépe naznačuje, že šlo o procesy probíhající paralelně a v podstatě se stejným cílem.

⁹⁴ Gero von WILPERT, *Sachwörterbuch der Literatur*. 7. vyd. Stuttgart 1989, s. 1008.

⁹⁵ Lidem nerozumím pouze sedláky, u nichž budou J. G. Herder a bratři Grimmové hledat památky národní minulosti, nýbrž ve shodě s P. Burkem i neprivilegované měšťské obyvatelstvo. P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 47.

⁹⁶ Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury, II/1*. Praha 1995, s. 79–85. Naopak P. Burke považuje teorii „propadání“, jak ji označuje, za příliš zjednodušenou, sám se snaží o dynamičtější pohled na společnost, kde vzájemné ovlivňování probíhá oboustranně a mezi privilegovanými a neprivilegovanými vrstvami stojí na pomezí řada „zprostředkovatelů“ kulturních podniků. P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 79–84.

⁹⁷ Jaroslav KOLÁR, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Praha 1960, s. 42–46 a Eva KOUDELKOVÁ, *Krakonoš v literatuře. Kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec 2006, s. 99–115.

teprve zhruba od 20. let 19. století je Volksbuch jako masové čtivo vytlačován sentimentální povídkou (v případě Josefa Kajetána Tyla doplněnou vlastenecko-výchovnými prvky). Vývoj od knížky lidového čtení pak vede právě k herderovsko-romantickému zájmu o pohádku a lidovou píseň.⁹⁸ Knížky lidového čtení se do lidového povědomí zakořenily velice pevně a jejich ozvuky pronikly do folklorního lidového vyprávění.⁹⁹

Konzervativní lpění na prověřených literárních schématech nelze považovat za české specifikum, ani za projev společenského, a tím i literárního úpadku v době nazvané nešťastně podle Jiráskova románu *Temnem*. Peter Burke dokládá na příkladu Francie, jakým způsobem docházelo ke konzervaci tematických okruhů lidových tisků. Ještě počátkem 19. století se vydával *Petr z Provence*, *Čtyři synové Aymonovi* či *Enšpígl*.¹⁰⁰ V Sasku pak v 2. polovině 17. století zaznamenal pronikavý úspěch mistr lipské university Paul Johannes Praetorius sebráním vyprávěnek o Krakonošovi, jimiž úspěšně konkuroval populárnímu doktoru *Faustovi* či kouzelníku *Žitovi*.¹⁰¹

Právě na Praetoriově příkladu je však třeba upozornit, že v tomto případě je autorem učenec, barokní vzdělanec (tedy *poeta doctus*) a jeho modelovým čtenářem není pouze sedlák, nýbrž cílí i na městské obyvatelstvo. Jeho tvorba navíc nečerpá pouze ze starších vzorů, jež by s drobnými úpravami přetiskoval, nýbrž Praetorius si nechával vyprávět historiky o Krakonošovi od krkonošských horalů. Přirovnat jej lze k českému současníkovi Bohuslavu Balbínovi, který do zeměpisného oddílu svých *Miscellanei* zahrnul i lidová vyprávění (mezi nimi i příběhy o Krakonošovi), jež tak dokreslují komplexní obraz „*historických podivuhodností království českého*“.¹⁰²

Kapitola nazvaná *Konec paradigmatu* sice končí zpochybněním zásadních proměn a zvratu dosavadních vývojových tendencí. I když změny nebyly tak zásadní, jak by se zdálo na první pohled, přesto je druhá polovina 18. věku obdobím, kdy dochází k zatím nenápadným strukturálním proměnám, jež širě rozvine 19. století. Zájem o český dávnověk, k němuž připravili půdu jak Gelasius Dobner, tak Johann Gottfried Herder, nevyjímaje.

⁹⁸ Německá bohemistka Gudrun Langerová spatřuje počátek zájmu o pohádku v českém prostředí, jenž vyvrcholil v tvorbě K. J. Erbena a B. Němcové právě v Krameriových „nových“ knížkách lidového čtení, za prototypický příklad si volí *Rybrcola na Krkonoských horách* vydaného poprvé roku 1797 Krameriovou *Českou expedicí*. Gudrun LANGER, *Das Märchen in der tschechischen Literatur von 1790 bis 1860. Studien zur Entwicklungsgeschichte des Märchens als literarischer Gattung*. Giessen 1979, s. 47.

⁹⁹ Srov. např. Josef Štefan KUBÍN, *Lidové povídky z Podkrkonoší*. Praha 1948. Vyprávění byla sbírána v prvním dvacetiletí 20. století, na téma ovlivnění folkloru literárními předlohami v tomto souboru vedl Kubín polemiku s Václavem Tillem. Josef Štefan KUBÍN, *Na vaši radost*. Hradec Králové 1985, s. 72.

¹⁰⁰ P. BURKE, *Lidová kultura*, s. 266–267.

¹⁰¹ E. KOUDELKOVÁ, *Krakonoš*, s. 41–44.

¹⁰² Srov. Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 36–42.

*Wer ist jene, die auf grüner Heide
Sitzt in Mitte von zwölf edlen Herren?
Ist Libussa, ist des weisen Kroko
Weise Tochter, Böhmenlandes Fürstin.*
Johann Gottfried Herder: Die Fürstentafel

3. Libussa

3.1 Lidová pohádka Němců (Herder a Musäus)

Zvýšený zájem o nejstarší dějiny a nejstarší literární památky se nevyhnul ani českým zemím. Třebaže se reflexe a zpracování dočkaly i další látky, nejsilněji byla recipována pověst o Libuši.¹⁰³ Na rozdíl od novějšího, etymologickým výkladem názvu geografického celku motivovaného praotce Čecha nebylo možné zpochybnit historičnost látky. Libuši jménem uvádí již Kosmas. Zároveň byl silně akcentován aspekt rodové pověsti Přemyslovců, pověst tak mohla být snadno spojována s odvolávkami na slavnou historii Čech pod přemyslovskou vládou. V podání Václava Hájka z Libočan byl příběh neustále živý a všeobecně známý.¹⁰⁴

Ještě dříve, než se známé látky mohli chopit raní obrozenci, vstoupila tato postava do literatury německé. Nepřekvapí příliš, že se o zpracování příběhu o Libuši zasloužil Johann Gottfried Herder. Herder kromě výzev ke sběru lidových písní sám tyto sběry prováděl (ovšem formu písní dosti výrazně upravoval), vydává je v několikosvazkovém souboru *Volkslieder*. Vzhedem k širokému zaměření i na neněmecké národy vycházel soubor posléze pod příhodnějším titulem *Stimmen der Völker in Liedern*.¹⁰⁵

Ve druhém svazku *Volkslieder* z roku 1779 byla otištěna báseň *Die Fürstentafel* (s podtitulem *Eine böhmische Geschichte*), jež zpracovává téma cesty za Přemyslem Oráčem. Vskutku je zde lepší hovořit o básni než o písni, neboť Herder se nemohl opřít o žádnou českou píseň, jež by látku zpracovávala (do „objevení“ RZ ještě zbývala řada let), avšak existenci takových písní předpokládal, proto se rozhodl o její rekonstrukci. Pro formu využil jihoslovanský, „morlacký“ desetislabičný verš, za obsah mu posloužil německý překlad Hájkovy kroniky.¹⁰⁶ Líčení děje se Hájka, k němuž se Herder v komentáři hlásí, drží více než

¹⁰³ V této době se ale nepochybovalo o historickém základu příběhu, který nepochyboval ani Gelasius Dobner. V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 23–24.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 22–24.

věrně. Zaujme zaměřenost na detail a množství epitet – kůň je bílý, voda ve skále zahnívající a stůl železný,¹⁰⁷ ostatně báseň se původně měla jmenovat právě *Die eiserne Fürstentafel*.¹⁰⁸

Upozornit je však nutné na fakt, že pověst o Libuši je zařazena do oddílu *Deutsche Lieder*. Toto dělení sice pochází až z posmrtného vydání sbírky z roku 1807 (kdy se poprvé objevuje právě titul *Stimmen der Völker in Liedern*), jež přistoupilo k členění dle geografického měřítka. Původní, ještě Herderem připravené vydání, takto děleno nebylo.¹⁰⁹ Avšak toto dělení, kdy „*böhmische Geschichte*“ je prezentována jako „*deutsches Lied*“, odpovídá autorově intenci. Herder v předmluvě k prvnímu svazku *Volkslieder* vysvětluje, že mezi německé písně počítá kromě písní Bavorů, Sasů či Švýcarů i tvorbu českou či lužickosrbskou.¹¹⁰

Je tedy patrné, že Herder vedle zohlednění jazykové roviny stále bere v potaz i tradiční geografické měřítka. Česká látka, „*böhmische Geschichte*“, pochází z českých zemí, jež již po staletí tvoří integrální součást Svaté říše římské, k níž humanisté připojili přídomek „národa německého“. Praha se od raného novověku stává pevnou zastávkou na peregrinacích mladých šlechticů, protože platí za jedno z nejkrásnějších měst v německých zemích. A nezapomínejme ani na stále vlivné geografické dělení Tacitovo, dle nějž se české země řadí na okraj Germánie.¹¹¹

Nebylo tedy nijak problematické vztáhnout do německého kulturního okruhu syžet, který vzniká v oblasti geograficky německé. Herder si byl samozřejmě vědom slovanského původu látky, ten koneckonců signalizuje i použitím jihoslovanského metra. Herderův přístup k pověsti o Libuši, který následně napodobovali i další autoři, nejlépe vystihuje Vladimír Macura:

„*Přitom to pro německé tvůrce současně byla i látka exotická, odkazující k temnému bájnému podloží jiné, „cizí“, vzrušivě neznámé etnické prehistorie ‚Německa‘. Pověst o Libuši ukazovala směrem do minulosti, dovolovala fantazii vytvářet snové představy o říši bájí, velkých hrdinských činů, o době těsného sepětí člověka a přírody, kdy kouzla a tajná umění určovala běh věcí. Nabízela prostě snění o zaniklém ‚zlatém věku‘, hru nespoutané fantazie.*“¹¹²

¹⁰⁷ Johann Gottfried HERDER, *Die Fürstentafel*. In: Týž, *Stimmen der Völker in Liedern*. Stuttgart 1975, s. 290–293.

¹⁰⁸ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 22.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 23. Vladimír Macura omylem přisuzuje toto rozvržení přímo Herderovi. Srov. V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

¹¹⁰ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 24.

¹¹¹ Josef POLIŠENSKÝ, *Tisíciletá Praha očima cizinců*, Praha 1999, s. 83.

¹¹² V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

Herderovi šlo v básni *Die Fürstentafel* primárně právě o ono vztáhnutí se ke zlatému věku, jak nasvědčuje závěrečné povzdechnutí lyrického subjektu: „*Weh, ach Weh, die Ruthe ist verdorret, / Und die armen Schuhe sind gestohlen, / Und der Eisentisch ist güldne Tafel.*“¹¹³ Bližší zmínku si ale zaslouží i ono „cizí“, „exotické“, jež je určitým způsobem i blízké. Úzce toto souvisí s postavením Čechů a s nazíráním na ně v rámci habsburské monarchie i v rámci Říše, třebaže ta již představovala pouze formální svazek samostatných států. Nejnovější syntéza dějin 19. století kolektivu autorů z Historického ústavu Akademie věd definuje postavení Čechů v německém prostoru následovně: „*Češi byli vnímáni v německém prostředí podobně jako Lužičtí Srbové či Slovinci, tedy jako etnicko-jazyková skupina uvnitř německého národa. V žádném případě nebyli uznáváni jako svébytný národ postavený na roveň kulturně a politicky národu německému.*“¹¹⁴ Je tedy pochopitelné, že v době zvýšeného zájmu o vlastní minulost, počátky a literární památky se němečtí autoři zajímali i o mýty těchto etnicko-jazykových skupin uvnitř německého národa. Navíc v případě pověsti o Libuši se jednalo o mýtus o počátcích českého státu. Mohl tedy posloužit i při upevňování a potvrzování kolektivní identity české, ale i jako dílčí součást při budování identity německé.

Jako určitou paralelu je možné zmínit i vztah většinové německé společnosti ke zde již zmíněným Lužickým Srbům. I lužickosrbská, spíše obecněji slovanská tradice byla již od 17. století používána při posilování kolektivní identity na různých rovinách. V několika budyšínských městských kronikách ze závěru 17. století se objevují vyobrazení slovanských bohů. Pravděpodobně se jedná o reakci na připojení Horní Lužice k Sasku po pražském míru roku 1635 a snahu uchovat specifickou lužickou identitu proti saské centralizaci. Stejný účel měl spis Samuela Großera *Lausitzische Merckwürdigkeiten* z roku 1713, ani zde nechyběla připomínka slovanské tradice v podobě rytin slovanských božstev. Po oslabení politického významu saského království po vídeňském kongresu roku 1815 naopak slovanští bohové posloužili k posílení saské identity. Slovanský panteon byl totiž roku 1835 otištěn v odborném časopise *Saxonia*, sice s titulem *Götzenbilder der alten Sachsen und Lausitzer*, avšak doprovodný text nijak nezmiňoval jejich slovanský původ, pouze zdůrazňoval, že jde o starosaské památky.¹¹⁵

Přirozenou součástí německých zemí byly české země i pro Johanna Karla Augusta Musäa, dnes již takřka neznámého spisovatele, spjatého, shodně jako Goethe a Schiller, s výmarským dvorem vévodkyně Anny Amálie. Ve své době se proslavil třídílným románem

¹¹³ J. G. HERDER, *Die Fürstentafel*, s. 293.

¹¹⁴ Milan HLAVAČKA et al., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Svazek II.*, Praha 2014, s. 274.

¹¹⁵ Werner MESCHKANK, *Als die Wendengötter sterben sollten*, Cottbus 2005, s. 18–19.

v dopisech *Grandison der Zweite oder die Geschichte des Herrn N.* z roku 1760, sepsaným ve stylu oblíbených anglických autorů Samuela Richardsona a Henryho Fieldinga.¹¹⁶

Za nejzásadnější Musäovo dílo je považován pětidílný soubor *Volksmärchen der Deutschen* vydávaný v letech 1782–1787. Dílo, které o generaci předstihlo bratry Grimmy, si okamžitě získalo oblibu široké čtenářské obce. Krátce po německém vydání se pohádky dočkaly i francouzského a anglického překladu.¹¹⁷ Musäovo literární dílo bylo i přes dobové oceňování postupně překonáno na poli pohádek především Ludwigem Bechsteinem a bratry Grimmy. Jediným dosud známým, vydávaným a čteným dílem je soubor pěti pověstí *Legenden von Rübezahl*, původně součást druhého svazku pohádek.¹¹⁸

Do třetího svazku „*Lidových pohádek Němců*“ ale Musäus zařadil i pověst o Libuši. Jako prameny zmiňuje kroniky Eneáše Silvia Piccolominiho z roku 1458 a o století novější Jana Dubravia (který ale silně vychází z Václava Hájka z Libočan).¹¹⁹ Piccolominiho předlohou byla kronika Přibíka Pulkavy z Radenína. Podle tohoto vzoru nesou starší Libušiny sestry méně obvyklá jména: Bela (jíž Pulkava dává do souvislosti se založením Bíliny) a Therba (způsobená nejspíš chybným čtením Piccolominiho).¹²⁰

Musäus, vlastně „*první obnovitel starých lidových pohádek v Německu*“,¹²¹ se však neřídil Herderovým požadavkem sběru textu a maximálního zachování původní podoby příběhu. Do textu pohádek výrazně zasahoval, prokládaje je autorskými komentáři a učeneckými žerty. Ženiši, Přemysl (Primislas), Wladimir a Mizisla, tak musí vypočítat matematickou rovnici, aby zjistili, kolik má Libuše v košíku švestek. Tato scéna Musäovi poslouží i k vysvětlení frazému dostat košem (v němčině akuzativní tvar *einen Korb bekommen*, tedy dostat koš), neúspěšní nápadníci totiž obdrží prázdný košík.¹²²

Vzorem pro zpracování látky byly Musäovi Perraultovy pohádky o vílách, jež se po polovině 18. století těšily vrcholu zájmu zvláště v měšťanském prostředí. Musäus proto víly zapojuje i do příběhu o Libuši – do víly se zamiluje Krok (zde Čechův panoš), ta mu předá svou moudrost a porodí mu tři dcery.¹²³ Ač zde Musäa řadíme do těsného sousedství Herdera vzhledem k zájmu o lidovou slovesnost a recepci látky o Libuši, jedná se o dva různé přístupy. Herderův požadavek sběru lidových písní a pohádek již předznamenává romantický

¹¹⁶ Lucyna BIAŁY, *Duch Górze – Rübezahl. Geneza i upowszechnienie legendy*. Jelenia Góra, 2007, s. 68.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Srov. Johann Karl August MUSÄUS, *Legenden von Rübezahl*. Praha-Furth im Wald 2003.

¹¹⁹ „*Libussa (nach Jo. Dubravii Historia Bohemica und Aeneae Sylvii Cardinalis De Bohemorum origine ac gestis Historia)*“ Johann Karl August MUSÄUS, *Libussa*. In: Týž, *Volksmärchen der Deutschen*, München 1976, s. 329–391, zde s. 329.

¹²⁰ Srov. A. Kraus, *Stará historie*, s. 12–13.

¹²¹ Ibidem, s. 28.

¹²² J. K. A. Musäus, *Libussa*, s. 385–387.

¹²³ Ibidem, s. 329–334.

zájem o „lid“ a folkloristická bádání, jaká zrealizují až bratři Grimmové (i když na příkladu „rekonstrukce“ písně o Libuši a Přemyslovi lze dostatečně ilustrovat, že ani Herder sám tomuto teoretickému požadavku nebyl vždy s to dostát). Pro Musäa, prvního realizátora, zůstává nejdůležitější autorský subjekt, který může s látkou nakládat zcela volně dle své libovůle. Právě Herder přitom ve svém díle upozorňoval na úpadek románu i pohádky za Ludvíka XIV. a nemilosrdně tepe do Perraultových *Pohádek matky Husy*, jinak Musäova vzoru, které „nabyly zcela galantního a dvorského rázu, [...] takřka úplně se ztratil smysl pro posvátnost dějin.“¹²⁴

Pozornost si zaslouží i Musäův jazyk. Pod evidentním vlivem rokoka se soustředí i na nejmenší detaily, objevují se i tehdy oblíbené předměty exotického původu (alabastr, mramor) a nechybí ani galantní, jemně erotické motivy. Místy na povrch náznakem vytryskne Musäova ironie zesměšňující často dobové nešvary. Musäus se snažil ukázat, že dílo psal vzdělaný a sečtělý muž, pověsti se proto hemží narážkami na antickou mytologii, biblické příběhy i dobovou literaturu, časté je i používání termínů.¹²⁵

Právě Musäovo vyrovnání se s pověstí, již přepracoval v milostný příběh lásky Libuše a Přemysla v době mytické, stojí na počátku zobrazování tohoto příběhu v německé literatuře. I vzhledem k tomu, že pro Musäa jde o pohled zvnějšku, nezabývá se počátkem své nejbližší vlasti, ale jedné okrajové součásti „Německa“,¹²⁶ může zachovat odstup a nadhled a přetvořit mýtus o počátku českého státu, jeho vládnoucí dynastie a založení sídelního města v „roztomilou pohádku“.¹²⁷ Podobným způsobem budou látku zpracovávat i Musäovi pokračovatelé, Clemens Brentano, Franz Grillparzer a další.

Přesto přinejmenším v jednom aspektu Musäova Libuše naznačuje vývojovou tendenci (národnostně) českého a českojazyčného zpracování látky: v aktualizaci Libušiných prorocství i v jejich obrácení do budoucnosti.¹²⁸ Musäus tak Přemyslovi, jenž nestihl doorat brázdu, vkládá do úst věštbu, že Čechy proto budou náležet sousedovi tak dlouho, „wenn dann hervorgehet der Göttersohn komme, der seines Pflügers Freund ist und ihn entlediget der Sklavenketten, Afterwelt merke drauf! so wirst du dein Schicksal segnen. Denn wenn er

¹²⁴ J. G. HERDER, *Uměním*, s. 154.

¹²⁵ Srov. J. K. A. MUSÄUS, *Libussa*.

¹²⁶ Třebaže v této době neexistuje německý stát, termín Deutschland, resp. Teutschland se běžně používal, třebaže neměl jasně vymezené hranice. Takto i Friedrich Schiller mohl jako dějiště svého dramatu *Die Räuber (Loupežníci)* z roku 1781 určit „Teutschland“. Friedrich SCHILLER, *Die Räuber*, Frankfurt-Leipzig 1781, s. III.

¹²⁷ Arnošt KRAUS, *Stará historie*, s. 32.

¹²⁸ Vladimír Macura tak upozornil: „Nostalgický příběh z dávnověku byl pootočen v české kultuře také jednoznačněji směrem dopředu. Zvláště Libušiny věštby nebyly jen součástí fantaskního, romaneskního koloritu, vnímaly se jako výzva k přítomnosti, aby připravovala jinou budoucnost. Libuše sama přestávala být z toho pohledu jen postavou z pověsti, stávala se symbolem národa, jeho pradávnych kořenů i jeho naděje.“ V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

*den Lindwurm des Aberglaubens unter seine Füße getreten hat, wird er seinen Arm ausstrecken dem wachsenden Mond entgegen, ihn aus den Wolken zu reißen und selbst als ein wohltätiges Gestirn die Welt zu erleuchten.*¹²⁹ V prorocství se zrcadlí dobový propagandistický obraz Josefa II. jako přítele sedláků i jeho turecké tažení. Jistě pozoruhodná je souvislost s nabytím samostatnosti. Z formulace se ale zdá, že Musäus zde měl na mysli zrušení človecenství (Leibeigenschaft) a oním osvobozením „z otrockých pout“ je míněno získání osobní svobody, nikoli státoprávní (jež by šlo zcela proti duchu centralizačních tereziánských a josefinských reforem), jak by mohla naznačovat interpretace Arnošta Krause.¹³⁰

Český dávnověk se dočkal zpracování i formou románu, žánru, který byl v 18. století stále určen jako četba pro lidové vrstvy a nebyly s ním spojovány větší estetické ambice.¹³¹ Zásahu na tom měl Johann Friedrich Ernst Albrecht, původem ze Stade v severním Německu, který však od roku 1792 žil v Praze, kde působil jako společník při vydávání spisů profesora Augusta Gottlieba Meissnera, jenž byl (jako první protestant po více než 150 letech) pozván na pražskou univerzitu, kde vedl přednášky z historie a estetiky. Meissner kromě toho jako člen literárního uskupení *Göttinger Hainbund*, nazvaného dle motivu z básně Klopstockovy *Der Hügel und der Hain*,¹³² podněcoval literární snažení svých studentů. Ještě před přesídlením do Prahy roku 1792 Albrecht zpracoval vyprávění z Hájkovy kroniky do podoby románu *Die Töchter Kroks*, jenž vypráví příběh Krokových dcer od narození do svateb. Albrechtův román je v podstatě věrným převyprávěním Hájka, jistě však zaujme snaha překonat diskrepanci mezi vyprávěním mýtu a racionalistickým založením autora. Zatímco Musäus tento rozpor překonává ironií a odstupem, Albrecht se snaží o racionalistické vysvětlení. Libušino prorocství o drahých kovech tak vysvětluje jejím bádáním o hornictví.¹³³

3.2 Romantik nerozumí lidu a lid nerozumí romantikovi (Brentano)

Musäovo zpracování látky o Libuši mělo silný ohlas napříč společenskými vrstvami. Ostatně nadšeného přijetí a několikerého vydání se dočkal celý soubor *Volksmärchen der Deutschen*. V podobě knihy lidového čtení byla Musäova *Libussa* vydávána i jako samostatný tisk, případně se Musäův text stal základem pro další upravená, přepracovaná a rozšířená vydání. Arnošt Kraus dokonce naznačuje, že ohlas Musäových pohádek vedl k novodobému

¹²⁹ J. K. A. MUSÄUS, *Libussa*, s. 382.

¹³⁰ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 30–31.

¹³¹ E. BAHR, *Aufklärung*, s. 45–49.

¹³² *Ibidem*, s. 92.

¹³³ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 37.

etymologickému odvození názvů slezských obcí Trenkau, Kittelwitz a Königsdorf od cesty Libušina koně k novému králi.¹³⁴

Musäovo zpracování Libuše zásadně ovlivnilo i Clemense Brentana, zástupce tzv. heidelberského romantismu (dále se k tomuto okruhu řadí Brentanův přítel, manžel jeho sestry Bettiny, Achim von Arnim), jenž dále rozvíjel Herderovo zaměření na „lid“. Avšak lid v představách romantiků byl chápán jako ztělesnění toho, „*was der Vergesellschaftung bisher entging. Im ‚Volk‘ suchte das Individuum moralisch Zuflucht vor der Gesellschaft. Das ‚Volk‘ aber, abstrahiert von der Gesellschaft, war das Volk der Volkslieder, Sagen, Märchen und Mythen, deren Entdeckung, Restaurierung und Konservierung nach 1800 zu einem Hauptgeschäft der Romantik wurde.*“¹³⁵ Brentano s Arnimem se proto zaměřili na sběr lidových písní, které (některé, obdobně jako v případě Herderových *Volkslieder*, v značně upravené podobě) vydali ve sbírce *Des Knaben Wunderhorn* z let 1808–1810. Sbírkou, jež měla motivovat k národnímu semknutí proti Napoleonovi, zaznamenala okamžitě pronikavý úspěch.¹³⁶ Kromě lidové písně se Brentano, již bez autorské spolupráce Achima von Arnima, zaměřil i na žánr pohádky. Vydal několikasvazkové *Märchen*, v nichž původní látku ještě výrazněji nežli v *Chlapcově kouzelném rohu* obohacoval svou fantazií. Z tradice lidového vypravěčství čerpá také známá, dosud vydávaná *Geschichte vom braven Kaperl und dem schönen Annerl* z roku 1817.¹³⁷

Recepce pověsti o Libuši spadá do období vrcholu Brentanova zájmu o „lid“ a jeho slovesnost na přelomu první a druhé dekády 19. století. Brentana dle jeho slov již od dětství fascinovaly fantastické příběhy z Čech, země, jíž viděl vymalovanou jako klenot na prsou alegorické Evropy: „*So sonderbar dunkel und abenteuerlich bebaut, uneinnehmbar umfriedet hinter Brücken und Mauern stand meine Vorstellung Böhmens und besonders Prags als Wolkenbild eines verzauberten Schloßes vor meiner Phantasie, bis der Jüngling Musäus Libussa wie eine gerettete Jungfrau, wie ein lächender Mond herausführte.*“¹³⁸

Od roku 1808 vlastnil Brentanův bratr Christian panství Bukovany v Prácheňském kraji. Roku 1810 jej přijel Clemens v doprovodu Achima von Arnima navštívit. Brentano během pobytu mimo jiné sháněl české knížky lidového čtení, o něž již předtím Christiana Brentana žádal Jacob Grimm, jenž se, podnícen Herderovými úvahami, na okraj sběru pohádek německých zajímal i o pohádky slovanské. Kromě toho se v Praze setkal s Josefem

¹³⁴ Ibidem, s. 33.

¹³⁵ K. PETER, *Romantismus*, s. 377.

¹³⁶ Ibidem, s. 378.

¹³⁷ Helene M. Kastinger RILEY, *Clemens Brentano*, Stuttgart 1985, s. 81–87.

¹³⁸ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 42.

Dobrovským a přímo zprostředkoval písemný styk mezi Grimmem a „modrým abbém“.¹³⁹ Především jej dojem z Prahy, i když se nemohl ubránit jistému zklamání pramenícímu z rozdílu mezi Prahou skutečnou a Prahou, jakou znal z pověstí, podnítil k hlubšímu zájmu o pověst o Libuši, již znal z Musäova zpracování.¹⁴⁰

Další inspirací Brentanovi nejspíše bylo uvedení tragédie předního německého romantického dramatika Zachariase Wenera *Wanda, Königin der Sarmaten* ve Výmaru roku 1808 (vydána roku 1810). Drama se věnuje postavě Wandy, dcery Kroka, jež dlí v Krakově. O Libuši ve hře hovoří postava Wandina nápadníka, Rüdiger von Rügen. Libuše v Rüdigerově podání je obryní, přirovnávána je k bohům (v závěru dramatu se její duch vskutku objeví jako deus ex machina, poučujíc Rüdiger a Wandu o jejich citech) a divák se dozví rovněž o hledání Libušina ženicha a o věštbě prorokující slávu Prahy.¹⁴¹

Následujícího léta se Brentano pln dojmů vypravil na bratrovo panství, kde se chtěl lépe seznámit s „lidem“, přičemž, slovy Emilie Brentanové, „mit dem Bruder gemeinschaftliche Entwürfe machend zur Civilisierung und Veredlung des Volkes“.¹⁴² V praxi toto civilizování mělo skutečný lid přiblížit „lidu“ představ romantiků. Clemens a Christian Brentanovi tak pořádali tance pod lipou a růžové slavnosti. Sedláci tyto vrtochy nedokázali pochopit, dle Martina C. Putny „romantikovo setkání s autentickými jihočeskými venkovany v Bukovanech skončilo fatálním nedorozuměním.“¹⁴³

Nemohla-li Brentana uspokojit *Wahrheit*, pustil se o to energičtěji do *Dichtung*. Do bukovanského pobytu spadá první, zatím prozaická verze dramatu (Arnošt Kraus jej možná přesněji označuje za mysterium¹⁴⁴) *Die Gründung Prags*, jež na radu Achima von Arnima přepracoval do veršované podoby a po řadě úprav vydal roku 1814 v Pešti.¹⁴⁵ Výsledný tvar označuje Martin C. Putna výstižně za „nejmytologičtější, nejpodivnější, nejdráždivější ze všech Libuší onoho času“.¹⁴⁶ Drama o pěti dějstvích a prologu (v němž Brentano vypráví o své cestě do Prahy a záměru sepsat drama o Libuši) čítá úctyhodných 410 stran. Rozsah dále navyšuje 40 stran poznámek, jež komentují děj.¹⁴⁷ Ač dílo nese podtitul *Ein historisch-*

¹³⁹ V případě Jacoba Grimma je zřejmé, že české pohádky nevnímal jako Herder v kontextu širší německé kultury, ale byl si vědom jejich souvislosti se slovanským folklórem. Po bratřích Brentanových požadoval právě knížky lidového čtení napsané v češtině, aby se mohl seznámit s původním tvarem pohádky. Jaromír JECH, *Česká pohádka a bratři Grimmové*, Národopisné aktuality 25/3, 1988, s. 155–158, zde s. 155–156.

¹⁴⁰ Martin C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 193.

¹⁴¹ Srov. A. KRAUS, *Stará historie*, s. 41 a Zacharias WERNER, *Wanda, Königin der Sarmaten. Eine romantische Tragödie mit Gesang in fünf Akten*, Tübingen 1810.

¹⁴² A. KRAUS, *Stará historie*, s. 42.

¹⁴³ M. C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 193.

¹⁴⁴ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 43.

¹⁴⁵ Vydání nese v roce 1815. H. M. K. RILEY, *Clemens Brentano*, s. 44.

¹⁴⁶ M. C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 193.

¹⁴⁷ Srov. Clemens BRENTANO, *Die Gründung Prags*, Pesth-Leipzig 1815.

dramatisches Gedicht, právě poznámky, většinou ironicky laděné, historičnost látky neustále zpochybňují. Nejvýrazněji je toto patrné v Libušině replice „*Ein Schwert! ein Schwert! ganz Böhmen für ein Schwert!*“,¹⁴⁸ jež je komentována s tím, že Libuše se pokouší napodobovat Shakespeara.¹⁴⁹ Brentano také zpochybňuje historičnost látky, když tvrdí, že se primárně jedná o „*historischen Bildersaal meiner Phantasie*“,¹⁵⁰ který zobrazuje nikoli historii, nýbrž „*Träume der Geschichte*“.¹⁵¹

Třebaže Brentano zdůrazňuje úlohu autorské fantazie, jeho dílo čerpá látku z Hájkovy kroniky z líčení od Krokovy smrti po dívčí válku. Avšak, jak upozornil Arnošt Kraus, *Die Gründung Prags* je silně závislé na Musäovi, aniž by jej Brentano zmiňoval mezi svými inspiračními zdroji. Musäově předloze odpovídá Přemyslovo prorocství a „*hádanky Libušiny jsou pouze zřymovány*“.¹⁵²

Na druhou stranu je však nutno Brentanovu zpracování přiznat velkou míru invence, jež se projevuje zvláště v motivech ohlašující příchod křesťanství (to v dramatu reprezentuje postava byzantské dívky Trinitas). Drama celé svérázně kombinuje motivy z příběhu o Libuši, převzaté z Hájka a Musäa, ale v popředí stojí zápas mezi křesťanstvím a pohanstvím zastoupené kouzelníci (Zauberin) Zwratkou.¹⁵³ Pro vykreslení její postavy a pohanských rituálů Brentano bohatě čerpal z práce *Versuch einer slawischen Mythologie in alphabetischer Ordnung*, již roku 1801 vydal Andrey von Kaysarow. Na tuto knihu Brentana upozornil Josef Dobrovský.¹⁵⁴ Ale zakódovaných křesťanských symbolů obsahuje drama více. Předzvěsti křesťanského věku jsou i tři Krokovy dcery (v originále Kascha, Tetka a Libussa). Toto napětí komentoval sám Brentano:

„*Den Gegensatz der guten und bösen, weißen und schwarzen Götter, der sich in vielen Glaubenssystemen wiederfindet und aller menschlichen Vorstellungsweise angemessen scheint, habe ich dadurch lebendiger darzustellen gesucht, daß ich meinen Personen eine besondere Hinneigung nach der einen oder anderen Seite gegeben habe. Indem ich Zwratka bis zur Teufelei nach den Mächten des Abgrunds gewendet, ja gewissermaßen vom Teufel schon in Besitz habe nehmen lassen, habe ich die drei Töchter Kroks zum Lichte bis zur Spekulation hingetrieben, ja sie als Begeisterte gewissermaßen Gottes teilhaftig gemacht.*“¹⁵⁵

¹⁴⁸ Ibidem, s. 247.

¹⁴⁹ „*Indem ich meine Arbeit durchlese, um diese Noten zu schreiben, sehe ich, daß Libussa hier den Shakspear zu imitieren scheint, wenn man es imitieren nennen kann, daß ein Zweiter so laut nach einem Schwert schreit, als ein erster nach einem Pferd, der es eben so bedarf.*“ Ibidem, s. 442.

¹⁵⁰ Detlef KREMER, *Romantik*, 3. vyd. Stuttgart 2007, s. 260.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² A. KRAUS, *Stará historie*, s. 55.

¹⁵³ Srov. C. BRENTANO, *Die Gründung*.

¹⁵⁴ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 59.

¹⁵⁵ H. M. K. RILEY, *Clemens Brentano*, s. 138.

Martin C. Putna v této souvislosti upozornil na trojiční symboliku, jež hrála v Brentanově díle významnou úlohu. Putna zdůrazňuje styčné body mezi *Die Gründung Prags* a dílem *Romanzen vom Rosenkranz*, dokončeným roku 1814. „*Již to je totiž založeno na „geometrii“ tří panen, které nesou symbolická jména Rosablanca, Rosadora a Rosarosa, tj. bílá, zlatá a červená růže, a které se posléze symbolicky sjednotí v „růženec“.* Již v *Romancích o růženci jde o střet křesťanství a pohanství, víry a magie, kletby a příslibu.*“¹⁵⁶ Celkově tak drama, v němž se jedná „o duchovní charakter české země“,¹⁵⁷ spadá do kontextu Brentanova tíhnutí k náboženským otázkám, jež vrcholily jeho konverzí ke katolictví. Ostatně silné prožívání víry, náboženský spekulativismus i tíhnutí ke katolictví se staly fenomény příznačnými pro tvorbu i životní osudy řady německých vrcholných romantiků.¹⁵⁸

Pozornost si však zaslouží otázka, jak Brentano nahlíží na české země, jejichž zakladatelský mýtus zpracovával. Na první pohled se jeho postoj příliš neliší od Herdera a Musäa, pro něž jsou české látky součástí širší německé kultury. Brentano tak zahajuje své drama apoteózou vlasti a jejího umění:

*„Reich bist du, Vaterland, an mancher Kunde,
Denn in der Auster, die am Felsen klebt
Und nach der Meerfluth hascht mit gier'gem Munde,
Den geitzig sie der Ebbe schließet, lebt
Die Perle auch, die einst die gute Stunde
In's Diadem der heil'gen Künste webt.
Zwang doch Merkur, um Phöbus zu versöhnen,
Den er beraubt, der Kröte Schild zu tönen.“*

Následující strofy opěvávají moderní německé básníky (v čele samozřejmě s Goethem), kteří se zasloužili o rozvoj německé literatury.¹⁵⁹

Je však nutno mít na paměti, že drama vznikalo v závěru napoleonských válek, v době, kdy k habsburské monarchii vedle Pruska vzhlížely drobné německé státečky s nadějí jako k relevantní síle schopné se s Napoleonem střetnout. I proto v dědičných rakouských zemích pobývala řada německých literátů a intelektuálů.¹⁶⁰ Johann Gottlieb Fichte již v letech 1807 – 1808 zveřejnil své *Reden an die deutsche Nation*, v nichž burcoval masu Němců proti Francii.

¹⁵⁶ M. C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 194.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 195.

¹⁵⁸ H. M. K. RILEY, *Clemens Brentano*, s. 141–145.

¹⁵⁹ C. BRENTANO, *Die Gründung Prags*, s. 3–5.

¹⁶⁰ H. M. K. RILEY, *Clemens Brentano*, s. 44.

Pojem národa a vlasti získal po Fichteho vystoupení nový rozměr, přiblíživ se modernímu nacionalismu.¹⁶¹

Do tohoto kontextu zapadá i Brentanovo dílo, jež opěvává vlast, kterou pro něj tvoří oblast německé kultury (neboť pojem „*Vaterland*“ se v jeho díle nepojí s územní představou, jakou zahrne do své básně *Des Deutschen Vaterland* z roku 1813 Ernst Moritz Arndt,¹⁶² nýbrž výhradně s projevy umění, shodně jako v *Chlapcově kouzelném rohu*). Přírozenou součástí této oblasti jsou i české země a Praha.

Pokud jde o recepci díla, nelze přijmout anachronickou kritiku vytýkající dramatu rozvláčnost a komplikovaný děj.¹⁶³ Drama německého romantismu v podobě patriotických a historicko-mytologických truchloher, jaká kromě Brentana tvořili i Achim von Arnim, Heinrich von Kleist či Zacharias Werner, se přístupem k látce a k jejímu zpracování od sebe příliš neliší. Typické pro dobová dramata byla silná alegoričnost, nahrazování dramatiky muzikálností i rozsah, jenž z nich činil spíše dramata knižní.¹⁶⁴ Ostatně *Die Gründung Prags* nebylo pro uvedení na scénu zamýšleno. Brentano sám otázku případného inscenování zcela nevyklučoval, avšak byl si vědom případných nutných zásahů:

„*Um der Frage zu begegnen, ob dieses Schauspiel für das Theater geschrieben sey, sage ich, daß es gewiß theatralischer, als die meisten ist. [...] Die weitere Frage, ob es eine Bühne so aufführen könne, wie es ist, beantworte ich mit einer zweiten; welches bedeutendere dramatische Werk kann irgend eine Bühne, so wie sie sind, in unsern Tagen aufführen, so wie es ist?*“¹⁶⁵

Bezprostředně po uveřejnění se reakce na Brentanovo drama různily. Achim von Arnim neskryval v dopise Wilhelmu Grimmovi své zklamání: „*Mir ist es unbegreiflich, wie bei so viel Schönheit, Ausarbeitung und Vollendung im Einzelnen ein herrlicher tragischer Stoff als Ganzes betrachtet so verdorben werden kann.*“¹⁶⁶ Pro Jacoba Grimma bylo naopak *Die Gründung Prags* (jak se vyjádřil rovněž v dopise Wilhelmu Grimmovi) „*höchst ausgezeichnet und merkwürdig und vermuthlich Clemens beste Arbeit.*“¹⁶⁷ Posouval se i názor Brentanův. Roku 1813, tedy v době, kdy drama ještě přepracovával, jej hodnotil jako „*bestes*

¹⁶¹ B. HORYNA, *Dějiny*, s. 41–42.

¹⁶² Jürgen SCHRÖDER, *Deutschland als Gedicht. Über berühmte und berüchtigte Deutschland-Gedichte aus fünf Jahrhunderten in fünfzehn Lektionen*, Freiburg im Breisgau 2000, s. 172–177.

¹⁶³ Takto Martin C. Putna tvrdí: „*Založení Prahy je dílo, které odrazuje od četby svou délkou, svým mimořádně komplikovaným dějem, svou absencí skutečné dramatické dramatičnosti, svým rozvlákným stylem. [...] Nestalo se „kanonickým dílem“, skrze které by Češi i Němci nově nahlíželi mýtus o Čechách. Naopak, velmi brzy se začalo jevit jako bizarní antikvita.*“ M. C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 194.

¹⁶⁴ D. KREMER, *Romantik*, s. 238–263.

¹⁶⁵ H. M. K. RILEY, *Clemens Brentano*, s. 45.

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 134.

¹⁶⁷ Hartwig SCHULTZ, *Clemens Brentano*, Stuttgart 1999, s. 181.

vollendetes Gedicht“,¹⁶⁸ o 11 let později však vyzýval své čtenáře, aby na drama zapoměli.¹⁶⁹ Brentanův vývoj je ale dle mého mínění potřeba dát do souvislosti s literárním a společenským vývojem epochy. Romantická teozovitá a spíše knižní dramata byla neodvratně vytlačována na periferii literárního provozu.

Otázka hodnocení německého romantického dramatu (nejen Brentanova) je problémem stále nevyřešeným, což lze ilustrovat na pozornosti, jež je tomuto žánru věnována v syntézách německé literatury, jež měly ambice stát se základními germanistickými příručkami. Zatímco v již zastarávajících, ale dosud stále vlivných *Daten deutscher Dichtung* Herberta a Elisabethy Frenzelových je Brentanovu dramatu věnován samostatný medailon,¹⁷⁰ v třísvazkových *Geschichte der deutschen Literatur* editovaných Erhardem Bahrem chybí jakákoli zmínka o romantickém dramatu jako celku.¹⁷¹

3.3 Nečasová hra rakouského patriota (Grillparzer)

Ač přijetí Brentanova knižního dramatu bylo nejednoznačné, stejně jako nejednoznačná zůstává otázka jeho zhodnocení, odezvu v německých zemích zaznamenalo. Absence dramatičnosti, Arnošt Kraus hovoří o lyrickém rázu díla,¹⁷² nahrávala opernímu zpracování látky, jehož se chopil vídeňský žurnalista Joseph Carl Bernard, využiv podstatně zjednodušené látky Brentanovy, kterou ještě obohatil o dobově konvenční prvky (například skrývaná identita Libuše a Přemysla). Opera s titulem *Libussa* a hudbou Conradina Kreutzera byla uvedena v Praze a v Berlíně roku 1823.¹⁷³

Jak je zřejmé, pověst o Libuši se stala známou a atraktivní nejen pro autory z německých zemí,¹⁷⁴ ale po vídeňském kongresu se látky na jejich úkor chápali literáti z dědičných rakouských zemí, tedy z o něco užší „otčiny“, jež mohla vzít zakladatelský mýtus jedné části širšího celku za svůj. Pověst o Libuši z Musäova i Brentanova zpracování znal i vídeňský rodák Franz Grillparzer, jenž se zpětně dočká ocenění největšího rakouského dramatika 19. století.¹⁷⁵ Jeho tvorba synteticky spojuje myšlenky a motivy osvícenské,

¹⁶⁸ Ibidem, s. 180.

¹⁶⁹ Werner VORDTRIEDE (ed.), *Clemens Brentano. Der Dichter über sein Werk*, München 1978, s. 199.

¹⁷⁰ Herbert A. FRENZEL – Elisabeth FRENZEL, *Daten deutscher Dichtung. Band 1. Von den Anfängen bis zum Jungen Deutschland*, 26. vyd., München 1992, s. 332.

¹⁷¹ Srov. K. PETER, *Romantismus*.

¹⁷² A. KRAUS, *Stará historie*, s. 71.

¹⁷³ Ibidem, s. 71–72.

¹⁷⁴ Tímto pojmem pomocně označuji, s vědomím jisté anachroničnosti, „maloněmecké státy“, nepočítaje tak mezi ně habsburskou monarchii.

¹⁷⁵ Raoul AUERNHEIMER, *Franz Grillparzer. Der Dichter Österreichs*, Wien 1972, s. 7.

klasické,¹⁷⁶ romantické i mladoněmecké.¹⁷⁷ Od sklonku 20. let 19. století se Grillparzer zabýval dramatem, které by symbolicky zobrazilo vzestup a neodvratný pád tyrana, Napoleona. Pro toto poselství našel ideální předlohu v osudu Přemysla Otakara II. Ideální i v tom, že Grillparzerovi umožňovala oslavit habsburskou dynastii, vítěze nad Napoleonem, jejíž sláva začíná v jeho pojetí právě na Moravském poli. Grillparzer nesouhlasil s utužením režimu Františka I. a především s osobou knížete Klemense Wenzela Lothara Metternicha, jemuž věnoval řadu polemických spisů, a mnohokrát se potýkal s rakouskou cenzurou. Celý život ale zůstával nezlomným rakouským patriotem, slovy Metternichovými „*dieser verdrießliche Patriot*“,¹⁷⁸ hluboce přesvědčen o potřebě silné habsburské monarchie a s obavami pozoroval nacionalistické tendence v Uhrách a českých zemích.¹⁷⁹ V dramatu *König Ottokars Glück und Ende*, vydaném roku 1825, uvedl na scénu v Přemyslovi tragickou figuru nešťálící se pro rozmnožení své moci žádného úskoku a křivdy, jež se v závěrečné katarzi před neodvratným koncem kaje za své viny.¹⁸⁰ Proti němu stojí rozvážný Rudolf, jenž, což je zvláště vyzdvihnuto, na rozdíl od Otakara nezachovává nedůvěřivý odstup od členů své družiny a přátelsky jedná i s měšťany.¹⁸¹ Drama je zakončeno scénou, v níž Rudolf uděluje Rakousku v léno svému synovi. Výjev přerůstá v apoteózu Rakouska a vládnoucího domu:

*„Ich grüße dich als dieses Landes Herrn.
Und ihr auch grüßt ihn, laßt es laut erschallen,
Daß weit es sich verbreite, donnergleich:
Dem ersten Habsburg Heil in Österreich!“*

¹⁷⁶ Ve shodě s německou literární historií vyděluji období tzv. výmarské klasiky, jež se vztahuje především na tvorbu Goetha a Schillera od poloviny 80. let 18. století do počátku 19. století. Česká literární historie tradičně řadí Goethova a Schillerova díla do proudu preromantismu.

¹⁷⁷ R. AUERNHEIMER, *Franz Grillparzer. Der Dichter Österreichs*, Wien 1972, s. 23–26.

¹⁷⁸ Heinrich C. SEEBA, *Vormärz: Zwischen Revolution und Restauration*. In: Ehrhard BAHR (ed.), *Geschichte der deutschen Literatur 2. Von der Aufklärung bis zum Vormärz*, Tübingen-Basel 1998, s. 431–527, zde s. 481.

¹⁷⁹ Lorenz MIKOLETZKY, *Franz Grillparzer und (die) Böhmen*. In: *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*, 3. Folge, 18. Band, 1991–1992, s. 317–328, zde s. 325.

¹⁸⁰ „*Ich hab' nicht gut in deiner Welt gehaust,
Du großer Gott! Wie Sturm und Ungewitter
Bin ich gezogen über deine Fluren;
Du aber bist's allein, der stürmen kann,
Denn du allein kannst heilen, großer Gott.
Und hab's ich auch das Schlimme nicht gewollt,
Wer war ich, Wurm? daß ich mich unterwand,
Den Herrn der Welten frevelnd nachzuspielen,
Durch Böse suchend einen Weg zum Guten!“*

Franz GRILLPARZER, *König Ottokars Glück und Ende*. In: Týž, *Grillparzers Werke, Dritter Band*, Leipzig 1892, s. 255–407, zde s. 399.

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 342–344.

Na což Rudolfovi dvořané reagují nadšeným zvoláním: „*Heil! Heil! Hoch Österreich! Habsburg für immer!*“¹⁸²

V době shromažďování materiálu pro *Ottokara* se Grillparzer, jenž si pro svá dramata bral s oblibou za základ látky z dějin dědičných rakouských zemí, začal zaobírat myšlenkou na zpracování pověsti o Libuši.¹⁸³ Oživení dosti vágních plánů přinesla, podobně jako v případě Brentanově, zastávka v Praze v srpnu 1826. Grillparzer se tehdy vracel z cesty po německých zemích, během níž se dočkal v literárních kruzích nadšených oslav a vřele jej přijal i Goethe.¹⁸⁴ Praha na Grillparzera mocně zapůsobila a také vedla k jeho přehodnocení názorů na Čechy (jak zemi, tak obyvatele). Nedávné uvedení *Ottokara*, jež zobrazovalo „krále železného a zlatého“ v nelichotivém světle, totiž popudilo české patrioty. Pražané Grillparzerovi nerozuměli (podobně jako v případě chvály Mozarta nelze odmítnutí *Ottokara* vztáhnout na jednu jazykovou, respektive národnostní skupinu, ke králi Přemyslu Otakarovi se vztahovali ti, kdož se hlásili k tradici českého státního práva), spisovatel zpětně vzpomínal: „*Ich erhielt von dort anonyme Drohbrieft, von denen ich noch Einen aufbewahre, wo schon auf der Adresse die Grobheiten beginnen, indes im Innern in der Hölle als Strafe für meine teuflischen Verleumdungen gedroht wird.*“¹⁸⁵ Roku 1826 si ale jako turista činil nadšené poznámky o pražských pamětihodnostech a dějinách města. Na konci pobytu si tak mohl do deníku poznamenat: „*Diese Stadt hat mich einigermaßen mit böhmischen Nation ausgesöhnt, die ich nie habe leiden mögen. Eigentlich sollte man über kein Volk aburteilen, bevor man es in seiner Heimat gesehen.*“¹⁸⁶ Pro další plány své tvorby vytknul na první místo sepsání dramatu *Libussa*.¹⁸⁷

I z důvodu obav z případných problémů s cenzurou, ale i kvůli pochybnostem, zda a jak látku vůbec uchopit, Grillparzer plán dramatu opět odložil. Definitivně se k němu vrátil až poté, co roku 1838 zcela propadla jeho komedie *Weh dem, der lügt!*, kdy se autor, stíhaný depresemi a omrzlostí, stáhl do ústraní.¹⁸⁸ Avšak drama se i tehdy rodilo těžce, s přestávkami na něm pracoval po desetiletí od roku 1837 až do roku 1847, avšak vydání a uvedení na scéně se tragédie v pěti dějstvích dočkala až roku 1872, krátce po Grillparzerově smrti (což umožnilo některým kritikům přirovnat Libuši ke Goethovu *Faustovi*).¹⁸⁹

¹⁸² Ibidem, s. 406–407.

¹⁸³ Arnošt Kraus klade počátky Grillparzerova zájmu o tematiku Libuše již do roku 1819. Srov. A. KRAUS, *Stará historie*, s. 74.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 73.

¹⁸⁵ L. MIKOLETZKY, *Franz Grillparzer*, s. 320.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 325.

¹⁸⁷ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 73.

¹⁸⁸ L. MIKOLETZKY, *Franz Grillparzer*, s. 324.

¹⁸⁹ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 73.

Grillparzer se při práci na Libuši opíral o již klasické prameny, Hájka, Pubitschku, Musäa, avšak nejvíce Brentana. Arnošt Kraus poukazem na podobnosti mezi Brentanovým a Grillparzerovým dramatem označuje v podstatě Grillparzerovu Libuši za zestručněnou verzi *Die Gründung Prags*: „*Obsah objemného díla Brentanova shrnut u Grillparzera v rámeček divadelního večera, z četných osob jeho zbyl jen malý počet, jichž jména až na onu Dobru [služebná Libuše a jejích sester] jsou známa z Brentana.*“¹⁹⁰ Avšak podobně jako Brentano využil i Grillparzer původní osnovu zprostředkovanou Musäem v podobě pohádky a milostného příběhu k naplnění hlubším myšlenkovým obsahem.

Wolfgang Beitinger rozlišuje v Grillparzerově díle dva motivické okruhy. Jedním z nich je touha po svobodném, životaschopném Rakousku a Německu a po nalezení harmonie mezi ideálem člověka a politickou realitou. Až ve druhém plánu stojí konflikt mezi mužem a ženou.¹⁹¹ Zato zde není ani stopy po Brentanově opozici pohanství-křesťanství.

V díle silně vystupuje otázka vztahu člověka a státu, který se projevuje vztahem k právu. Libuše zde není, na rozdíl od české tradice i Musäova zpracování příběhu z Hájka, zobrazena jako soudkyně, naopak jí Grillparzer vkládá do úst slova: „*Von allen Worten, die die Sprache nennt, / ist keins mir so verhaßt als das von Recht.*“¹⁹² Pod její vládou je po smrti Krokově slovy Arnošta Krause „*v zemi zaveden jakýsi komunism, všichni pracují společně, střídavě, a všem je dobře*“.¹⁹³ Přemysl proti tomu reprezentuje jinou epochu, čas, kdy „*das Naturrecht, die Integration des Menschen in die Natur wird den Satzungen der Macht weichen müssen.*“¹⁹⁴ Jak shrnuje Arnošt Kraus, „*noc ustupuje dni, jak slyšíme na konci prvního jednání,*¹⁹⁵ *pověst je vystřídána historií, patriarchalism státem, ale Libuše nepřežije šera, kterým noc přechází v den.*“¹⁹⁶

Ovšem drama nenabízí jasné odpovědi a zůstává mnoho pochybností, což umožňuje Wolfgangu Beitingerovi dospět až k tvrzení: „*Verzweiflung und unbeugsame Hoffnung zugleich ist also die Botschaft dieses Dramas.*“¹⁹⁷ Libuše vyjadřuje ve svém proctví, jež

¹⁹⁰ Ibidem, s. 87.

¹⁹¹ „*Sein Werk entstand aus des Dichters verzweifeltem, letztlich vergeblichem Ringen um ein innerlich freies, nach außen lebenskräftiges Österreich und Deutschland, um die Versöhnung von idealem Menschenbild und politischer Realität. Erst in zweiter Linie geht es Grillparzer um den Konflikt Mann-Frau, wobei seine Sympathie eher bei der Frau liegt.*“ Wolfgang BEITINGER, *Franz Grillparzer: Libussa und die Gründung Prags*, s. 4. Vortrag vom 27. 03. 1996 im Gablonzer Haus. Dostupné z URL: http://vortraege.beitinger.de/manu/grillparzer_m.pdf [Citováno 3. 7. 2014].

¹⁹² Franz GRILLPARZER, *Libussa*. In: Týž, *Grillparzers Werke, Viertes Band*, Leipzig 1892, s. 255–372, zde s. 309.

¹⁹³ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 79.

¹⁹⁴ W. BEITINGER, *Franz Grillparzer*, s. 10.

¹⁹⁵ V dramatu replika služebné Swartky: „*Der Osten graut, dem Tage weicht die Nacht!*“¹⁹⁵ F. GRILLPARZER, *Libussa*, s. 284.

¹⁹⁶ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 99.

¹⁹⁷ W. BEITINGER, *Franz Grillparzer*, s. 15–16.

naznačuje neodvratný konec rajskeho věku nevinnosti, historický pesimismus. Lidstvo čekají krvavé války a spory:

*„Und um des Wortes willen wirst du hassen,
Verfolgen, töten – Blut umgibt mich, Blut,
Durch dich vergossen fremdes und von Fremden deines –
Die Meinung wird dann wüten und der Streit,
Der endlos, weil die Meinung nur du selbst
Und du der Sieger bist und der Besiegte.“*¹⁹⁸

Opět zde zaznívá herderovský stesk po ztraceném ráji, dávném zlatém věku, jehož návrat prorocí v závěru neurčitě slibuje. Stejně tak zůstává přítomna i stěžejní myšlenka: *„Der Mensch ist gut.“*¹⁹⁹

Grillparzer Libuši vložil do úst též zásady Herderova historismu: každý národ (Volk) prožije svůj zlatý věk, klasický čas (*Denn alle Völker dieser weiten Erde, / Sie treten auf den Schauplatz nach und nach*²⁰⁰). Zároveň si však neodpustil ironické poznámky vůči jednotlivým národům, ba i vůči Němcům.²⁰¹ Ve shodě s Herderem se mají svého zlatého věku dočkat i Slované, avšak na rozdíl od Herderových představ nebude jejich zlatý věk tak blyštivý. Vládnout sice budou do šíře a dále, nikoli však do výše a hloubky:

*„Dann kommt's an euch, an euch und eure Brüder,
Der letzte Aufschwung ist's der matten Welt.
Die lang gedient, sie werden endlich herrschen,
Zwar breit und weit, allein nicht hoch, noch tief;
Die Kraft, entfernt von ihrem ersten Ursprung,
Wird schwächer, ist nur noch erborgte Kraft.“*²⁰²

Franz Grillparzer po propadnutí hry *Weh dem, der lügt!* nepsal nové hry se záměrem je vydat.²⁰³ V padesátých letech Grillparzera v podstatě znovuobjevil ředitel vídeňského divadla (a průměrný dramatik) Heinrich Laube, jenž začal uvádět na jeviště jeho hry. Třebaže tím Grillparzerovi otevřel cestu k společenskému (znovu)uznání, inscenovat Libuši se zdráhal,

¹⁹⁸ F. GRILLPARZER, *Libussa*, s. 367.

¹⁹⁹ *Ibidem*, s. 370.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 368.

²⁰¹ *„Ja, selbst die Menschen jenseits eurer Berge,
Das blauenaugige Volk voll roher Kraft,
Das nur im Fortschritt kaum bewahrt die Stärke,
Blind, wenn es handelt, tatlos, wenn es denkt,
Auch sie bestrahlt der Weltensonne Schimmer,
Und Erbe aller Frühern glänzt ihr Stern.“*

Ibidem.

²⁰² *Ibidem*.

²⁰³ L. MIKOLETZKY, *Franz Grillparzer*, s. 324.

neboť pochyboval o její dramatické působivosti.²⁰⁴ Jak knižní vydání, tak i uvedení na scéně, k němuž se Laube nakonec roku 1872 rozhodl, bylo motivováno snahou vzdát hold zesnulému dramatikovi.²⁰⁵

Podobně jako v případě Brentanova *Die Gründung Prags* byla i Grillparzerova *Libussa* přijímána nejednoznačně. Divácká odezva odpovídala Laubovým obavám, byla více než slabá. Diváky nudila filosofie dějin a úvahy o vztahu člověka a státu v Libušiných replikách. Laube se dokonce přimlouval za to, aby bylo celé páte dějství vypuštěno.²⁰⁶ Ve vrcholícím gründeruském období, kdy všichni očekávali světovou výstavu ve Vídni, ale nikdo krach na vídeňské burze, nemohl oslovit Grillparzerův historický pesimismus. A obdobně v národnostně jasně vyprofilované době, kdy se Grillparzerovo rakouské vlastenectví stávalo anachronismem, neoslovovala ani látka, jež již byla vnímána jako ryze česká. Je tak možné přijmout tezi Martina C. Putny, dle něž již byla Grillparzerova *Libussa* „nečasová“²⁰⁷ Grillparzerovy životopisce naopak fascinovala hluboká symbolika díla, nechybělo ani již zmíněné přirovnání Libuše k druhému dílu Fausta.²⁰⁸

Ambivalentně byla Grillparzerova *Libussa* přijímána v Čechách (a mezi Čechy). Emanuel Bozděch v článku v *Politik* (jednalo se sice o německojazyčné noviny, ale zastávaly český politický program²⁰⁹) přirovnal četbu dramatu k cestě poutníka, jenž se dostane z poledního žáru do stinného lesa, kde začne snít.²¹⁰ Josef Václav Frič, sám autor dramatu o Libuši *Libušin soud*, se nedokázal smířit s tím, že postava Libuše je zobrazována jinak, než bylo přinejmenším po „objevení“ RZ běžné v české literatuře, tedy jako ona Vladimírem Macurou zmiňovaná „hra nespoutané fantazie“,²¹¹ a horlil proti dramatu, kde „v každé scéně jeví se zoufalá malomocnost obrazotvornosti, jež odporou svou pretensí, s jakouž se vydává za hlubokomyslnou moudrost, přímo uráží“.²¹²

Grillparzerovo drama stojí na konci (a datem svého vydání už dalece za koncem) zájmu literátů a čtenářů z německé jazykové oblasti (mimo české země) o mýtus o Libuši. Johann Gottfried Herder a Johann Karl August Musäus uvedli látku do německé literatury v podobě osvícenského zpracování pověsti. V podstatě se jednalo o převyprávění příběhu z kronik, na prvním místě z kroniky Hájkovy. V době romantismu, kdy se recepce pohádky,

²⁰⁴ Heinrich LAUBE, *Fr. Grillparzers Lebensgeschichte*, Stuttgart 1884, s. 172.

²⁰⁵ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 76.

²⁰⁶ H. LAUBE, *Fr. Grillparzers Lebensgeschichte*, s. 172.

²⁰⁷ M. C. PUTNA, *Ztracený německý mýtus*, s. 193.

²⁰⁸ Srov. A. KRAUS, *Stará historie*, s. 77.

²⁰⁹ Srov. *Třicet let trvání Politik*, Národní politika 10/255, 15. 9. 1892, s. 1–2.

²¹⁰ E. [= Emanuel] BOZDĚCH, *Das Verhältniß Grillparzer's zu den böhmischen dramatischen Stoffen*, *Politik* 12/304, 3. 11. 1873, s. 4.

²¹¹ V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

²¹² Cit. dle: A. KRAUS, *Stará historie*, s. 78.

pověsti a mýtu stala určujícím proudem v literární tvorbě a odpovídala i očekávání čtenářů a diváků, na ně navázali Clemens Brentano a Franz Grilparzer. Pro ně se stala pověst základem, na kterém mohli vybudovat bohatou dramatickou stavbu, jež předlohu motivicky i rozsahem značně překonávala, a naplnili ji svébytným obsahem.

*Vsta Lubuša s oňa zlata stola,
vece: „Kmeté, lesi i vládyky!
Slyšeste zdě poganěnie moje;
sud'te sami po zákonu pravdu.
U nebudu vám súditi svády.
Volte muža mezu sobú rovna,
ký by vládl vám po železu krutu.
Děvčie ruka na vy k vládě slaba.“*
Rukopis zelenohorský

4. Libuše a české země

Předchozí kapitola si všímala recepce pověsti o Libuši u autorů, kteří nepocházeli bezprostředně z českých zemí. V jejich případě se tak jednalo o pohled zvnějšku. Nešlo o mýtus vypravující o založení jejich vlasti, třebaže i pro ně byly české země součástí širší vlasti, ať již Svaté říše římské národa německého, či dědičných rakouských zemí. V době zvýšeného zájmu o vlastní počátek, vlastní zrod a vlastní dějiny fascinoval příběh o Libuši, eventuelně obecněji nejstarší dějiny, i literáty v českých zemích. Tato kapitola si tak jako určitý protipól k předchozím odstavcům všímá právě obrazu vlastního dávnověku. I když pro počáteční období je toto hledisko ne zcela vypovídající, za základní dělení volím užití obou zemských jazyků, tedy němčiny a češtiny.

4.1 Meine Landsleute

Nejstarší zpracování Libušiny pověsti v německém jazyce v českých zemích se kryje s vydáním Herderovy *Die Fürstentafel*. Roku 1779 vydal rytíř Karl Franz Guolfinger von Steinsberg, syn pražského okresního lesmistra studující toho času práva, pozdější ředitel divadelních společností v německých zemích, jenž na sklonku života řídil německé divadlo v Moskvě,²¹³ již před na počátku 20. století autor zcela zapomenutý,²¹⁴ vůbec první drama o Libuši s titulem *Libusse, Herzogin in Böhmen*. Arnošt Kraus podotýká, že „*autor jest skoro jediný, který jménu dal správný český tvar*“.²¹⁵ O dva roky později následovalo druhé, opravené vydání, v němž Steinsberg odstranil anachronické zmínky o babylonské věži či

²¹³ Jaroslav VÁVRA, *Pražský žurnalista, dramatik a herec před 150 lety v Moskvě*. In: *Slovanský přehled* 42/5, 1956, s. 159–162.

²¹⁴ Arnošt Kraus poznamenává, že o jeho životě „*bohužel máme tak kusé zprávy, jako by byl náležel obskurnímu nějakému rodu*“. A. KRAUS, *Stará historie*, s. 24.

²¹⁵ *Ibidem*, s. 26.

císaři Augustovi.²¹⁶ Drama čerpá látku z Hájkovy kroniky, ovšem motivicky podivuhodným způsobem kombinuje prvky typické pro hnutí Sturm und Drang (k němu se Steinsberg hlásí i úvodním citátem z Goethovy komedie *Götter, Helden und Wieland*²¹⁷), zvláště tragický titanismus Libušina neúspěšného nápadníka Damoslava, jenž se v závěru dramatu raději mlčky probodne, než aby se kál,²¹⁸ a učenecký, racionalistický proud osvícenství. Libuše je zde „*hysterická, slabošská, podvodně věšticí*“.²¹⁹ Poznámky komentují její věštbu slovy: „*sie fällt sogar in Ohnmacht, vorgehend, sie befände sich in seherischer Extase.*“²²⁰ Tetka se k tomu všemu snaží Libuši otrávit...²²¹

Steinsberg nebyl prvním, kdo v duchu osvěcenského racionalismu odmítal Libuši přiznat věštecké schopnosti. František Pubitschka ve svých *Chronologische Geschichte Böhmens* z roku 1770, kromě toho, že neví, jak naložit s Čechem, interpretuje Libušino prorocství o Přemyslu Oráči jako doklad lehkověrnosti lůzy, jež se nechala oklamat lstivou Libuší, která ve skutečnosti Přemysla dávno znala.²²²

Ač se Steinsbergovo dílo, představující zřejmě nejoriginálnější postavu Libuše, nejspíše nedočkalo inscenace, v přepracování a překladu Josefa Jakuba Tandlera bylo uvedeno česky ve Vlasteneckém divadle, čili v Boudě. A nutno dodat, že s úspěchem.²²³ Petrifikaci českého obrazu Libuše provedl až *Rukopis zelenohorský*.

Libusse ovlivnila i Johanna Nepomuka Komarecka, německy píšícího Čecha, působícího nejprve jako herec u kočovných společností. Později, když se oženil s dcerou plzeňského tiskaře Morgensäulera, věnoval se sepisování (spíše upravování) dramát, jež vycházela v Morgensäulerově oficíně.²²⁴ Komareck se seznámil i se Steinsbergovou hrou, již roku 1793 přepracoval do pětiaktového dramatu *Przemisl*. Komareck sice obrušuje hrany Steinsbergova racionalismu, jeho Libuše působí o mnoho důstojněji a velebněji, avšak mnoho vlastní invence k předloze nepřidal, nepočítáme-li doplnění boha Baala, výsledek populární

²¹⁶ Ibidem.

²¹⁷ Srov. Karl Franz Guolfinger Ritter von STEINSBERG, *Libusse, Herzogin in Böhmen. Ein Schauspiel*, Prag-Brünn-Olmütz 1779, s. 1.

²¹⁸ Ibidem, s. 81.

²¹⁹ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 27.

²²⁰ K. F. G. STEINSBERG, *Libusse*, s. 43.

²²¹ Ibidem, s. 76.

²²² „Diese Meinung mag von der Leichtsinnigkeit des Pöbels entstanden sein, welcher, wie die verschlagene Libussa wohl wusste, gar leicht zu allen zu überreden ist, und ich will lieber einigen späteren Schriftstellern Beifall geben, welche glauben, dass Przemislaus der Libussa schon vorher bekannt gewesen ist, welches Cosmas nachher auch selbst gesteht.“ Franciscus PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte*, s. 228.

²²³ Arnošt Kraus se v hodnocení Steinsbergova dramatu nedokázal zbavit ustálených představ spojovaných s postavou Libuše a úspěch Tandlerova zpracování nechápavě komentuje slovy: „Že drama dokonce se líbilo a bylo oblíbenou hrou repertoární, to patří k četným pochybnostem, k jichž porozumění jsme dosud nedospěli.“ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 27.

²²⁴ Ibidem, s. 4.

mytologizace.²²⁵ Pozornost si zaslouží podtitul hry: „*Ein Nationalschauspiel*“. Tento název je ale spíše myšlen jako reklama, volba látky z národních dějin není tematizována ani v ději, ani v předmluvě. Ta především zdůrazňuje, že se jedná o hru, jež je zcela odlišná od Steinsbergovy *Libusse*, což má dokládat i volba titulu. Komareck připouští, že by se jeho hra mohla také jmenovat *Libuše*, ale „*so ist es besser, daß ich mein Stück, welches im Ganzen und all seinen Theilen von dem Steinbergischen Produkte unterschieden ist, anders nenne*“.²²⁶

Téhož roku Komareck sepsal i drama *Krok*. To pro změnu (doslovně) převzalo pasáže z úvodních kapitol rozsáhlého, teprve rok starého v předchozí kapitole zmíněného Albrechtova románu *Die Töchter Kroks*. K němu Komareck připojil obligátního Baala, ale také důraz na varování před anarchií, jež vypukne po Čechově smrti. Volbou Kroka je obnoven řád.²²⁷ Toto drama se pro změnu stalo předlohou Václavu Thámovi, jenž na jeho základě sepsal hru *Čech a Lech aneb Vyvolení Kroka za vývodu*.²²⁸

Profesor Karlo-Ferdinandovy univerzity August Gottlieb Meissner podněcoval své studenty k básnické tvorbě. Výsledkem jejich snažení byl roku 1791 almanach *Die Erstlinge unserer einsamen Stunden*. Forma almanachu upamatovala na almanachy Thámovy družiny, jež se staly německému almanachu vzorem. Obdobně jako v případě Tháma a jeho kruhu jednalo se o snahu pozdvihnout nepříliš vysokou úroveň literatury v českých zemích, jež se týkala i tvorby v německém jazyce. Almanach byl veden myšlenkou zemského patriotismu, většina básní opěvuje krásy české země. V době před národnostním rozrůzněním se mezi autory ocitl i Karl Schneider, z nějž se později stal český buditel Karel Sudimír Šnajdr.²²⁹ Druhý svazek almanachu z roku 1792 otevírá báseň *An die Böhmen*. Autor, pravděpodobně Joseph Georg Meinert, rodák z Litoměřic, v oné době student na pražské univerzitě a pozdější profesor estetiky a dějin umění tamtéž, využívá motivu probuzení, obrození, který se později stane názvem celé epochy: Čechové, tedy všichni obyvatelé Čech, se mají probudit k novému životu. Nechybí zde odvolávka na Libušino proroctví, jež Čechům slibuje slavnou budoucnost.²³⁰ Meinertova báseň inspirovala Jana Nejedlého z Puchmajerovy družiny k sepsání díla *Na Čechy*, které bylo uveřejněno v třetím svazku Puchmajerových almanachů v roce 1798. Třebaže Nejedlého báseň z Meinertových veršů silně vychází, postava Libuše zde chybí.²³¹

²²⁵ Srov. Johann Nepomuk KOMARECK, *Przemisl. Ein Nationalschauspiel in fünf Akten*, Pilsen-Leipzig 1793.

²²⁶ *Ibidem*, s. 5.

²²⁷ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 4–5.

²²⁸ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 47.

²²⁹ *Ibidem*, s. 27.

²³⁰ *Ibidem*.

²³¹ Jan NEJEDLÝ, *Na Čechy*. In: Antonín Jaroslav PUCHMAJER, *Nowé básně*, Praha 1798, s. 136–137; srov. Josef PEŘINA, *Puchmajerovy almanachy a Die Erstlinge unserer einsamen Stunden*. In: Jaroslav VYČICHLO –

Meinert zůstal věren programu zemského vlastenectví i v době rostoucího německého nacionalismu jako jednotícího prvku v odporu proti Napoleonovi a naopak silící slovanské, případně slavjanofilské orientace jazykově české společnosti.²³² Meinertovo rozkročení mezi kulturami v obou zemských jazyk dokládá fakt, že výchovný časopis *Der böhmische Wandersmann*, jež vydával v letech 1801–1803, překládal Jan Nejedlý do češtiny pod titulem *Český poutník*.²³³ Společným oběma jazykovým a etnickým skupinám měly být i jejich mýty a vyprávění o počátku země. Proto shodně jako v básni *An die Böhmen* využil postavu Libuše, dle níž (tedy *Libussa*) pojmenoval vlastenecký časopis vydávaný v letech 1802–1804. Význam, jaký měla postava Libuše hrát pro obyvatele Čech, dokládá úvodní článek, v němž tvrdí: „*Wer rühmt sich ein Böhme zu sein, ohne Libussen von Jugend auf die Gefühlen gehuldigt zu haben, die er als Mann in Erkenntnisse zu verwandeln strebte.*“²³⁴

Látky z českého dávnověku se dostaly i do sbírek pohádek, jež byly již od dob Musäových velice oblíbeným žánrem, a jejich oblibu jen zvýšily sbírky bratří Grimmů či Ludwiga Bechsteina. Caroline von Woltmann, původně emigrantka ze severního Německa, jež se do Prahy uchýlila před Napoleonovými armádami, do svých *Volkssagen der Böhmen* z roku 1815 zařadila i rozsahem novelu *Der Mädchenkrieg*, jež přebírá líčení dívčí války z Hájkovy kroniky.²³⁵ O Hájkovu *Kroniku českou* se opírá i Wolfgang Adolf Gerle ve *Volksmärchen der Böhmen* (titul viditelně odkazuje na Musäa) z roku 1819. Pohádka *Frauenregiment* líčí děj ve shodě s Brentanovým zánovním dramatem, z něhož přebírá představy o slovanské mytologii, již od Krokovy smrti, končí však až Vlastinou smrtí.²³⁶

Třebaže se výklad v těchto kapitolách zaměřuje primárně na různá zpracování pověsti o Libuši jako mýtu nejvlivnějšího a nejvýrazněji recipovaného, ve výčtu autorů německého jazyka z českých zemí je zapotřebí zmínit Karla Egona Eberta a jeho epos *Wlasta*, i když tento se soustředí pouze na vrchol dívčí války a děj básně začíná až po Libušině smrti.

Karl Egon Ebert, pražský rodák, syn správce fürstenberských panství, student práv, který většinu života strávil tak jako otec ve fürstenberských službách, se pokoušel básnit již od dětství.²³⁷ Četba Hájkovy kroniky, Brentanovo drama a zřejmě i přátelství s Františkem

Viktor VIKTORA, *Jeden jazyk naše heslo bud' I. Antonín Jaroslav Puchmajer*, Radnice-Plzeň 2000, s. 141–146, zde s. 143.

²³² Srov. Robert B. PYNSENT, *Mýtus Slovanství: Pavel Josef Šafařík a Jan Kollár*. In: Týž, *Pátání po identitě*, Jinočany 1996, s. 67–127, zvl. s. 67–70.

²³³ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 69.

²³⁴ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 108.

²³⁵ Caroline von WOLTMANN, *Der Mädchenkrieg*. In: Týž, *Volkssagen der Böhmen, II. Band*, Prag 1815, s. 56–194.

²³⁶ Wolfgang Adolph GERLE, *Frauenregiment*. In: *Volksmärchen der Böhmen, 1. Band*, Prag 1819, s. 249–298.

²³⁷ První báseň prý napsal v deseti letech. Z. HOJDA, *Báseň Vlasty*, s. 19.

Palackým, jenž mu od roku 1823 dával hodiny češtiny, jej přivedly k zájmu o český dávnověk.²³⁸ A tak již v říjnu téhož roku byla v pražském časopise *Kranz* otištěna báseň *Burg Motol*, jež líčila přepadení hradu Motol oddíly vzbouřených dívek. Báseň využívala nibelunské strofy, zpopularizované nesmírně oblíbenými baladami Ludwiga Uhlanda, které tak zdůrazňovaly historičnost látky.²³⁹ Podtitul „*Bruchstück aus einem epischen Gedichte: Der Mädchenkrieg*“, ale dával najevo, že autorův záměr, třebaže jej zde blíže nspecifikoval, je mnohem širší, ba že cílem je vytvoření „*české epopoje*“.²⁴⁰

K realizaci ale zbývalo ještě několik let. Ebert, jenž se snažil o udržení česko-německé jednoty,²⁴¹ se mezitím silně sblížil s Palackým a vybízel jej k vydávání německojazyčného časopisu Vlasteneckého muzea. První číslo tohoto časopisu s titulem *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums* z ledna 1827 pak otevíral předzpěv a první dva zpěvy epické básně o dívčí válce, avšak již s titulem *Wlasta*.²⁴² Zvláště předzpěv v podobě nadšeného opěvování české země se stal apoteózou zemského patriotismu, oslavou překrásné, veliké vlasti:

*„Ihr Berge, stolze Berge, du schwarze Wäldernacht,
Ihr goldgefüllten Ströme, ihr Au'n in grüner Pracht,
Ihr sanft gewölbten Hügel in blumigem Gewand,
Euch nenn' ich, freudig rufend, mein schönes Vaterland!*

*Du Erde, heil'ge Stätte, du Grab so vieler Kraft,
Ihr Trümmer alter Baue, in Schutt dahingerafft,
Ihr Resten hohen Geistes, der jedes Herz entbrannt,
Euch nenn ich hochbegeistert mein großes Vaterland!*²⁴³

V překladu Václava Hanky se předzpěv *Vlasty* objevil v následujícím ročníku českého *Musejníku* se slovy:

*Vy hory, pyšné hory, ty černá lesů noci,
Vy zlatoplňé řeky, zelená luhů moci,
Vy jemněsklonné chlummy oděny v květnou drast,
Vás zovu já radostně, vás svou překrásnou vlast!*

²³⁸ Ibidem.

²³⁹ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 131–133.

²⁴⁰ Z. HOJDA, *Báseň Vlasty*, s. 19.

²⁴¹ V tomto směru se také angažoval v roce 1848. Ibidem, s. 21.

²⁴² Karl Egon EBERT, *Bruchstücke aus dem epischen Gedichte Wlasta*. In: *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums* 1/1, 1827, s. 9–19.

²⁴³ Karl Egon EBERT, *Wlasta. Böhmisch-nationales Heldengedicht in drei Büchern*, Prag 1829, s. 3.

*Ty země, místo svaté, ty hroby mnohé síly,
Vy rupy starých hradů, rozvalům za podíly,
Vy zbytky vznešenosti, jež v srdce lije slast,
Vás zovu výš v nadšení, vás svou velikou vlast!*²⁴⁴

Další zlomky, báseň *Vision am Wyssehrad*, jež se vrací k motivu Libušina proroctví, a dva zpěvy z *Vlasty*, jež děj dovádějí k první vítězné bitvě dívek, byly uveřejněny v *Monatschriftu* v červenci 1827 a v únoru 1828.²⁴⁵ Následujícího roku se poté dočkala (ve skvostné úpravě) knižního vydání kompletní báseň rozdělená do tří knih.

V popředí děje stojí Vlastina láska k Přemyslovi i, dle vzoru Brentanova, spolčení *Vlasty* s Černobohem. Pozornost je zaměřena na tragický osud titulní hrdinky, ostatní postavy (Ctirad i Přemysl) ustupují zřetelně do pozadí. Jak píše Ebert v dedikaci, jeho záměrem bylo v povaze *Vlasty* vykreslit v duchu romantismu konflikt srdce, které chce nenávidět, ale místo toho miluje. Hrdinka zmatená svými city nakonec tragicky podléhá přesile zápasu:

*„Den großen Sinn voll ungezähmter Triebe,
Die seltnen Kraft, die nach dem Höchsten strebt,
Ein Herz, gefoltert von verschmähter Liebe,
Das sich zum ungeheuren Hass erhebt,
Den Muth, der, ob er rings verlassen bliebe,
Allein empor zu seinem Ziele schwebt,
Den Riesengeist, der Aare überflügelt,
Und den nicht Fessel hält, nicht Schranke zügelt.*

*Und wieder dann die edle, schöne Seele,
Das weiche, Härte lügende Gemüth,
Das Zartgefühl, das, wie sich's auch verhehle,
Oft, wie die Blum' aus rauhem Moos, erblüht,
Den Busen, der, erkennend seine Fehle
In sanfter Regung plötzlich wieder glüht,
Und der sich's läugnet, und nach Heilung ringet,
Bis er vom Übermaß des Kampfs zerspringet.*²⁴⁶

²⁴⁴ K. E. EBERT, *Zlomky*, s. 39.

²⁴⁵ Karl Egon EBERT, *Vision am Wyssehrad*. In: *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums* 1/7, 1827, s. 3–5.

²⁴⁶ K. E. EBERT, *Wlasta*, s. VII–VIII.

Avšak nejpatrněji je v díle, tak jako již v jeho předzpěvu, patrná oslava zemského vlastenectví. V tomto ohledu byl oprávněný podtitul „*Böhmisch-nationales Heldengedicht*“. V básni se v dlouhých pasážích líčí krásy země, třebaže se dějiště omezuje na úzký okruh kolem Prahy, děj je vztažen na celé Čechy, odkud jsou svoláváni bojovníci (tuto metodu napodobí Zeyerův *Vyšehrad*, kde je však do fikčního světa zahrnuto i básníkovo oblíbené Slovensko). Na počátku třetí knihy se tak Vlasta zasněně rozhlíží po krajině („*Nicht fassen kann das Wlasta mit einem einz'gen Mal, / Zu viel ist hier des Schönen – sie blickt hinab zu Thal*“) a celé Čechy má před sebou jako na dlani:

„*Und über diese Felsen blickt Wlasta jetzt dahin,
Und kann die Berge alle um Veste Oskorin,
Den kahlen Rip, den Kostjal, die Miloschower Höh'n,
Den Besdjes, Teltsch, den Lobosch, den Haasenberg erseh'h.*“

V následujících strofách se Vlasta otáčí do dalších světových stran. Výjev končí vyjádřením lásky k vlasti (Heimathliebe), jež pramení z pohnutí nad krásou Čech:

„*Mit starrem Blik, versunken in der Betrachtung Lust,
Steht Wlasta; Heimathliebe bewegt ihr warm die Brust –
,Du schönes Böheim, ' ruft sie, ,gesegnet weit und breit,
Nur Eines fehlt dir, Eines zur vollen Herrlichkeit.*“²⁴⁷

Báseň se dočkala v německých zemích zvýšené pozornosti. Johann Wolfgang Goethe měl sice k dílu výhrady, jak zaznamenal Johann Peter Eckermann, „*této nové básni chybí vlastní poetická základna, základna reálna*“. Goethe, jenž znal české mýty, zpracoval i dvě básně z *Rukopisu královédvorského* (dále RK),²⁴⁸ Ebertovi vytýkal nedostatečnou oporu v pramenech. Proti jeho přístupu, nakládajícímu dosti volně s Hájkovou kronikou a Brentanem, staví Schillerovu práci na *Vilému Tellovi*, kdy se básník nejprve důkladně seznamoval s kronikářskými záznamy o postavě: „*Když povážím, jak Schiller studoval podání, jakou námahu si dával se Švýcarskem, když psal ‚Tella‘, a jak užíval kronik Shakespeare a celá místa z nich doslova přejímal do svých her, mohli bychom něco podobného jistě také žádat od nynějšího mladého básníka.*“²⁴⁹ Avšak jedním dechem Ebertovi přiznává: „*To je opravdu nadmíru potěšitelný talent,*“ a Eckermannovi vřele doporučuje četbu eposu.²⁵⁰

²⁴⁷ Ibidem, s. 197–198.

²⁴⁸ Dalibor DOBIÁŠ, *Komentář*. In: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, Brno 2010, s. 187–307, zde s. 225.

²⁴⁹ Johann Peter ECKERMANN, *Rozhovory s Goethem*, Praha 1960, s. 294.

²⁵⁰ Ibidem.

V Praze vzbudila *Wlasta* obrovské nadšení, prý zvláště mezi českými Němci. „V Praze řádila pravá horečka *Vlastina*, nosily se klobouky a hole à la *Wlasta*, básník rázem dostoupil vrcholu své slávy.“²⁵¹ Mecenáš a nadšený vlastenec Antonín Veith nechal vyzdobit motivy z eposu sálu terenu liběchovského zámku. V letech 1838–1843 zámek vymaloval Josef Navrátil. Do jedné lunety umístil i medailon s vyobrazením básníka.²⁵²

Úspěch díla byl ale pouze krátkodobý, epos se ani nedočkal druhého vydání. Přesto je zcela na místě hodnocení Arnošta Krause, jenž zdůrazňuje, že šlo o báseň, „*kteřou českoněmecká literatura zaujala skromné své místo v literatuře německé*“.²⁵³ Vskutku poprvé německy psané dílo autora původem z Čech vyvolalo takovou pozornost v zahraničí.

Počet zpracování pověsti poté již poměrně výrazně klesal. Příčinu je možné spatřovat v postupujícím nahrazování zemského patriotismu jazykovým nacionalismem, kdy v recepci RKZ bere pověst o Libuši a obecně i celý mytický český dávnověk za svůj českojazyčná literatura a kultura. Určitou roli ale hrálo i vědomí jisté vyčerpanosti látky po Brentanových a Ebertových mohutných dílech, které jde ruku v ruce se změnou poetiky. Nastupující kultura *biedermeieru* a (v německé literatuře z českých zemí spíše okrajově) Mladé Německo nemají již v centru své pozornosti pověst jako žánr, ani její literární zpracování.²⁵⁴ Přesto však postava Libuše měla stále potenciál fungovat jako jednotící prvek mezi Čechy a českými Němci. V návaznosti na Meinerta začal o 40 let později, roku 1842, vydávat Paul A. Klar almanach s totožným názvem, *Libussa*. Jak Meinert, tak i Klar byl zastáncem myšlenky společného soužití Čechů a Němců. V duchu této myšlenky časopis uveřejňoval překlady české literatury a rubrika *Vaterländische Denkblätter* přinášela popularizační články o české historii. Kolem Klara se shromáždil okruh podobně smýšlejících českých a německých literátů, mimo jiné i Karl Egon Ebert či Karel Sabina.²⁵⁵ Almanach vycházel až do roku 1860.²⁵⁶

V prvním čísle byla uveřejněna novela českého dramatika Josefa Jiřího Kolára *Libussa am Mississippi*, svérázná variace na mýtus o Libuši, přenesená do severoamerického prostředí,²⁵⁷ jež se českého vydání dočkala až roku 1854.²⁵⁸ Druhý ročník almanachu otevírala báseň *Libussa's Liebe* Uffo Horna (mimočodem autora dramatu *Horimir* z roku 1835,

²⁵¹ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 156.

²⁵² Z. HOJDA, *Básník Vlasty*, s. 20–21.

²⁵³ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 156.

²⁵⁴ Srov. V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 93–94.

²⁵⁵ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 127.

²⁵⁶ F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 839.

²⁵⁷ Joseph Georg KOLAR, *Libussa am Mississippi*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1842*, s. 1–69.

²⁵⁸ Srov. Josef Jiří KOLÁR, *Libuše v Americe*. In: Petra HESOVÁ – Jakub ŘÍHA – Václav VANĚK (edd.), *Staré a nové světy. Tři české romantické novely*, Příbram 2011, s. 242–275.

napsaného prý na objednávku za jediný týden²⁵⁹), jednoho z nejhlasitějších zastánců česko-německé svornosti. Báseň je zajímavá zobrazením Libuše, jež se zcela liší od již ustáleného obrazu kněžny v české literatuře. Zatímco česká literatura v Libuši viděla velebnou věštkyni, pro Horna je tato situace výchozí. V první strofě tak k Libuši za měsíčního svitu promlouvají duchové:

„*Libussa stand in blauer Mondeshelle,
Ihr Auge senkend in des Stromes Welle –
Wenn and're Menschen dumpf und träge schliefen,
Da horchte sie, was ihr die Geister riefen.*“

Hornova Libuše však, v návaznosti na tradici Musäovu a Brentanovu, přestává věštit, když spatří jinocha, k němuž vzplane milostným citem.²⁶⁰

V osmém ročníku pak David Mendl, typický neutrální, případně dobovým termínem utrakvista, jenž se odmítal připojit k jedné z národnostních stran, v básni *Böhmische Herzogshuldigung* rozvíjel motivy z nejstaršího zpracování látky v novodobé německé literatuře, z Herderovy *Die Fürstentafel*. Závěrečné dvě strofy přebírají Herderovo zakončení *Fürstentafel*, tedy ono, v polovině 19. století již značně nečasové, tesknění po ztraceném zlatém věku:

„*Ob Libussen's starke Enkel
Längst im dunklen Grabe ruh'n;
Bleib' in stetem Angedenken
Doch ihr segenreiches Thun!*

*Sel'ger Friede, heil'ge Eintracht,
Dauernd kehr' in Böhmen ein;
Daß nicht unser Fürstenerbe
Sei der harte Stab allein!*“²⁶¹

Jak je tedy patrné, takřka v předvečer revolučního roku 1848, vyvrcholení „jara národů“, sloužila ještě Libuše jako výraz jednoty českého a německého etnika v českých zemích, jako symbol příslušnosti k společné vlasti a vědomí společné historie. Na rozdíl od doby Meinertovy *Libussy* se však již jednalo o diskurs značně menšinový.

Na závěr oddílu věnovanému české literatuře německého jazyka zmiňme drama *Libussa* Ferdinanda Stamma, původem z Krušných hor. Datum vzniku, rok 1844, z něj činí

²⁵⁹ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 173.

²⁶⁰ Uffo HORN, *Libussa's Liebe*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1842*, s. 1–3.

²⁶¹ David MENDEL, *Böhmische Herzogshuldigung*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1849*, s. 146–147.

jedno z posledních zpracování pověsti o Libuši v českoněmecké literatuře. Drama se dočkalo inscenování v Praze (poté, co je odmítli ve Vídni), avšak nebylo vydáno tiskem.²⁶² Za pozornost však stojí kvůli reakci (uveřejněné až se zpožděním v roce 1862 v doslovu ke hře *Libušin soud*) Josefa Václava Friče. Frič, jenž měl vážné výhrady i vůči Libuši Grillparzerově, vášnivě horlil proti Stammově dílu. Jeho dílo mělo pomstít „naši bohatýrku na panácích à la Dr. Stamm, který nám předvádí Libuši a Vlastu, jak házejí své tajné milence s Vyšehradu, a Přemysla, jak zkoumá svou nastávající tím, že jí klade otázky z vyšší matematiky. Pamatuji se, že při takové závratně poetické scéně chtělo se jednou našemu Hankovi z kůže vylítnout; když to ale prozatím nešlo, vyskočil alespoň ze svého zavřeného sedadla, jehož, jak známo, stále odbíral.“²⁶³

Na Fričově odsouzení Stammovy hry je patrné, jaké již panovaly nepřekonatelné rozdíly mezi Libuší v pojetí autorů německých (početní příklady, které ovšem dává Libuše svým nápadníkům, pocházejí od Musäa a do své hry je zařadil i Brentano; již od dob Musäových německá tradice zdůrazňovala milostný příběh a střet mužského a ženského principu v postavách Libuše a Přemysla) a českých. Pro Friče, který znal Libuši z české tradice, již byla její podoba v německé dramatice nepochopitelná, směšná a vlastně i urážlivá, vždyť pro něj se přeci jednalo o „naši bohatýrku“.

4.2 Český sen o Libuši

Podobně jako v případě německé literatury v českých zemích nedosahovala českojazyčná literatura na sklonku 18. století vysoké úrovně. Spisovatelé a básníci v oné době vnímali stav národní literatury jako nedostatečný, který se nemohl rovnat etablovaným literaturám v národních jazycích, anglické a francouzské či teprve po polovině 18. století etablované literatuře německé. Situace literatury českého jazyka však byla odlišná od literatury německého jazyka, jež tvořila regionální součást širší německojazyčné kultury. Tvorba v českém jazyce byla nutně ovlivňována starší tradicí českojazyčné kultury, i když nelze podceňovat ani přebírání vzorů z moderní světové literatury. S využitím nových podnětů se nabízelo zvláště navázání na starší tradice, především tvorbu Kocmáňkovu, v dramatu a rozvoji tradičního žánru knížky lidového čtení.

Drama v dědičných rakouských zemích teprve od 60. let přijímalo podněty z dramatu německého, Lessingovy snahy o „národní divadlo“ i zaměření dramatu na měšťanského diváka. Určitým naplněním těchto snah v českých zemích bylo německé divadlo v Kotcích, jež přineslo do Prahy moderní repertoár a od roku 1769 také neslo po hamburském vzoru

²⁶² A. KRAUS, *Stará historie*, s. 105.

²⁶³ Josef Václav FRIČ, *Libušin soud*, Geneva 1862, s. 108.

označení „*Nationaltheater*“. Shodný titul, jenž se vztahoval k národu ve smyslu zemském,²⁶⁴ neslo od roku 1783 i nové Nostické divadlo. Jak v Kotcích, tak i u Nosticů se objevovaly, spíše pokusně, i české hry (respektive přepracování cizích látek, především francouzských a německých frašek). Od roku 1785 fungovalo Vlastenecké divadlo v Boudě na Koňském trhu, zamýšlené a provozované od počátku jako smíšená česko-německá scéna.²⁶⁵ Vlastenecký duch potvrzoval i „vlastenecký repertoár“, tedy hry s náměty z českých dějin, včetně populárního českého dávnověku.

Právě na prknech Boudy se objevilo Tandlerovo zpracování Steinsbergovy *Libussy*, čili *Libuše, první kněžna a rekyně česká*.²⁶⁶ Přízvisko rekyně poněkud kontrastuje se zpodobněním Libuše jako vlastně podvodné věštkyně. Roku 1793, tedy ve stejném roce, kdy byl vydán německý originál, bylo na prknech Boudy uvedeno také zpracování Komareckova *Kroka z pera Václava Tháma*, pod titulem *Čech a Lech aneb Vyvolení Kroka za vývodu*.²⁶⁷ Thám již roku 1788 sepsal a v Boudě nastudoval hru *Vlasta a Šárka aneb Dívčí boj u Prahy*. Hra vychází dosti věrně z líčení Hájkovy *Kroniky české*.²⁶⁸

Látka nejstarších dějin rezonovala i v lidovém prostředí. Roku 1816, tedy pouze dva roky po vydání Brentanova *Die Gründung Prags*, inscenoval ve Staré Vsi u Vysokého nad Jizerou *Novou komedii o Libuši* František Vocedálek, krejčí a švec a jinak též spiritus agens staroveského sousedského divadla. V případě Vocedálka se jednalo o tvorbu navazující na tradice barokního lidového divadelnictví. Na Železnobrodsku a Vysocku se již od sklonku 17. století provozovaly pašijové a tříkrálové hry. *Nová komedie o Libuši* je však ve Vocedálkově tvorbě zajímavá tím, že se jedná o jedinou jeho hru se světským námětem, pro další své hry čerpal, rovněž v duchu barokního dramatu, náměty z Bible, především Starého zákona (zmiňme namátkou *Novou komedii o Hesteře* či *Novou komedii o Samsonoji*). *Novou komedii o Libuši* je tak možné brát jako doklad zájmu o látku z českého dávnověku v lidovém prostředí, o to zajímavější, že na rozdíl od biblických her neexistovala žádná inscenační tradice této látky.²⁶⁹

²⁶⁴ Nejjobširnější syntéza českého divadelnictví, druhý svazek akademických *Dějin českého divadla*, je v interpretaci tohoto titulu poněkud poznamenána dobovou ideologií a anachronickým přístupem: „Protože první pražské národní divadlo nemohlo být ještě zbudováno silami národa, ale vzniklo pouze přičiněním mecenáše ze šlechtických kruhů, došlo k onomu paradoxnímu jevu, že reprezentativní scéna Království českého byla vybudována jako národní divadlo německé.“ František ČERNÝ (ed.), *Dějiny českého divadla II. Národní obrození*, Praha 1969, s. 18.

²⁶⁵ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 44.

²⁶⁶ F. ČERNÝ (ed.), *Dějiny*, s. 42.

²⁶⁷ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 47.

²⁶⁸ F. ČERNÝ (ed.), *Dějiny*, s. 43.

²⁶⁹ Srov. Ludmila SOCHOROVÁ (ed.), *Sousedské divadlo českého obrození*, Praha 1987, zvl. s. 17–18 a 446–447.

Předlohou hry je (shodně jako v případě autorů německého jazyka) Václav Hájek z Libočan, a také Vocedálek hru završuje až dívčí válkou. Drama je postavené na kontrastu Libuše a Přemysla na straně jedné jako moudrých knížat („*Milí páni Čechové, / tejd' máme kněžnu i kníže rozumné*“²⁷⁰) a „*pyšné Vlastislavy*“²⁷¹ na straně druhé.

Pozornost si zaslouží vyrovnání se s pohanskou dobou děje. Zbožný Vocedálek se odhodlal k inscenování látky, jež ukazuje, „*co bylo v Čechách před námi, / jaké bylo panování,*“²⁷² avšak Oповědník raději publikum upozorňuje:

*„ ...ale dřív, než začnem fikurovat,
chcem dřív všechny napomínat,
co by v tom odporného viděli,
aby sobě toho příkladu nebrali,
než jsou muži anebo ženy,
nedržme to za zákony,
ale musíme o tom mysliti,
mezi pohany že se to mohlo státi,
nebo za těch časů v Čechách byli samí pohani
a o Bohu živým nebylo žádné učení,
nebo věštbám a hádání nejvíc se učili
a toho času nejvyšší takový školy byly.
Přitom si dělali nějaké znamení
a z toho něco předpovídali,
což my tejd' jen za mámení držíme,
ale proto přec poslechneme.*“²⁷³

Ovšem perspektiva autora hluboce zakořeněného v křesťanské tradici je ve hře neustále přítomná, což zajímavě kontrastuje s vědomím, že se děj odehrává v době pohanského polyteismu. Libuše tak v závěru své věštby o drahých kovech v Čechách upozorňuje:

*„ ...a posledně vám pravím, Čechové,
že jsou v této zemi dílem zlatí kruntové,
v této zemi Stvořitel vám to dal,
jen dybys se, Čechu, Stvořitele bál,*

²⁷⁰ František VOCE DÁLEK, *Nová komedye o Libuši*. In: Ludmila SOCHOROVÁ (ed.), *Sousedské divadlo českého obrození*, Praha 1987, s. 71–104, zde s. 87.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 91.

²⁷² *Ibidem*, s. 72.

²⁷³ *Ibidem*, s. 75.

*ach bohové, země tato nad jiné svatá jest,
že nám to přejete, buď vám chvála a čest.*“²⁷⁴

Závěrečná apostrofa bohů je také jedním z mála projevů zemského vlastenectví v díle.

Na širší okruh čtenářů z lidových vrstev (podobně jako české hry u Nosticů a v Boudě a poté prostřednictvím nastudování těchto her v divadle sousedském oslovovaly poměrně široký okruh diváků²⁷⁵) byl zaměřen tradiční žánr knížek lidového čtení. Právě od 80. let se snažil tento ustálený a oblíbený žánr v českém prostředí modifikovat Václav Matěj Kramerius, jenž se snažil povznést úroveň textů, ale i posílit vlastenecké hledisko volbou témat z českého prostředí. Vzorem pro takto revidovaný Volksbuch se staly povídky Christiana Heinriche Spiesse, rodáka z Freibergu, který po studiích na Karlo-Ferdinandově univerzitě působil v Praze jako herec. Jeho díla navazují na módní žánr rytířské povídky s hrůzostrašnými a strašidelnými prvky.²⁷⁶

Pro počátek realizace svého záměru zvolil Kramerius „vlasteneckou“ látku z českého dávnověku. Roku 1792 vydal povídku svého přítele, spolupracovníka a dramatika Vlasteneckého divadla Prokopa Šedivého *České Amazonky aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyně Vlasy*. Předmluva díla vysvětluje inspiraci německým prostředím, v němž se postupně etabloval žánr románu: „*Jakož vůbec známo, Němci za našich let se zabývají spisováním a vydáváním pěkných historií a příběhů, kterýmž říkají romány, a že na takové spisy mají vždy veliké množství milovníků, v krátkém času svou literaturu zvelebili i tak rozšířili, že vpravdě nevím, aby se nyní který národ mohl honositi tak velikým počtem pěkných knih jako Němci.*“²⁷⁷ Aby se podobně rozšířila a zvelebila i česká literatura, měli by podobné příběhy tvořit i čeští spisovatelé. Čtenář by měl zahrnout „*hloupých povídaček o Finetě, Bruncvíkovi, Meluzině, Štilfrýdovi, Popelce, Ajlenšpíglovi a jiných více, ježto zhola neslouží ani k naučení, ani k nejmenšímu vyrazení myslí,*“ a místo nich nabízí čtenáři právě „*příběh o děvčím boji*“, který „*přece zasluhuje, aby byl zachován pro naše potomky Čechy.*“²⁷⁸

Jak podtitul, tak i předmluva zdůrazňují, že se jedná o příběh „*podle Hájkovy kroniky*“, „*kteřouž potud čte každý rád pro mnohé velmi pěkné příběhy, a mezi těmi i o děvčím boji v Čechách rádi poslouchají jak muži dospělí, vážné ženy, tak i mládenci, dívky i*

²⁷⁴ Ibidem, s. 88.

²⁷⁵ Vlastní dramatická tvorba písmáka Vocedálka byla jevem poměrně vzácným, avšak v řadě měst vznikaly divadelní družiny, jež inscenovaly kromě tradičních biblických her i nová světská dramata. Například ve Vysokém nad Jizerou sehráli divadelníci pod vedením podučitele Jana Petrušky Tháмова *Břetislava a Jitku*, Krügerova *Knížete Honzika* či *Knížete Bruncvíka* od Prokopa Šedivého. L. SOCHOROVÁ (ed.), *Sousedské divadlo*, s. 16–17.

²⁷⁶ J. PEŘINA, *Přehledné dějiny*, s. 34–35.

²⁷⁷ Prokop ŠEDIVÝ, *České Amazonky aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyně Vlasy*. In: Miloslav NOVOTNÝ (ed.), *Romantické povídky z českého obrození*, Praha 1947, s. 15–74, zde s. 17.

²⁷⁸ Ibidem, s. 17–18.

děti.²⁷⁹ Podle tohoto pramene je velice věrně vypravován děj, který se ale soustředí výhradně na kapitolu o dívčím boji. Vláda Libuše a zvolení Přemysla za knížete jsou zmíněny pouze v krátké úvodní kapitole.²⁸⁰ Dramatik Šedivý děj dynamizoval bohatými dialogy, jež v dlouhých pasážích uvedením postavy a její replikou zcela imitují text divadelní hry.²⁸¹ Například:

„*Vlasta: „A což by byla Stratka učinila na mém místě?“*

Stratka: „Tys vyslala poslice k Častavě, kněžně na Surově...“

A tak dále, s jednovětým komentářem vypravěče je takto dialog veden přes dvě strany.²⁸²

Pozoruhodné jistě je, že k Hájkovi, respektive k příběhu o dívčí válce, se nepřístupuje jako k pověsti, nýbrž má jít o obraz z českých dějin. Pisatel v předmluvě sice připouští, že „*někteří kronikáři tento zajisté paměti hodný příběh počítají mezi smyšlenky a básně,*“ avšak pravdivost příběhu má zdůvodnit odvolávka na autoritu Kosmovy kroniky.²⁸³

Kromě nejstarší české historické povídky, jak bývají *České amazonky* označovány, čerpá látku z českého dávnověku, opět z dívčí války, epos *Děvín* významné osobnosti první novočeské školy básnické Šebestiána Hněvkovského. První tři zpěvy *Děvína* vyšly v Puchmajerových almanaších v letech 1795, 1798 a 1802. V kompletní podobě epické básně o 12 zpěvích dílo vyšlo roku 1805.²⁸⁴ Jan Nejedlý byl ze zvoleného žánru nadšen: „*Tot' budou míti Čechové první – hle, přáteli – první, co jsou, epopeju a Vy jste původ její. Žebrák nebude míti z rodiny své hanby u potomkův, ač jest malé hnízdo. Ale i Mantuánská ves nebyla nikdy veliká a Virgil přec věčně žije.*“²⁸⁵ Je však třeba zdůraznit, že Hněvkovský *Děvínem* vytvořil epos směšnohrdinský. Látku známou z Hájkovy kroniky, již připomněly *České amazonky*, doplnil o řadu aktualizací. Především rozhojnil příběh o nové postavy a milostné příběhy, jejichž zápletky mu umožnily rozvíjet vedlejší epizody. Lásky Běly a Kasala, postav, jež se neopírají o předlohu a jsou produktem básnickovy invence, se stává jedním z ústředních motivů skladby.

²⁷⁹ Ibidem, s. 18.

²⁸⁰ Ibidem, s. 19–20.

²⁸¹ Takovýto způsob vedení dialogu byl ale v druhé polovině 18. století dosti oblíbený a nelze na něj nahlížet jako na nedostatek autorské invence a schopnosti vést dialog jinými prostředky (takto v rozboru další knížky lidového čtení z Krameriovy officíny *Rybrcol na krkonosských horách* z roku 1794 hodnotí obdobně zaznamenávané dialogy Eva Koudelková. Srov. E. KOUDELKOVÁ, *Krakonoš*, s. 99–115). Dramaticky zaznamenávaného dialogu využívá ve *Volksmärchen der Deutschen* i J. K. A. Musäus, jehož nelze podezírat z neschopnosti napsat dialog.

²⁸² P. ŠEDIVÝ, *České Amazonky*, s. 35–36.

²⁸³ Ibidem, s. 18.

²⁸⁴ Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, Praha 1911, s. 423.

²⁸⁵ Ferdinand STREJČEK, *Úvod*. In: Šebestyán HNĚVKOVSKÝ, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích*. 2. vyd., Praha 1905, s. 3–23, zde s. 9.

Směšnou složkou heroikomické básně obstarávají narážky na život v manželství. V duchu dobové anakreontiky se tématem stává žena a její slabosti. Výstižnou charakteristiku díla nabízí Jan Jakubec: „*S náklonností své doby se básník posmívá křehkostem ženským, stinným stránkám života manželského, fintilkám a fintilům.*“²⁸⁶ Báseň tak otevírá ironický komentář na adresu žen, básnickových současnic:

„*Že teď to množství panen (množý hádají)
A jich čepce strašlivé a divné kroje
Dobrého nic nevyznaménávají,
Než zas nejspíš nové ženské boje:
Nebojte se, že by zas vedly rvačky,
Leda mezy sebou o muže,
A to sotva, jdeť to o kůže!
Radši lícý na ně stroj a hračky.
Kdo z vás znáte ty, co leží v zrcadle,
Ty, co místo zbraně mají jehly, krajky,
Nahých mečů sněsti nemohou ni v divadle.*“²⁸⁷

Silnými aktualizacemi a ironií autorského subjektu Hněvkovského přístup stojí v blízkosti Johanna Karla Augusta Musäa a jeho *Volksmärchen der Deutschen*. Pro srovnání uvádím ironický vypravěčův komentář ze závěru Libussy, kdy musí Libušini nápadníci řešit početní příklad. Musäus nešetří novodobým lexikem i aktualizacími narážkami: „*Ob nun wohl der gemeinste Rechenmeister, der seiner Kunst nur um ein Haar breit kundiger gewesen wär als die unbelehrte Klenberger Rechengilde, die Aufgabe ohne Mühe würde entziffert haben: so ist für einen schlechten Rechner die Gabe der Divination doch unumgänglicher forderlich, wenn er sich mit Ehren aus der Sache ziehen und nicht mit Schimpf bestehen will. Da nun dem weisen Primislas solche zum Glück verliehen war, so kostete es ihm weder Kunst noch Anstrengung, den Aufschluß des Rätsels zu finden.*“²⁸⁸

Hněvkovského ironie se ale týká pouze jednání postav, látka sama o sobě se zesměšnění nedočkala. Naopak, nechybí ani výjevy patetické, válečné a po vzoru povídek Spiessova okruhu i scény až drastické.²⁸⁹ Ve vážném pojmání látky nejspíš zapůsobil i vlastenecký obsah příběhu.

²⁸⁶ J. JAKUBEC, *Dějiny*, s. 424.

²⁸⁷ Šebestián HNĚVKOVSKÝ, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích I*. Praha 1805, s. 2.

²⁸⁸ J. K. A. Musäus, *Libussa*, s. 386.

²⁸⁹ Srov. „*Popadši ho v poly rozzlobená / Na skálu ním krutě mrštila, / až v něm kost, žebra chrastila; / odlítla hned lebka rozdrčená.*“ Šebestián HNĚVKOVSKÝ, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích II*. Praha 1805, s. 107.

Hněvkovského *Děvín* si zaslouží pozornost i v tom, že autor se snažil reagovat na postupnou proměnu nazírání na český dávnověk, a báseň vydal v silně přepracované podobě ještě roku 1829. Epos značně nabyl na objemu, z původních 12 zpěvů se zakomponováním dalších epizod stalo 18. Pod vlivem postupné proměny látky v český národní mýtus ubylo komiky. Proměnu náhledu na děj ilustrovala změna podtitulu díla. Původní „*báseň směšnohrdinskou*“ totiž vytlačila „*báseň romantickohrdinská*“. Hněvkovský *Děvín* přepracoval s ohledem na mezitím „nalezené“ RKZ (pročež se v eposu ocitnul i „*Lumír, jehož šlechtí lýry zvuk*“²⁹⁰) a zmíněný „český národní epos“ (v německém jazyce) *Wlasta* Karla Egona Eberta, s jehož postupným uveřejňováním se přepracování *Děvína* časově překrývá. Opěvání krás české země ve výše citované replice *Vlasty* připomíná v *Děvíně* závěrečný oslavný Lumírův zpěv, který také také skládá obraz celých Čech:

*„Jizra, Ohře, Vltava a Labe hlásá
Stkvělost vaší chvalozpěvné slávy;
Statnost s Evropou což neotřásá?
Zdali nebojí se o svých vládců správy?“*²⁹¹

Především však do druhého vydání silněji pronikly prvky vlastenectví, které ale nechyběly ani v původní verzi. Podobně jako v případě Ebertově je zdůrazňována nutnost svornosti a jednoty v době ohrožení vlasti. Přítomno je i vědomí malé, osamělé země v rámci Evropy:

*„Při všem tom jest však předc míru zapotřeby,
By vlast unavená pookřila,
Nesmí stenčena být mužských ramen síla,
Přijít mohou časy na nás, kdeby
Proti cizozemcům doba nuzná chvíla,
A nás ochránila jejich pravic díla;
Najdem u nich reky mírné, velkodušné,
Ať je těší co je pro ně slušné.*

*V Evropě jest naše obec osamělá,
Byťbychom i víckrát nad cizinci
Zvítězily, co prospěje mysl smělá
Proti množství nespojena se našinci?*

²⁹⁰ Šebestián HNĚVKOVSKÝ, *Děvín. Báseň romantickohrdinská v osmnácti zpěvích. Díl druhý*, Praha 1829, s. 335.

²⁹¹ *Ibidem*, s. 392.

Odkud dosaditi bitev schodek?

Vítězením podmláme stavby spodek.

Nyní z dvou stran tenčí se vlast' skrovná,

*Jim jen odolá, když v mysli své se srovná.*²⁹²

Na rozdíl od nadšeného přijetí prvního vydání ale rozšířený, leč rozvláčný *Děvín* zapadl.²⁹³

Z českého dávnověku čerpalo i dílo, jež si vysloužilo ne zcela přesné označení „první český román“,²⁹⁴ *Záře nad pohanstvem nebo Václav a Boleslav* Josefa Lindy z roku 1818. Lindův „román“ je koncipován na protikladu křesťanství a pohanství na sklonku vlády knížete Václava, avšak první rozsáhlá kapitola dává nahlédnout v „den za časů těch, kdy se počínaly věky vlasti naší, jako se počíná každý den jitem ranním a každý rok jarní dobou“,²⁹⁵ do idylického života pohanské osady v údolí Vltavy. Do kapitoly je zařazena i vzpomínková retrospektiva na hrdinský věk a dobu vlády Kroka, Libuše a Přemysla i na dívčí válku. Vzpomínání je koncipováno jako konvolut hrdinských a milostných písní.²⁹⁶ *Záře nad pohanstvem* tak dobou svého vzniku nejspíš předznamenávala literární (ale tehdy především historickou) událost prvního řádu – „objevení“ staročeských epických básní.²⁹⁷ Vydání ale následovalo až v době, kdy již česká vlastenecká společnost žila otázkou rukopisnou, a proto dílo, jež sice bylo motivicky zvláště s RZ do velké míry spjato, zapadlo. Čtenáři nepotřebovali neumělou nápodobu starých hrdinských zpěvů naplněných soudobým lexikem a romantickými klišé, jež nezapřou inspiraci Hájkovou kronikou a spíše se podobají Musäovi. Vždyť centrálním tématem je i zde (a naopak na rozdíl od RZ) Přemyslova láska k Libuši:

„Ale bohové neřídili Libušiných kroků k Přemyslu,

ač i překrásný Přemysl hořel láskou k Libuši krásné.“²⁹⁸

Tehdy již čtenáři měli před sebou „pravé“ starobylé památky. Přinejmenším drtivá většina z nich tomu věřila.

Již v této rané fázi je tak dosti zřejmý rozdíl mezi přístupem česko- a německojazyčných literátů k látce. Zatímco pro autory německé, zvláště pak pokud neměli bližší vztah k českým zemím, se jednalo o pověst, v Musäově pojetí o pohádku, již bylo možné dále dle fantazie rozvinout. Pro autory české (jazykově i zemsky) šlo o součást

²⁹² Šebestián HNĚVKOVSKÝ, *Děvín. Báseň romantickohrdinská v osmnácti zpěvích. Díl první*, Praha 1829, s. 215.

²⁹³ J. JAKUBEC, *Dějiny*, s. 424.

²⁹⁴ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 226.

²⁹⁵ Josef LINDA, *Záře nad pohanstvem*, Praha 1949, s. 56.

²⁹⁶ *Ibidem*, s. 47–56.

²⁹⁷ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 226.

²⁹⁸ J. LINDA, *Záře*, s. 48.

vlastních dějin a Libuše, Přemysl či Vlasta byly chápány jako historické postavy. Zároveň však nepanoval mezi česko- a německojazyčnými zpracováními českého dávnověku zásadní rozdíl v předloze, tou byl pro všechny Václav Hájek z Libočan.

*Mein theures Böhmenvolk wird nicht vergeh'n
aus Grabensnächten herrlich neuersteh'n*

Josef Wenzig: Libuše

*Můj drahý národ český neskoná,
on pekla hrůzy slavně překoná*

Josef Wenzig: Libuše (přel. Ervín Špindler)

5. Cesta k národnímu mýtu

5.1 Mezi nalezením a ztracením Rukopisů

V úterý 16. září 1817 došlo i v českých zemích k tomu, v co doufal Herder,²⁹⁹ a čím byla již od roku 1760 obohacena skotská literatura zásluhou Jamese Macphersona a jeho *Ossiana*. Český Ossian Václav Hanka „nalezl“ v kostele ve Dvoře Králové zlomky rukopisu s písněmi, jež Josef Dobrovský o rok později v *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur* datoval do let 1290 až 1310.³⁰⁰ V listopadu 1818 obdržel zemský purkrabí hrabě Kolovrat psaní od „pravého vlastence“, který mu zaslal zlomek, pocházející údajně z přelomu 9. a 10. století, jenž dle obsahu získal název *Libušin soud*.³⁰¹ Zatímco RK si získal i díky ocenění autoritou Dobrovského mezinárodní slávu, o Goethově recepci již byla řeč, *Libušin soud*, od 50. let nazývaný *Rukopis zelenohorský*, Dobrovský jednoznačně odmítl jako falzum vytvořené Václavem Hankou, Josefem Jungmannem a Josefem Lindou. Vzdor Dobrovského kritice získala vrch mladší generace literátů³⁰² a jejich interpretace *Rukopisu* jako pravé památky. Vztah většinové společnosti k RKZ přesně odpovídalo tvrzení Antonína a Josefa Jungmannových: „odporuj, kdo chce, nejstarší zlomek to jest nám známé české vzdělanosti.“³⁰³ Po smrti Dobrovského pochybnosti o pravosti RZ utichly.

RZ zásadní měrou posloužil při formování moderního českého národa na bázi jazykové. Jak Josef Jungmann, který sepsal národní dějiny literatury,³⁰⁴ tak i František Palacký, jenž vytvořil syntézu dějin českého národa již jazykově definovaného, založili svůj výklad právě na RKZ. Jungmann v *Historii literatury české* z roku 1825 hodnotí *Libušin soud*

²⁹⁹ Herder ve stati *O vlivu básnictví na mravy národů ve starověku a novověku* zakončuje ocenění skladeb tzv. *Ossiana* zvoláním: „Kéž bychom ještě měli zpěvy bardů!“ J. G. HERDER, *Uměním*, s. 236.

³⁰⁰ Josef KOČÍ, *Spory o Rukopisy v české společnosti*. In: Mojmir OTRUBA (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání*, Praha 1969, s. 25–48, zde s. 25.

³⁰¹ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 224.

³⁰² F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 840.

³⁰³ *Ibidem*, s. 225.

³⁰⁴ Ponechávám stranou Josefa Dobrovského. Jeho dílo se řadí typicky do „fáze A“ formování moderního národa, jak je definuje Miroslav Hroch, tedy do učeneckého zájmu, autor svým dílem oslovuje učence. Dílo Jungmannovo spadá již do agitační „fáze B“, je vedeno národní ideou, jež má za cíl oslovit širší veřejnost, která má přijmout národní program. Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody*. Praha 2009, s. 52–54.

následovně: „*Nejstarší to zbytek národního básnictví českého a spolu předůležitý, dávaje zprávu o rozepři dvou pánův, kteráž příčinu ke změně správy obecné, od Libuše Přemyslovi postoupené, zavedla.*“³⁰⁵ Rovněž celé hodnocení nejstarší české literatury připomíná Herderovo nadšení, s jakým hodnotil Ossianovy zpěvy: „*Byl to zlatý věk, krásný květ národního básnictví ne od jinud vštípený, ale samorostlý, živé barvy plný, převyšující všecko, což v potomních časích až obnovení literatury složeno.*“³⁰⁶ Palacký v prvním svazku *Dějiny*, jenž byl v původní německé verzi pod titulem *Geschichte von Böhmen* vydán roku 1836, sice pochybuje o historicitě dívčí války, avšak historickými postavami jsou pro něj Krok (jež považuje za Sámova potomka), jeho dcery i Přemysl, jehož vládu klade do první čtvrtiny 8. století.³⁰⁷

Jak Jungmann, tak i Palacký přebírají z RZ obraz Libuše jako důstojné kněžny, jež „*vynikala nad obě sestry i velikostí ducha i spanilostí srdce svého*“.³⁰⁸ Jak upozorňuje Vladimír Macura, do *Rukopisu* nepronikl „*výjev Libuše rozmarně se povalující na poduškách jako u Kosmy nebo na koberci jako u Hájka. Libuše hrdě stojí před účastníky sněmu, v belestvuci rize, vystoupí dokonce na cosi podobného trůnu.*“³⁰⁹ Ve zlomku zcela chybí „*eroticky nutně podbarvená volba Přemysla*“,³¹⁰ tedy motiv, jenž byl od Musäova zpracování vůdčím v německém zpracování látky.

Právě „objevením“ RZ se začíná datovat rozchod českého a německého zpracování látek z českého dávnověku, Libuše na prvním místě. I když také RZ byl již roku 1823 přeložen do němčiny a vydání v časopise *Der Kranz* prý vzbudilo značnou pozornost.³¹¹ RZ založil novou tradici, vedl k vytvoření nového národního mýtu. Do českého panteonu vstoupili nejen Chrudoš a Čáslav (a zmizel z něj například neúspěšný ženich Domaslav, známý z Hájka), ale i postava Libuše jako moudré a spravedlivé soudkyně. Vzniká zde „*ono znehynělé, patetické vidění české kněžny*“.³¹²

Pro Libuši v německém pojetí, jež stále v jádru vycházelo z Hájkovy kroniky, a již od Musäových *Volksmärchen der Deutschen* se soustředilo na milostný příběh Libuše a Přemysla a pomocí početního příkladu odmítnutého Damoslava, již nebylo v českém národním symbolu, jímž se Libuše mezitím stala, místo.³¹³ Roku 1862 zhodnotil Josef Václav

³⁰⁵ Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české*, 2. vyd., Praha 1849, s. 16.

³⁰⁶ *Ibidem*, s. 15.

³⁰⁷ F. PALACKÝ, *Dějiny*, s. 110–113.

³⁰⁸ *Ibidem*, s. 112.

³⁰⁹ V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 93.

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 225.

³¹² V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 95.

³¹³ Srov. již citovanou reakci J. V. Friče na Grillparzerovu *Libussu*. A. KRAUS, *Stará historie*, s. 78.

Frič německá dramata pojednávající o Libuši příznačně slovy, že v nich „vystupuje především naše hrdinná mužatka v podobě chlépné litice; náš kníže-oráč posly z Vyšehradu tam častuje skutečným bochníkem a žinčící, bavě se při té prozaické svačině s hladovými lechy o předmětech polního hospodářství, o české statistice a tak dále.“³¹⁴

V případě Fričovy kritiky, jež se obecně vztahuje na „českoněmecký škvár“,³¹⁵ hraje však roli i nacionalizace společnosti. *Psaním do Frankfurtu* roku 1848, v němž slavným svoláním: „*Já nejsem Němec*,“ František Palacký odmítl svou účast na přípravách zasedání německého ústavodárného shromáždění, zároveň definoval český (jazykový) národ jako národ politický.³¹⁶ Následný bojkot voleb do frankfurtského sněmu ze strany jazykově českého obyvatelstva³¹⁷ potvrdil přijetí české identity, jež se zakládá na jazyce a je si vědoma své odlišnosti oproti identitě německé, širokými vrstvami obyvatelstva (tj. přinejmenším těmi, kteří byli oprávněni volit). Jestliže období neoabsolutismu uměle potlačovalo národnostní rozmíšky i vypjatě nacionalistické deklaráce, do obnoveného konstitucionalismu roku 1861 vstupuje mezitím posílená občanská společnost již jasně národnostně vyprofilovaná.³¹⁸

Takto vyprofilovaná společnost se zmocňuje i vyprávění o vlastním počátku. Moderní národ v představách 19. století nelze definovat konceptualisticky, tedy jako novodobý konstrukt, nýbrž primordialisticky, tj. jako entitu, která je v prostoru a čase přítomna neustále. Proto se nacionalismus již v době formování moderních národů otáčí do minulosti, hledaje svou slavnou minulost, aby s její pomocí doložil oprávněnost své existence.³¹⁹ Takto například i lužickosrbští obrozenci, kteří se nemohli vztáhnout k státní tradici, ožívají ve svých dílech pohanský dávnověk, dobu před podmaněním kmenových území Polabských Slovanů saskými výboji v polovině 10. století. Zároveň se, ač se jedná o zcela odlišný region, jako mluvčí celé tradice Slovanů při Labi a Baltu, vztahují i k obodritskému knížectví.³²⁰

Profilující se české literatuře ulehčovala situaci možnost vztáhnout se k tradici českého státu. Pro historické ukotvení českého národa se staly základním pramenem *Rukopisy*. Navíc i ony předestíraly budoucí možnost využití při nacionalizaci mýtu.³²¹ Ačkoliv „nález“ RKZ jako dokladu literární tradice na českém území nadšeně přijali i

³¹⁴ J. V. FRIČ, *Libušin soud*, s. 108.

³¹⁵ *Ibidem*.

³¹⁶ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 34–35.

³¹⁷ *Ibidem*, s. 36–37.

³¹⁸ Ilustrovat toto tvrzení lze nejlépe na podobě českého tisku, zvláště humoristického. Vilímkovy *Humoristické listy* po roce 1861, třebaže nebyla odstraněna cenzura, se profilují silně národnostně zabarveným obsahem.

³¹⁹ Dieter LANGEWIESCHE, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München 2000, s. 25–26 a M. HROCH, *Na prahu*, s. 8–9.

³²⁰ Helena ULBRECHTOVÁ, *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009, s. 49–50.

³²¹ Jak zdůrazňuje Hana Šmahelová, potenciálně byl prvek etnické rivality přítomen od počátku v konceptu dávnověkosti podporovaném Herderovým historismem. Srov. H. ŠMAHELOVÁ, *V síti dějin*, s. 169.

německojazyční vlastenci, nejvýrazněji snad již zmíněný vydavatel *Libussy Meinert*,³²² vystupuje již v RZ Libuše „jako vládkyně svébytného národa s jiným jazykem, jinými zákony než mají Němci.“³²³ To dostatečně dokládá závěr zlomku, v němž Ratibor, krkonošský vladyka, tematizuje rozdílnost českého (slovanského) a německého práva:

„Nechvalno nám v Němcích jskáti pravdu;
u nás pravda po zákonu svatu,
juže prinesechu otcí naši
v sěže [žirné vlasti pres tri reky].“³²⁴

Proti vědomí příslušnosti do rámce Svaté říše římské národa německého, případně Německého spolku, jež definitivně odstraní právě František Palacký roku 1848, narůstá (i pod vlivem Herdera) od počátku 19. století vědomí identity slovanské. Panslavistický koncept dostoupí vrcholu v Čelakovského *Ohlasu písní ruských* z roku 1829 a v „*Bibli Slovanstva*“, více než třicet let tvořené *Slávy dceři* Jana Kollára.³²⁵ V opozici k identitě „českoslovanské“ vystupuje nutný obraz nepřítele, tedy Němce. Samozřejmě nelze klást počátky vnímání Němce jako „dědičného nepřítele“ do národního obrození, to pouze oprášilo modely, jaké představuje již Dalimilova kronika (jež nabyla v 19. století obzvláštní oblíbenosti) či husitské manifesty.³²⁶ Završením tohoto vývoje jsou pak Palackého *Dějiny* vykládající smysl i příběh českých dějin jako osudové „*stýkání a potýkání*“ živlu českého a německého, Slovanstva a Germánstva.³²⁷

V tomto duchu posloužily při formování moderního českého národa a vytváření sémantického pletiva jeho přátel a nepřátel i příběhy z českého dávnověku. Co pouze naznačoval a nabízel k interpretaci *Rukopis zelenohorský*, dořekl Josef Kajetán Tyl. Ten roku 1835 uveřejnil v *Květech* krátkou povídku *Čech a Lech*, základ plánovaného, ale nerealizovaného povídkového souboru *Listy z kroniky české*. Povídka si všímá sporu mezi družinami obou praotců, téma po Dobnerově kritice Čecha, jež způsobila, že se autoři-beletristé soustřeďovali spíše na zpracovávání příběhů o postavách „historických“, poměrně neobvyklé.³²⁸ K závěru děje je však – docela neorganicky – včleněno i líčení Němců, nad nimiž mají Čechovi Slované kulturní převahu:

„Přišliť i posléze ostatní, jenž se byli nejdále odvážili za husté lesy, a přivedli s sebou podobu člověčí, oděnou kožemi zvířecími, divokého pohledu a rozčuchaných vlasů. I

³²² D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 225.

³²³ V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 93.

³²⁴ *Rukopis zelenohorský*. In: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, Brno 2010, s. 177–185, zde s. 184.

³²⁵ R. B. PYNSENT, *Mýtus Slovanství*, s. 67–70 a J. RAK, *Bývali Čechové*, s. 114–120.

³²⁶ J. RAK, *Bývali Čechové*, s. 99–100.

³²⁷ *Ibidem*, s. 99.

³²⁸ A. KRAUS, *Stará historie*, s. 3.

vyprávěli, tam za hustými lesy že líhají v skalních slujech a lesních budách lidé němí a že neprovodí orbu, ani bravu že nemají, ani že jiného pohodlí neznají, z jakého se raduje národ slovanský. I mělo množství slitování s lidem němým – ačkoli nebyl němý, alebrž jazykem rozprávěl Slovanům neznámým a odporným – a s mnohými dary propustilo každého, kdokoli přicházel k hostinskému jich prahu. Naučiliť je životu lidskému a mravům bohu milejším a byli dobrodinci po všechen čas Němcům, i když jim tito dobré začali spláceti zlým.“³²⁹

Centrální pozici v českém panteonu však zaujala Libuše až po polovině 19. století. Jistě stojí za pozornost, že dílo budující nejkomplexnější obraz světa, tehdy ne ještě českého, ale obecně slovanského, *Slávy dcera*, vykazuje Libuši pouze dosti okrajové místo. Jan Kollár sice zahrnul i Krokovy dcery do slovanského ráje ve zpěvu *Lethe*, ale mezi slovanskými křesťanskými sveticemi pouze „*potom jako děvky služebné / Vanda, Kaša, Libuša i Tetka*.“³³⁰ A tak teprve po revoluci v roce 1848 „*nenalezneme absolventa české školy, který by nebyl ve škole slyšel vyprávět o prvém knížeti Přemyslu, povoláném kdysi na knížecí stolec od pluhu, a o jeho manželce, která věštila budoucí slávu Prahy, kněžně Libuši, dceři Krokově*.“³³¹ Zásahu na tom měly Palackého *Dějiny*, ale kněžnu Libuši jako historickou postavu, která stojí symbolicky u kolébky dějin českého národa, zahrnul do svých *Dějů království českého* i Václav Vladivoj Tomek.³³²

Pro potvrzení ústřední pozice příběhů z českého dávnověku, kolem nichž je ukotven celý nově definovaný český národ, sehrála ale centrální roli stavba Národního divadla. Již položení základních kamenů 16. května 1868, jež bylo úmyslně načasováno na dny svatojánských svátků a zajistilo tak slavnosti mohutnou účast, ale i ohlas daleko za hranicemi Prahy, se stalo národní manifestací.³³³ A tak zatímco Maďaři stavěli u Dunaje parlament, budovali Češi u Vltavy divadlo. Národní divadlo se mělo stát symbolickým středobodem, který měl spojovat český národ, národ českého jazyka, který již neměl nic společného s národem obyvatel českých zemí, jež reprezentovalo národní divadlo u Nosticů. Tomuto záměru odpovídalo i heslo „*Národ sobě*“, jež se stalo mottem nejen přeceňovaných „halířových“ sbírek, ale i Hynaisovy opony.³³⁴

Budova-symbol musela být naplněna dílčími symboly, jež vystihují národ, který je zde zastoupen. Na straně jedné se zde prezentují české země. Tomu odpovídá již kladení základních kamenů z památných vrchů v českých zemích i Alšovy lunety, jež zachycují

³²⁹ Josef Kajetán TYL, *Čech a Lech*. In: Týž, *Historické povídky I*, Praha 1955, s. 309–320, zde s. 319.

³³⁰ Jan KOLLÁR, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích*, Praha 2014, s. 226.

³³¹ F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 817.

³³² Srov. Wáclaw Wladiwoj TOMEK, *Děje království českého*, Praha 1850, s. 19–24.

³³³ František ČERNÝ – Eva KOLÁROVÁ, *Sto let Národního divadla*, Praha 1983, s. 11.

³³⁴ *Ibidem*.

symbolickou cestu mytického hrdiny českými zeměmi, tedy „*Vlastí*“, jak se cyklus nazývá. Avšak na druhé straně je divadlo naplněno i odvolávkami na národ, zvláště jeho historické ukotvení. V tomto duchu tak již zmíněné lunety zobrazují mytický dávnověk, nešetřice současně symbolů, jež dávají dostatečně najevo, že se jedná o dávnověk slovanský. Niky na hlavním průčelí zdobí sochy Záboje a Lumíra, postav z RK.³³⁵

Vrcholem oslavy národa a jeho historického ukotvení se stala slavnostní opera *Libuše*, komponovaná speciálně pro příležitost otevření svatostánku múz. Libreto Josefa Wenziga, k němuž Bedřich Smetana dokončil partituru roku 1872, proto vychází z RZ, „nejstarší české písemné památky“. Přebírá z něj postavy, jež byly v té době známy celému etnickému společenství nejen z beletristických zpracování, historiografie, ale i z ilustrací Josefa Mánesa či sošek určených na stoly českých vlastenců od Josefa Václava Myslbeka.³³⁶ Děj opery je však obohacen o dvě novinky. Jednak o postavu Krasavy, o níž se ve skutečnosti sváří bratři Chrudoš a Šťáhlav. Tento úkrok umožnil Wenzigovi dostat na scénu milostný příběh, aniž by tím narušil důstojnost *Libuše*, a tedy i Smetanův záměr vytvořit „*slavné tableau*“.³³⁷ Druhým, významnějším rozvinutím je všudypřítomný pojem národa. V Národním divadle prodchnutém symbolikou národa byla při jeho prvním otevření 11. července 1881 i na druhý pokus 18. listopadu 1883 uvedena opera, jež pojem národa přímo zbožšťuje. Respektive, jak upozorňuje František Graus, představen je zde národ „*překonávající jako zmrtvýchvstalý Kristus i hrůzy pekelné*“.³³⁸ Ironií osudu ale libreto Josef Wenzig sepsal již roku 1866 německy. Jako člověk prošlý německými školami, třebaže „konvertoval“ k českému národu, si na tvorbu v českém jazyce netroufal. Libreto do češtiny převedl Ervín Špindler, aniž by jeho jméno bylo uvedeno. A tak *Libuše* v mohutném finále věští slávu českého národa v originále slovy: „*Mein theures Böhmenvolk wird nicht vergeh'n / aus Grabensnächten herrlich neuersteh'n*“.³³⁹

V listopadu 1883 cesta *Libuše* na piedestal českého národního symbolu vyvrcholila. Již roku 1878 vystoupení nejprve Aloise Vojtěcha Šembery a poté Antonína Vaška opět rozvířilo debatu o pravosti RKZ, o níž oba filologové pochybovali. Roku 1886 pak zahájil debatu o *Rukopisech* na stránkách nově založeného časopisu *Athaeneum* Tomáš Garrigue Masaryk za přispění Jana Gebauera, Jindřicha Vančury a Jaroslava Vlčka.³⁴⁰ Důvěra v pravost RKZ tím nebyla ihned zlomena, ale přeci jen viditelně narušena. Tím ale byla zpochybněna

³³⁵ Ibidem, s. 12.

³³⁶ Emanuel POCHE (ed.), *Praha národního probuzení*, Praha 1980, s. 249.

³³⁷ Josef BARTOŠ, Úvod. In: Josef WENZIG – Ervín ŠPINDLER, *Libuše. Operní libreta Bedřicha Smetany VI*, Praha 1951, s. 47.

³³⁸ F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 842.

³³⁹ Josef WENZIG – Ervín ŠPINDLER, *Libuše. Operní libreta Bedřicha Smetany VI*, Praha 1951, s. 193.

³⁴⁰ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 252–254.

historičnost postav z českého dávnověku, Kroka, Libuše a Přemysla. Jako jistota zůstávalo opět pouze Kosmovo „*bájně vyprávění starců*“.

Teprve toto zpochybnění pravosti RZ nasměrovalo příběh o Libuši z historie, případně z beletristického zpracování historie do světa pověstí. Alois Jirásek ve *Starých pověstech českých*, vydaných roku 1894, jež se měly stát jakýmsi synkretickým spojením českých kronik, raději RZ ani nevyužil a za hlavní pramen použil Palackým pro historickou vědu zcela znemožněného, ale pro zpracování pověstí zcela vhodného Václava Hájka z Libočan.³⁴¹ K RKZ i k Hájkově kronice zároveň se hlásil Julius Zeyer, jenž vytvořil již v letech 1879–1880 cyklus epických básní *Vyšehrad* (včetně úvodní *Libuše*). Ovšem Libuše, Vlasta a Přemysl v Zeyerově pojetí nejsou již podávány jako závazný kánon, jenž má být vlastně uměleckým zobrazením historie, nýbrž jde o pověsti, při jejichž zpracování hrála velkou roli fantazie.³⁴² Zeyer, jenž se živě zajímal o mýty jiných, i neevropských národů, které rovněž umělecky zpracovával, zakomponoval do *Vyšehradu* i prvky z dalších evropských mytologií. Zeyerův přístup k českým mýtům ve *Vyšehradu* tak velice přesně vystihl Jan Neruda, když Zeyera ocenil, že epickým cyklem pozvedl české mýty a pověsti na úroveň evropské mytologie.³⁴³ O historické pravdě zde již nemohlo být ani řeči.

Zeyerovým volným zpracováním látky v duchu evropské mytologie se tak vlastně částečně přiblížilo podání látky z českého dávnověku k praxi německé literatury, jež již od Brentanova *Die Gründung Prags* nakládala s pověstí o Libuši a dívčí válce velice volně. Látka se i zde stala základem k naplnění poměrně volným myšlenkovým obsahem.³⁴⁴

5.2 Dem deutschen Volke

Předchozí řádky si všimaly cesty příběhů z českého dávnověku k základnímu mýtu českého národa. Mýtu, který v podobě kolektivně přijímané pravdy a otisku historické paměti vyvrcholil zhmotněním v budově Národního divadla, a poté v modifikované formě získal podobu pověsti, ztratit část své pravdy, zůstává však neustále součástí identity kolektivu českého etnika. Nacionalizace vyprávění o nejstarších dějinách (pomiňme nyní, zda vnímané jako pravdivé, nebo jako pověst) bylo sledováno na české literatuře, neboť právě kultura českého jazyka si tento mýtus přisvojila a založila na něm historické ukotvení českého národa. Avšak obdobný proces vztahování se k mytologii, jenž vrcholil vytvořením kanonického národního mýtu, proběhl i v kultuře německého jazyka. Čím se staly české

³⁴¹ F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 842–843.

³⁴² Tereza RIEDLBAUCHOVÁ, *Komentář*. In: Julius ZEYER, *Vyšehrad. Troje paměti Víta Choráze*, Brno 2009, s. 269–301, zde s. 281.

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 843–844 a V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

kultuře pověst o Libuši a RKZ, tím byla německé kultuře *Píseň o Nibelunzích* (*Das Nibelunnenlied*),³⁴⁵ hrdinský epos, písemně zachycený až kolem roku 1200, avšak v obsahu kombinující dvorskou kulturu s tradicí ústní slovesnosti se starogermánskými prvky (čímž mohla německá kultura konkurovat ságám starší *Eddy*).³⁴⁶

Příběh *Písně o Nibelunzích* se v mnohém podobá látce o Libuši. Nibelungové byli v podstatě znovuobjeveni až po polovině 18. století. V letech 1757 až 1779 byla nezávisle na sobě nalezena tři rukopisná zpracování *Písně*. Kvality díla oceňoval Goethe, ale širší recepci přineslo až 19. století. Na počátku tohoto věku se zkoumání *Písně o Nibelunzích* stalo jedním z prvních úkolů nově zakládaných univerzitních stolic germanistiky a zároveň se v souvislosti s romantickým zájmem o minulost, především pak s oceněním středověku stala nejčastěji recipovaným dílem z německé středověké literatury nejen co do nových vydání, ale také v počtu zpracování literárních, výtvarných, ale samozřejmě i hudebních. Během tohoto století vzniklo kolem 400 zpracování látky.³⁴⁷ Analogicky k českým zemím a k Libuši byla i v zemích německých oceňována historicita a raná vyspělost německojazyčné kultury. Zachycoval-li *Rukopis zelenohorský* slovanskou demokratičnost, pak Nibelungové byli, slovy Hegelovými, jenž měl jinak k eposu řadu výhrad, „cenné, vpravdě germánské, německé dílo.“³⁴⁸ Odtud již k využití díla při formování moderního německého nacionalismu chyběl jen krůček.

Jestliže cesta k českému národnímu mýtu o Libuši vrcholí Wenzigem sepsanou, Špindlerem přeloženou a Smetanou zkomponovanou operou *Libuše*, byl v případě Nibelungů podobným vyvrcholením monumentální čtyřdílný Gesamtkunstwerk Richarda Wagnera *Der Ring des Nibelungen* (*Prsten Nibelungův*), jenž vznikl v letech 1848–1876 První inscenace cyklu v divadle v Bayreutu, zřízeném speciálně pro uvádění Wagnerových děl, v roce 1876 oživila příběh o Nibelunzích v podobě velkého patetického mýtu německého národa.³⁴⁹ Podobný, jehož partituru o čtyři roky dříve v Praze dokončil Bedřich Smetana.

Třebaže v Bayreutu nadšeně aplaudovalo publikum občanů nově vzniklého německého císařství, *Píseň o Nibelunzích*, Richard Wagner a německý nacionalismus rezonoval u německého obyvatelstva i v českých zemích, v jejichž případě se německá identita stýkala a doplňovala s identitou rakouskou (případně předlitavskou), shodně, jako tomu bylo v případě Čechů. Třebaže rakouská identita postupně ustupovala do pozadí a často

³⁴⁵ F. GRAUS, *Lebendige Vergangenheit*, s. 275–289.

³⁴⁶ Siegfried GROSSE, *Nachwort*. In: *Das Nibelungenlied*, Stuttgart 2007, s. 974–1031, zde s. 974–981.

³⁴⁷ *Ibidem*, s. 982–986.

³⁴⁸ Cit. dle: Pavel TROST, *Úvod*. In: *Píseň o Nibelunzích*, Praha 1974, s. 7–18, zde s. 17.

³⁴⁹ Hans MAYER, *Richard Wagner*, 23. vyd., Hamburg 1992, s. 140–151.

se omezovala pouze na loajalitu vůči císaři, přítomná zůstávala jak v případě Čechů, tak (českých) Němců přinejmenším do počátku první světové války.³⁵⁰

Za tohoto stavu již ale byly národní mýty od sebe natolik vzdálené a jasně vymezené, že uvedení Grillparzerovy *Libussy*, spadající rovněž do roku 1872, již bylo vnímáno jako anachronismus, neboť se jednalo o zpracování látky, jež byla jednoznačně chápána a všeobecně přijímána jako český národní mýtus. A stejně tak nemyslitelné by bylo zopakovat počín Karla Egona Eberta, jenž podivuhodně zkombinoval atributy obou národních mýtů, když svou *Wlastou* zpracoval „*Böhmisch-nationales Heldengedicht*“ formou nibelunského verše...

³⁵⁰ Srov. Dieter A. BINDER – Ernst BRUCKMÜLLER, *Essay über Österreich, Grundfragen von Identität und Geschichte*, München 2005, s. 8–10. Obdobně (vše)německá identita v rámci německého císařství existovala vedle vlivné identity zemské, vlivné zvláště v tradičních a významných státních útvech, jako byla království bavorské a saské.

*Kněžna Libuna poházela s kompilkovaníh rodiníh poměrů. Otec
ji nepoužítěl aňi na Krok, ědna ségra mněla Kazi a druhá bila do
konce její Teta. Ipřezto se ztala respektovanou vještíkní, opzválště f
houbařzkí sezóně, kdi úzpješnoct jejíh předpovjedí dsoahovala
údajně aš 95 procent.*

Jaz: Opráski sčeskí historje 2

6. Závěr

Zpracování pověsti o Libuši v básni Johanna Gottfrieda Herdera *Die Fürstentafel* a uvedení opery *Libuše* Bedřicha Smetany dělí 102 léta. Během tohoto období stihl obraz českého dávnověku projít dosti bouřlivým vývojem.

V historiografii byly příběhy o Libuši tradičně vykládány jako nejstarší dějiny českých zemí. Poté, co Gelasius Dobner zpochybnil kritickou analýzou *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan historicitu praotce Čecha, převzala Libuše (a její otec Krok) roli nejstarších historických postav spjatých s formováním české státnosti. Jednalo se o proces postupný. František Pubitschka přistupuje k praotci Čechovi nejednoznačně a definitivní „*konec hájkování*“ provede až František Palacký. Historicitu Libuše podpořil také RZ, který byl po počátečních sporech zvláště po smrti Josefa Dobrovského jednoznačně přijímán jako hodnověrný historický pramen. Oceněním v národně koncipovaných dějinách literatury Josefa Jungmanna a politických dějinách Františka Palackého se z něj stal pevný středobod, na němž bylo možné vybudovat příběh českého národa, národa českého jazyka, k němuž se mohlo české jazykové společenství vztáhnout. Prostřednictvím školní výuky se kolem poloviny 19. století dostávají příběhy o Libuši v podobě českého národního mýtu (který je ale chápán jako historie) do povědomí nejširších společenských vrstev a přispívají tak k masovému přijímání české národní identity. Tímto procesem vrcholí závěrečná „*fáze C*“ vytváření moderního českého národa v pojetí Miroslava Hrocha, jež se vyznačuje právě masovým přijetím národní ideje.³⁵¹

Kroka, Libuši a Přemysla z příběhu českých dějin postupně začne vytěšňovat až obnovený spor o pravost RKZ zahájený na konci 70. let, šíře rozvinutý na stránkách Masarykova *Athaenea* od roku 1886. Avšak ani poté nepřestanou být české národní mýty, třebaže redukováné do podoby pověstí, vlivné. Synkretické pojetí *Starých pověstí českých*

³⁵¹ M. HROCH, *Národy*, s. 53–54.

Aloise Jiráska, třebaže dle Františka Grause umělecky nezdařený,³⁵² se v podobě čítankové četby stalo nejvlivnějším literárním prostředkem k tvorbě české identity 20. století.

V krásné literatuře je vývoj látky českého dávnověku o poznání bohatší a komplikovanější. Příběhy z nejstarších českých dějin jsou objeveny, případně znovuobjeveny v souvislosti s osvícenským zájmem o vlastní dějiny a historismem Johanna Gottfrieda Herdera. Právě Herder, jenž zdůrazňoval přednosti jednotlivých literatur proti jedinému ideálu řecké antiky, vysoce hodnotil báje, pověsti a lidové písně, v nichž spatřoval odlesk dávných dob, nezkaženého zlatého věku.

Rovněž od Herdera pochází nejstarší zpracování příběhu o Libuši, píseň *Die Fürstentafel* z roku 1779. Pro Herdera představovala Libuše látku z německé kulturní oblasti, proto ji zařadil mezi německé lidové písně. Shodně Libuši vnímal i Johann Karl August Musäus, který ji zařadil mezi lidové pohádky Němců (*Volksmärchen der Deutschen*). Zároveň Musäovo zpracování, ač vycházelo z kronik Eneáše Silvia Piccolominiho a na Václavu Hájkovi z Libočan závislého Jana Dubravia, látku rozšířilo a upravilo v duchu francouzských pohádek o vílách a zdůraznilo milostný příběh Libuše a Přemysla. Musäova *Libussa*, jež se stala velice známou a oblíbenou, tak zahájila tradici zpracování příběhů z českého dávnověku v německé literatuře mimo české země, které se jako pohled zvnějšku necítilo být vázáno ustáleným kanonickým zpracováním pověsti a jako „*hru nespoutané fantazie*“ ji naplňovalo novým obsahem a novými významy.³⁵³

Zájem o pověst jako žánr se stupňoval v období vrcholného německého romantismu, jenž se ohlíží do minulosti, středověku, do mytického zlatého času a zároveň se obrací k „lidu“ a k jeho tvorbě, na níž je nahlíženo jako na zásobárnu tradičních (a v duchu kultu historicity také nezkažených) hodnot. Do českého dávnověku tak nahlízejí i němečtí autoři romantismu, především Clemens Brentano v rozsáhlém knižním dramatu *Die Gründung Prags* z roku 1814. I pro něj látka představuje součást rozsáhlého konvolutu pověstí širšího okruhu německé kultury, zásadně ji však rozvíjí o otázku vztahu pohanství a křesťanství, jež se stává hlavním motivem díla.

V době romantického zájmu o raný středověk se látkou o Libuši začal zabývat i Franz Grillparzer. K příběhu se ovšem vztahoval jako rakouský patriot, nejednalo se tedy pro něj o pověst z okruhu německého, ale o součást historie a paměti součásti dědičných rakouských zemí. Grillparzerova *Libussa*, dopsaná až roku 1847 a vydaná v roce 1872, se na veřejnosti objevila v době, kdy látka již německé publikum neoslovovala, nýbrž byla vnímána jako

³⁵² F. GRAUS, *Kněžna Libuše*, s. 842–843.

³⁵³ V. MACURA, *Sen o Libuši*, s. 90.

národní mýtus mezitím konstituovaného českého národa, jemuž naopak v německém prostředí konkuroval národní mýtus formovaný *Písní o Nibelunzích*. Lhostejno, že i Grillparzerovi příběh posloužil pouze jako stafáž, jež mu umožnila kladení otázek po vztahu občana a státu, úlohy práva a konečně i vztahu muže a ženy. Jeho drama již větší ohlas nevzbudilo a uzavírá se jím zájem o český dávnověk v literatuře německé.

V českých zemích byl vztah k českému dávnověku podmíněn vždy tím, že na něj bylo nahlíženo jako na součást dějin vlastní země. Tento přístup se vztahoval na literaturu tvořenou v obou zemských jazycích. I v českých zemích byl recipován herderovský osvícenský zájem o historii a mýty. V době osvícenského racionalismu převládal pohled na Libuši jako na historickou postavu, proto se objevují snahy racionalisticky také vysvětlit nadpřirozené prvky v tradovaném vyprávění, o což se pokouší hra Karla Franze Guolfingera von Steinsberga, předváděná s úspěchem i v českém jazyce.

Pro německojazyčné autory zůstávala Libuše ideální postavou, na niž se mohl demonstrovat vztah k české vlasti a k jejím dějinám. Tento přístup naznačuje již první německojazyčný almanach vydaný v Čechách, *Die Erstlinge unserer einsamen Stunden*. V programové básni *An die Böhmen* v druhém ročníku almanachu z roku 1792 oslovuje Čechy právě kněžna Libuše. Zemský patriotismus hlásaly i časopisy, jež si Libuši vetkly do svého názvu. Jak *Libussa* Meinertova, tak o téměř čtyři desetiletí později stejnojmenný almanach Klarův kolem sebe sdružil skupinu literátů (jazykově) německých i českých, kteří se prostřednictvím postavy Libuše hlásili k zemské jednotě. Zemský patriotismus opěvá i nejvýznamnější českoněmecké dílo s námětem z českého mytického dávnověku, epická báseň *Wlasta* Karla Egona Eberta.

Podobně jako pro německé autory mimo české země začala ztrácet Libuše, i obecně český dávnověk, na přitažlivosti a na aktuálnosti i pro české Němce. Tento odklon od kdysi oblíbené látky souvisel jistě s proměnou poetiky a překonáním romantického zájmu o pověst. Zásadní roli však hrála nacionalizace společnosti a nahrazování zemského patriotismu jazykovým nacionalismem. Na základě jazykové příbuznosti přijímali i rakouští (a tedy i čeští) Němci identitu německou a přebírali také německé národní mýty, tedy především Nibelungy a jejich okruh. Vztahování se k českému dávnověku v německém prostředí je tak v podstatě ukončeno se zánikem Klarovy *Libussy* roku 1860.

V české literatuře hrála látka z českého dávnověku ústřední roli již při konstituování moderní literatury na sklonku 18. století. Svědčí o tom volba motivů z oblíbené a všeobecně známé Hájkovy kroniky, jak dokládá její zpracování v lidovém divadle, divadelní hry ve Vlasteneckém divadle, povídka *České amazonky*, jež byla zamýšlena jako programové

vystoupení moderní české literatury zaměřené na lidového čtenáře, která měla nahradit ustálené syžety Volksbuchu, i „první český román“, próza Josefa Lindy *Záře nad pohanstvem*.

„Objevení“ a všeobecné přijetí RZ vedlo i v beletrii k překódování vnímání českého dávnověku z kratochvilné historie, jakou zachycuje Hájkova kronika, v český národní mýtus. České zpracování látky se zde zásadně rozchází s tradicí německou, jež stále vychází z líčení Václava Hájka z Libočan. Libuše se stává důstojnou patetickou historickou figurou, vpravdě „matkou národa“.³⁵⁴ Německé zpracování, jež se soustředí i na Libušin citový život, je náhle ve vnímání českých autorů „škvárem“.³⁵⁵

Cesta k Libuši-národnímu mýtu vrcholí ve stejnojmenné slavnostní opeře, jež je koncipována jako mohutná nadšená apoteóza českého národa. Zároveň tato gradace cesty za národním mýtem odráží hlubší celoevropskou tendenci. Ve stejné době, kdy Josef Wenzig a Bedřich Smetana tvoří *Libuši*, vytváří Richard Wagner *Ring des Nibelungen*, dílo, jež představuje naopak vrchol národního mýtu německého.

Celou prací se vinou dvě jména: Václav Hájek z Libočan a Johann Gottfried Herder. Ač by se mohlo zdát, že Gelasius Dobner, v jehož díle a přístupu se značí nástup nové epochy osvícenství, zahájí proces odstranění Hájkovy *Kroniky české* z veřejného diskursu, zůstává Hájek vlivný nikoli již v historii, ale v paměti.³⁵⁶ František Palacký jej sice odstranil z učených dějin, avšak právě Hájkova kronika byla po celou dobu zájmu o český dávnověk nejdůležitějším pramenem německých autorů a do „objevení“ RZ z ní podněty pro svou tvorbu čerpali i autoři českého jazyka. Navíc po odstranění RKZ z posvátného piedestalu zásadního zdroje poznání nejstarších dějin se k Hájkově kronice vrátil i Alois Jirásek, jehož *Staré pověsti české* přispívaly a nejspíš neustále přispívají k historické paměti českého národního kolektivu zásadní měrou. Prostřednictvím Jiráskova se tak Václav Hájek z Libočan opět vrátil na pozici základního zdroje pro čerpání povědomí o českém dávnověku. Dokonce lze poznamenat, že vlastně tuto pozici nikdy neopustil, neboť *Kronika česká* byla významnou předlohou i pro tvůrce RKZ.³⁵⁷

Johann Gottfried Herder podnítil zájem (nejen) o český dávnověk a sám také jako první tuto látku recipoval. Svým důrazem na jazyk se ale stal i otcem moderních, podle jazyka definovaných národů. Jeho myšlenky o rovnosti mezi jazykovými společenstvími i ocenění

³⁵⁴ Ibidem, s. 95.

³⁵⁵ J. V. FRÍČ, *Libušin soud*, s. 108.

³⁵⁶ Francouzský historik Pierre Nora odlišuje institucionalizovanou historii (histoire) tvořenou historií z povolání a spontánní paměť (mémoire), tj. společné kolektivní vědomí. Srov. Pierre NORA, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*. In: Pierre NORA et al., *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984, s. 23–43.

³⁵⁷ D. DOBIÁŠ, *Komentář*, s. 226.

Slovanů navíc zásadně rezonovaly v českém prostředí. A tak se vlastně především Herderovou zásluhou mohl stát příběh o Libuši českým národním mýtem. O významu a takřka všudypřítomnosti Herdera příznačně vypovídá, že výklad jeho filosofie dějin se objeví v závěru posledního velkého německého zpracování příběhu z českého dávnověku, dramatu *Libussa* Franze Grillparzera.

Na počátku této práce cituji text Dušana Třeštíka *Konec paradigmatu*. V práci jsem si všiml spíše počátků tohoto paradigmatu. Třebaže se dle Třeštíkových úvah osvícenské paradigma chýlí ke svému zániku, jeho dědictví je stále aktuální. Mimo jiné i v tom, jak jsou v současné kultuře, třebaže neuvědoměle, přítomny myšlenky a postavy, jež byly tak aktuální ve chvíli, kdy toto paradigma začínalo: jak Václav Hájek z Libočan, jehož Gelasius Dobner odstranil z historiografie, aby mu Johann Gottfried Herder vymezil nové místo při vytváření kolektivní paměti, tak i právě Herderovy myšlenky, jež předznamenaly formování moderního (zdaleka nejen českého) národa.

7. Seznam pramenů a použité literatury

7.1 Literární prameny

ARISTOTELES, *Poetika*. Praha 1962.

BOZDĚCH, E. [= Emanuel], *Das Verhältniß Grillparzer's zu den böhmischen dramatischen Stoffen*, *Politik* 12/304, 3. 11. 1873.

BRENTANO, Clemens, *Die Gründung Prags*, Pesth-Leipzig 1815.

DOBNER, Gelasius, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum I*, Praha 1761.

DOBNER, Gelasius, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum II*, Praha 1763.

EBERT, Karl Egon, *Bruchstücke aus dem epischen Gedichte Wlasta*. In: *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums* 1/1, 1827, s. 9–19.

EBERT, Karl Egon, *Vision am Wyssehrad*. In: *Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums* 1/7, 1827, s. 3–5.

EBERT, Karl Egon, *Wlasta. Böhmisch-nationales Heldengedicht in drei Büchern*, Prag 1829.

EBERT, Karl Egon, *Zlomky z epické básně Wlasta*, *Časopis Společnosti vlastenského museum w Čechách*, 2/3, 1828, s. 39–44.

ECKERMANN, Johann Peter, *Rozhovory s Goethem*, Praha 1960.

FRIČ, Josef Václav, *Libušin soud*, Geneva 1862.

GERLE, Wolfgang Adolph, *Frauenregiment*. In: *Volksmährchen der Böhmen, 1. Band*, Prag 1819, s. 249–298.

GRILLPARZER, Franz, *König Ottokars Glück und Ende*. In: Týž, *Grillparzers Werke, Dritter Band*, Leipzig 1892, s. 255–407.

GRILLPARZER, Franz, *Libussa*. In: Týž, *Grillparzers Werke, Vierter Band*, Leipzig 1892, s. 255–372.

HÁJEK z Libočan, Václav, *Kronika česká*, Praha 2013.

HERDER, Johann Gottfried, *Die Fürstentafel*. In: Týž, *Stimmen der Völker in Liedern*. Stuttgart 1975, s. 290–293.

HERDER, Johann Gottfried, *Uměním k lidskosti*. Praha 2006.

HNĚVKOVSKÝ, Šebestián, *Děvín. Báseň romantickohrdinská v osmnácti zpěvích. Díl první*, Praha 1829.

HNĚVKOVSKÝ, Šebestián, *Děvín. Báseň romantickohrdinská v osmnácti zpěvích. Díl druhý*, Praha 1829.

HNĚVKOVSKÝ, Šebestián, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích I*. Praha 1805.

HNĚVKOVSKÝ, Šebestián, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích II*. Praha 1805.

- HORN, Uffo, *Libussa's Liebe*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1842*, s. 1–3.
- JUNGMANN, Josef, *Historie literatury české*, 2. vyd., Praha 1849.
- KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, Jiří, *Kronika mladoboleslavská*, Mladá Boleslav 1935.
- KOLÁR, Josef Jiří, *Libuše v Americe*. In: HESOVÁ, Petra – ŘÍHA, Jakub – VANĚK, Václav (edd.), *Staré a nové světy. Tři české romantické novely*, Příbram 2011, s. 242–275.
- KOLAR, Joseph Georg, *Libussa am Mississippi*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1842*, s. 1–69.
- KOLLÁR, Jan, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích*, Praha 2014.
- KOMARECK, Johann Nepomuk, *Przemisl. Ein Nationalschauspiel in fünf Akten*, Pilsen-Leipzig 1793.
- KUBÍN, Josef Štefan, *Lidové povídky z Podkrkonoší*. Praha 1948.
- KUBÍN, Josef Štefan, *Na vaši radost*. Hradec Králové 1985.
- LAUBE, Heinrich, *Fr. Grillparzers Lebensgeschichte*, Stuttgart 1884.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, *Vernunftprinzipien der Natur und der Gnade. Monadologie*, Hamburg (s. d.).
- LINDA, Josef, *Záře nad pohanstvem*, Praha 1949.
- MENDL, David, *Böhmische Herzogshuldigung*. In: *Libussa. Jahrbuch für 1849*, s. 146–147.
- MUSÄUS, Johann Karl August, *Legenden von Rübezahl*. Praha-Furth im Wald 2003.
- MUSÄUS, Johann Karl August, *Libussa*. In: Týž, *Volksmärchen der Deutschen*, München 1976, s. 329–391.
- NEJEDLÝ, Jan, *Na Čechy*. In: PUCHMAJER, Antonín Jaroslav, *Nové básně*, Praha 1798, s. 136–137
- PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého I*, Praha 1968.
- PUBITSCHKA, Franciscus, *Chronologische Geschichte Böhmens. Erster Theil*, Leipzig-Prag 1770.
- Rukopis zelenohorský*. In: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, Brno 2010, s. 177–185.
- SCHWARZ, Vincy (ed.), *Město vidím veliké. Cizinci o Praze*, Praha 1940.
- SCHWARZ, Vincy (ed.), *Věčné Čechy. Obrazy a vidiny z českých dějin v německé poezii*, Praha 1940.
- STEINSBERG, Karl Franz Guolfinger Ritter von, *Libusse, Herzogin in Böhmen. Ein Schauspiel*, Prag-Brünn-Olmütz 1779.
- ŠEDIVÝ, Prokop, *České Amazonky aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyně Vlasty*. In: NOVOTNÝ, Miloslav (ed.), *Romantické povídky z českého obrození*, Praha 1947, s. 15–74.
- TOMEK, Wácslaw Wladiwoj, *Děje království českého*, Praha 1850.
- TYL, Josef Kajetán, *Čech a Lech*. In: Týž, *Historické povídky I*, Praha 1955, s. 309–320.

VOCEDÁLEK, František, *Nová komedye o Libuši*. In: SOCHOROVÁ, Ludmila (ed.), *Sousedské divadlo českého obrození*, Praha 1987, s. 71–104.

WENZIG, Josef – ŠPINDLER, Ervín, *Libuše. Operní libreta Bedřicha Smetany VI*, Praha 1951.

WERNER, Zacharias, *Wanda, Königin der Sarmaten. Eine romantische Tragödie mit Gesang in fünf Akten*, Tübingen 1810.

WOLTMANN, Caroline von, *Der Mädchenkrieg*. In: Táž, *Volkssagen der Böhmen, II. Band*, Prag 1815, s. 56–194.

7.2 Filmový pramen

Kněžna Libuše (režie Constantin WERNER, 1999, 99 minut).

7.3 Sekundární literatura

ALT, Peter-André, *Aufklärung*, Stuttgart-Weimar 1996.

AUERNHEIMER, Raoul, *Franz Grillparzer. Der Dichter Österreichs*, Wien 1972.

BAHR, Ehrhard (ed.), *Geschichte der deutschen Literatur 2. Von der Aufklärung bis zum Vormärz*, 2. vyd. Tübingen-Basel 1998.

BARTOŠ, Josef, *Úvod*. In: WENZIG, Josef – ŠPINDLER, Ervín, *Libuše. Operní libreta Bedřicha Smetany VI*, Praha 1951.

BAUR, Ernst, *Johann Gottfried Herder*, Stuttgart 1960.

BEITINGER, Wolfgang, *Franz Grillparzer: Libussa und die Gründung Prags*. Vortrag vom 27. 03. 1996 im Gablonzer Haus. Dostupné z URL: http://vortraege.beitinger.de/manu/grillparzer_m.pdf [Citováno 3. 7. 2014].

BIAŁY, Lucyna, *Duch Gór – Rübezahl. Geneza i upowszechnienie legendy*. Jelenia Góra, 2007.

BINDER, Dieter A. – BRUCKMÜLLER, Ernst, *Essay über Österreich, Grundfragen von Identität und Geschichte*, München 2005.

BURKE, Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

BUßMANN, Hadumod, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, 2. vyd., Stuttgart 1990.

ČERNÝ, František – KOLÁROVÁ, Eva, *Sto let Národního divadla*, Praha 1983.

ČERNÝ, František (ed.), *Dějiny českého divadla II. Národní obrození*, Praha 1969.

DOBIÁŠ, Dalibor, *Komentář*. In: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, Brno 2010, s. 187–307.

FRENZEL, Herbert A. – FRENZEL, Elisabeth, *Daten deutscher Dichtung. Band 1. Von den Anfängen bis zum Jungen Deutschland*, 26. vyd., München 1992.

- GRAUS, František, *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu*. In: Československý časopis historický 17/6, 1969, s. 817–844.
- GRAUS, František, *Lebendige Vergangenheit. Überlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*, Köln-Wien 1975.
- GRIGOROWITZA, Emanoil, *Libussa in der deutschen Dichtung*, Berlin 1901.
- GROSSE, Siegfried, *Nachwort*. In: *Das Nibelungenlied*, Stuttgart 2007, s. 974–1031.
- HANUŠ, Josef, *Počátky kritického dějepytu v Čechách. Několik kapitol z dějin českého obrození*. Praha 1910.
- HLAVAČKA, Milan et al., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Svazek II.*, Praha 2014.
- HOJDA, Zdeněk, *Básník Vlasty, ředitel koněspřežky a osmačtyřicátník Karl Egon Ebert 1801–1882*, Dějiny a současnost 23/6, 2001, s. 19–21; 54.
- HORYNA, Břetislav, *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*, Praha 2005.
- HROCH, Miroslav, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.
- HROCH, Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody*. Praha 2009.
- JAKUBEC, Jan, *Dějiny literatury české*, Praha 1911.
- JECH, Jaromír, *Česká pohádka a bratři Grimmové*, Národopisné aktuality 25/3, 1988, s. 155–158.
- JOHANIDES, Josef, *František Martin Pelcl*, Praha 1981.
- KOČÍ, Josef, *Spory o Rukopisy v české společnosti*. In: OTRUBA, Mojmír (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání*, Praha 1969, s. 25–48.
- KOLÁR, Jaroslav, *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Praha 1960
- KOUDELKOVÁ, Eva, *Krakonoš v literatuře. Kapitoly k literárnímu ztvárnění látky o Krakonošovi*. Liberec 2006.
- KRÁLÍK, Oldřich, *Josef Dobrovský a Gelasius Dobner. Příspěvek k dějinám osvícenské kritiky*. In: HAVRÁNEK, Bohuslav – DOLANSKÝ, Julius (edd.), *Josef Dobrovský 1753–1793. Sborník studií k dvoustému výročí narození*, Praha 1953, s. 361–412.
- KRAUS, Arnošt, *Alte Geschichte Böhmens in der deutschen Literatur*, St. Ingbert 1999.
- KRAUS, Arnošt, *Stará historie česká v německé literatuře*, Praha 1902.
- KREMER, Detlef, *Romantik*, 3. vyd. Stuttgart 2007.
- KUČERA, Jan P. – RAK, Jiří, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983.
- KUDĚLKA, Milan, *Spor Gelasia Dobnera o Hájkovu kroniku*, Praha 1964.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, 3. vyd., Praha 2009.

- KUTNAR, František, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Praha 2003.
- LANGER, Gudrun, *Das Märchen in der tschechischen Literatur von 1790 bis 1860. Studien zur Entwicklungsgeschichte des Märchens als literarischer Gattung*. Giessen 1979.
- LANGEWIESCHE, Dieter, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München 2000.
- LE GOFF, Jacques, *Středověká imaginace*, Praha 1998.
- LINKA, Jan, *Kronika česká jako obhajoba řádu*. In: Václav HÁJEK z Libočan, *Kronika česká*, Praha 2013, s. 1383–1428.
- MACURA, Vladimír, *Sen o Libuši*. In: Týž, *Český sen*, Praha 1998, s. 88–96.
- MAYER, Hans, *Richard Wagner*, 23. vyd., Hamburg 1992.
- MESCHKANK, Werner, *Als die Wendengötter sterben sollten*, Cottbus 2005.
- MIKOLETZKY, Lorenz, *Franz Grillparzer und (die) Böhmen*. In: Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft, 3. Folge, 18. Band, 1991–1992, s. 317–328.
- MIKOLETZKY, Lorenz, *Franz Grillparzer und (die) Böhmen*. In: Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft, 3. Folge, 18. Band, 1991–1992, s. 317–328.
- PATOČKA, Jan, *J. G. Herder a jeho filosofie humanity*. In: HERDER, Johann Gottfried, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, s. 451–463.
- PEŘINA, Josef, *Přehledné dějiny vztahů české a německo-české literatury v 19. století I (1780–1848)*, Ústí nad Labem 1996.
- PEŘINA, Josef, *Puchajerovy almanachy a Die Erstlinge unserer einsamen Stunden*. In: VYČICHLO, Jaroslav – VIKTORA, Viktor, *Jeden jazyk naše heslo buď I. Antonín Jaroslav Puchmajer*, Radnice-Plzeň 2000, s. 141–146.
- PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury, II/1*. Praha 1995
- POCHE, Emanuel (ed.), *Praha národního probuzení*, Praha 1980.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Tisíciletá Praha očima cizinců*, Praha 1999.
- PRAŽÁK, Albert, *Herder a Češi*. In: HERDER, Johann Gottfried, *Vývoj lidskosti*, Praha 1941, s. III–XXXIII.
- PUTNA, Martin C., *Ztracený německý mýtus o Čechách*, Souvislosti 18/2, 2007, s. 192–195.
- PYNSENT, Robert B., *Mýtus Slovanství: Pavel Josef Šafařík a Jan Kollár*. In: Týž, *Pátrání po identitě*, Jinočany 1996, s. 67–127.
- RAK, Jiří, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994.
- RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza, *Komentář*. In: ZEYER, Julius, *Vyšehrad. Troje paměti Víta Choráze*, Brno 2009, s. 269–301.

- RILEY, Helene M. Kastinger, *Clemens Brentano*, Stuttgart 1985.
- RYNDA, Vojtěch, *Kněžna Libuše: Vidím film strašlivý...* Dostupné z URL: http://www.lidovky.cz/knezna-libuse-vidim-film-straslivy-duw-kultura.aspx?c=A091016_155948_in_kultura_jk [Citováno 12. 7. 2014].
- SCHAMSCHULA, Walter, *Die Anfänge der tschechischen Erneuerung und das deutsche Geistesleben (1740–1800)*, München 1973.
- SCHRÖDER, Jürgen, *Deutschland als Gedicht. Über berühmte und berüchtigte Deutschland-Gedichte aus fünf Jahrhunderten in fünfzehn Lektionen*, Freiburg im Breisgau 2000.
- SCHULTZ, Hartwig, *Clemens Brentano*, Stuttgart 1999.
- SOCHOROVÁ, Ludmila (ed.), *Sousedské divadlo českého obrození*, Praha 1987.
- STREJČEK, Ferdinand, *Úvod*. In: HNĚVKOVSKÝ, Šebestján, *Děvín. Báseň směšnohrdinská v dvanácti zpěvích*. 2. vyd., Praha 1905, s. 3–23.
- ŠMAHELOVÁ, Hana, *V síti dějin literatury národního obrození*, Praha 2011.
- TROST, Pavel, *Úvod*. In: *Píseň o Nibelunzích*, Praha 1974, s. 7–18.
- TŘEŠTÍK, Dušan, *Konec paradigmatu*. In: *K poctě Jaroslava Marka*. Praha 1996, s. 247–255.
- TUREČEK, Dalibor et al., *České literární romantično*, Brno 2012.
- ULBRECHTOVÁ, Helena, *Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, Praha 2009.
- URBAN, Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.
- VÁVRA, Jaroslav, *Pražský žurnalista, dramatik a herec před 150 lety v Moskvě*. In: *Slovanský přehled* 42/5, 1956, s. 159–162.
- VORDTRIEDE, Werner (ed.), *Clemens Brentano. Der Dichter über sein Werk*, München 1978, s. 199.
- WILPERT, Gero von, *Sachwörterbuch der Literatur*. 7. vyd. Stuttgart 1989.

8. Seznam obrazových příloh

Příloha 1. Nejznámější ilustrace k Musäovým *Volksmärchen der Deutschen* připravil pro druhé vydání souboru na počátku 80. let 18. století, tedy krátce po Musäově smrti, malíř Ludwig Richter. Úvodní ilustrace k pohádce o Libuši ukazuje spjatost Musäova pojetí látky s francouzskými pohádkami o vílách.

Johann Karl August MUSÄUS, *Volksmärchen der Deutschen*, München 1976, s. 329.

Příloha 2. Trojiční symboliku, jež se prolíná celým dílem, zdůrazňuje titulní ilustrace k prvnímu vydání Brentanova dramatu *Die Gründung Prags*. Přítomen je i náznak budoucího křesťanství ve vyobrazení kříže a samozřejmě nechybí ani slavná budoucnost Prahy.

Clemens BRENTANO, *Die Gründung Prags*, Pesth-Leipzig 1815, s. II.

Příloha 3. Rytina Gregora Balzera zdobila knižní vydání dramatu rytíře von Steinsberga *Libusse*. Steinsberg racionalisticky odmítal chápat Libuši jako věštkyni. Rytina o to více zdůrazňuje její roli rekyně, kterýžto atribut se v českém přepracování hry dostal i do názvu díla.

František ČERNÝ (ed.), *Dějiny českého divadla II. Národní obrození*, Praha 1969, s. 42.

Příloha 4. Ebertova *Wlasta* obraz titulní hrdinky nepřinášela. Jezdec na koni jedoucí pod mračným nebem na pozadí Děvína a Vyšehradu naznačuje, že dílo se hlásí k poetice romantismu.

Karl Egon EBERT, *Wlasta. Böhmisch-nationales Heldengedicht in drei Büchern*, Prag 1829, s. III.

Příloha 5. Vyobrazení na frontispisu *Českých amazonek* Prokopa Šedivého tematizovalo setkání Ctirada a Šárky. Rytce se pro zpodobnění Šárky zjevně inspiroval dobovým oděvem.

Miloslav NOVOTNÝ (ed.), *Romantické povídky z českého obrození*, Praha 1947, s. 4.

Příloha 6. Jak vypadalo již druhé uvedení Smetanovy slavnostní opery *Libuše* ve znovuotevřeném Národním divadle roku 1883, naznačuje dobová kresba vrcholné scény zpěvohry. Nechybí zde ani atributy, bez nichž byla po „objevení“ *Rukopisu zelenohorského* česká Libuše nemyslitelná: „právodatné desky“ a „meče soudné“.

František ČERNÝ – Eva KOLÁROVÁ, *Sto let Národního divadla*, Praha 1983, s. 22.